

PRIVALOMŪJŲ ATSARGŲ REIKALAVIMAI KOMERCINIAMS BANKAMS: ŠIUOLAIKINĖS TENDENCIJOS

Sigitas Šiaudinis

Lietuvos bankas
Gedimino pr. 6, LT-2001 Vilnius
El. paštas: sšiaudinis@lbank.lt

Straipsnyje apžvelgiama įvairių centrinių bankų taikomų privalomųjų atsargų reikalavimų funkcijos, sąryšis su kitomis pinigų politikos priemonėmis ir šiose srityse išryškėjusios tendencijos Vakarų bei Vidurio ir Rytų Europos valstybėse, išskiriant valiutų valdybas. Šiuolaikinių tendencijų ir rengimosi narystei euro zonoje kontekste svarstomos Lietuvos banko taikomų privalomųjų atsargų reikalavimų galimos keitimo kryptys.*

Pagrindiniai žodžiai: atvirosios rinkos operacijos; bankų sistema; centrinis bankas; euro sistema; euro zona; Europos centrinis bankas; komerciniai bankai; Lietuvos bankas; privalomųjų atsargų reikalavimai; privalomųjų atsargų norma ir bazė; valiutų valdyba.

1. Privalomųjų atsargų reikalavimai ir kitos pinigų politikos priemonės

Šiuolaikinės centrinių bankų pinigų politikos priemonės paprastai skirstomos į tris dideles grupes: atvirosios rinkos operacijos, nuolatinės galimybės ir privalomųjų atsargų reikalavimai [7, p. 22–34; 13, p. 39].

Atvirosios rinkos operacijomis (ARO) centrinis bankas savo iniciatyva išleidžia pinigus į vidaus rinką arba išima juos iš apyvartos, atsižvelgdamas į rinkos, o ne pavienių komercinių bankų padėtį, ir sudaro komerciniams bankams vienodas sąlygas konkuruoti tarpusavyje dėl atitinkamų sandorių su centriniu banku.

Nuolatinės galimybės (*standing facilities*) – tai centrinio banko iš anksto nustatytais sąlygomis komerciniams bankams suteiktos galimybės pastarųjų iniciatyva sudaryti su centriniu banku nacionalinės valiutos ar kito finansinio turto pirkimo–pardavimo arba skolinimo ir skolinimosi sandorius. Daugelis centrinių bankų nustato tam tikras skolinimosi centriniame banke galimybes (*lending facility*) kaip papildomą atsparą bankų sistemai likvidumo svyravimų atvejais. Skolinimo centriniam bankui galimybės (*deposit facility*) skirtos laikinam likvidumo pertekliui absorbuoti. Valiutų valdybos atveju svarbiausia nuolatinė galimybė yra neribotas nacionalinės valiutos keitimas fiksuotu kursu į bazinę ir bazinės valiutos – į nacionalinę.

Privalomųjų atsargų reikalavimai (*minimum reserves requirements*) – tai centrinio banko reikalavimai komerciniams bankams, kad ne mažiau kaip tam tikrą dalį jų apibrėžtų išsipareigojimų dengtų likvidus turtas. Minėta dalis vadinama privalomųjų atsargų norma. Išsipareigojimai, kuriems taikomi privalomųjų atsargų reikalavimai, vadinami privalomųjų atsargų (apskaičiavimo) baze. Privalomosios atsargos skaičiuojamos tam tikram laikotarpiui, per kurį jos turi būti laikomos (toliau – laikymo laikotarpiui – *maintenance period*).

Privalomosios atsargos laikomos likvidžiausios formos turtu – pinigais komercinio banko sąskaitoje centriniame banke. Kartais centriniai bankai į privalomąsias atsargas tam tikra dalimi įskaito ir grynuosius pinigus bankų kasose. Centrinio banko sprendimu, komerciniai bankai privalomąsias atsargas turi laikyti fiksuota suma arba kaip vidurkį per laikymo laikotarpį. Pastarasis būdas šiais laikais dominuoja, nes suteikia komerciniams bankams lankstesnio likvidumo valdymo galimybę ir realiai sumažina privalomųjų atsargų našta.

*Autorius dėkingas Lietuvos banko Pinigų politikos departamento direktoriui R. Kuodžiui, direktoriaus pavaduotojui D. Abazorui, ekonomistui E. Virbickui ir Finansų ministerijos Finansų rinkos departamento direktoriaus pavaduotojui J. Niaurai už vertingas pastabas ir duomenis rengiant šį straipsnį.

■ Sigitas Šiaudinis – Lietuvos banko Pinigų politikos departamento Pinigų politikos priemonių skyriaus viršininkas, Vilniaus universiteto ekonomikos krypties doktorantas.
Veiklos sritys: Pinigų politikos tikslai ir priemonės, pinigų rinka.

Skirtinguose centriniuose bankuose atskirų pinigų politikos priemonių svarba buvo ir išlieka nevienoda. Tai priklauso nuo daugelio veiksnių: bendro ekonomikos pobūdžio (pereinamoji ar stabili šiuolaikinė rinkos ekonomika), vietos finansų rinkos išsivystymo ir integracijos tarptautiniu mastu, pasirinkto valiutos kurso režimo ir pinigų politikos poveikio perdavimo mechanizmo.

Vakarų centriniuose bankuose atskirų pinigų politikos priemonių svarba per paskutinius 3 dešimtmečius pasikeitė. ARO svarba labai padidėjo, o nuolatinėms galimybėms ir privalomųjų atsargų reikalavimų sumažėjo. Dažnai ARO yra dominuojanti pinigų politikos priemonė, ypač šalyse, kurios reguliuoja nacionalinių pinigų pasiūlą ar palūkanų lygį (žr. 1 lentelę).

1 lentelė

Kai kurių Vakarų šalių ir Baltijos valstybių centrinių bankų pinigų politikos priemonės ir jų svarba valdant bankų sistemos likvidumą

	D. Britanija	Euro zona	JAV	Estija	Latvija	Lietuva
Pinigų politikos strategija	IR	IR (M3)	IR	FVK	FVK	FVK
Privalomųjų atsargų reikalavimai	Taip	Taip	Taip	Taip	Taip	Taip
Svarba valdant likvidumą	–	☒	☐	■	■	■
Atvirosios rinkos operacijos	Taip	Taip	Taip	Ne	Taip	Taip
Svarba valdant likvidumą	■	■	■	–	☐–☒	☐
Pagrindinių ARO dažnis	iki 2 / d.	1 / sav.	1 / d.	–	1 k. / d.	Nereguliaros
Nuolatinės galimybės	Taip	Taip	Taip	Taip	Taip	Taip
Užsienio valiutos pirkimas–pardavimas	☐	☐	☐	■	■	■
Trumpalaikės paskolos	☐	☐	☐	–	☐	☐
Trumpalaikiai indėliai	–	☐	–	*	☐	–

Pastaba: IR – infliacijos reguliavimas veikiant pinigų kiekį ar palūkanų lygį; M3 – orientacinis plataus pinigų kiekio dydis; VN – vienos nakties palūkanų norma; FVK – fiksuotas valiutos kursas (Estija ir Lietuva taiko valiutų valdybos modelį). Svarba valdant likvidumą: ☐ – maža, ☒ – vidutinė, ■ – didelė, „–“ – netaikoma.

Šaltiniai: [7, p. 26–27, 50–56; 13, p. 36] ir atitinkamų centrinių bankų duomenys.

ARO svarbą lėmė finansų rinkų plėtra ir globalizacija, atvėrusi komerciniams bankams didesnes likvidumo valdymo galimybes, kurios mažina privalomųjų atsargų svarbą ir poreikį naudotis nuolatinėmis galimybėmis. Plėtojantis finansų rinkoms, centriniai bankai turi taikyti vis lankstesnes priemones. ARO vykdomos rinkos kainodaros principu. Tuo tarpu privalomųjų atsargų reikalavimai ir nuolatinėms galimybėms politika yra daugiau administracinio pobūdžio ir mažiau lankstūs.

Kol kas Lietuvos banko privalomųjų atsargų reikalavimai išlieka santykinai dideli ir daro didelę įtaką reziduojančių komercinių bankų veiklai, todėl verčia svarstyti, kada ir kaip būtų galima šiuos reikalavimus švelninti, o galbūt ir apskritai jų atsisakyti. Apžvelkime detaliau, kokia yra privalomųjų atsargų reikalavimų paskirtis ir svarba ne tik Vakarų, bet ir Vidurio ir Rytų Europos (VRE) valstybėse, taip pat taikant valiutų valdybos modelį. Kas lemia šios pinigų politikos priemonės naudojimo tendencijas ir kokios galėtų būti jos perspektyvos?

*Estijos bankas nepriima indėlių, tačiau moka komerciniams bankams palūkanas už privalomąsias atsargas ir jų perteklių pagal ECB vienos nakties indėlių galimybės palūkanų normą [4, punktai 11 ir 18].

2. Privalomųjų atsargų funkcijos

Privalomosioms atsargoms priskiriamos šios pagrindinės funkcijos [7, p. 46–48]: pinigų kiekio reguliavimo; centrinio banko teikiamų išteklių paklausos; likvidumo atsargos ir trumpalaikių palūkanų stabilizavimo; centrinio banko pajamų šaltinio.

Pirmosios trys funkcijos tiesiogiai susijusios su pinigų politika. Pinigų kiekio reguliavimo ir centrinio banko išteklių paklausos funkcijos kuria ilgalaikes pinigų politikos sąlygas: pinigų pasiūlą ir paklausą bei pinigų kiekio ir pinigų bazės santykį. Likvidumo ir pinigų rinkos palūkanų stabilizavimo funkcija priskirtina trumpalaikiai likvidumo valdymo priemonei [12, p. 17–20].

2 lentelė

Kai kurių Vakarų ir Baltijos valstybių centrinių bankų taikomų privalomųjų atsargų funkcijos

	Pinigų kiekio reguliavimas	Centrinio banko išteklių paklausa	Likvidumo ir trumpalaikių palūkanų stabilizavimas	Centrinio banko pajamų šaltinis
D. Britanija				+
Euro zona		+	+	*
JAV	+		+	+
Japonija			+	+
Šveicarija			+	+
Vokietija (iki 1999 m.)	1975–1998	+	+	+
Estija			+	+
Latvija	+		+	+
Lietuva	1993		+	+

Pastaba: Privalomųjų atsargų funkcijos naudojimas pažymėtas pliuso ženklu.

Šaltiniai: [4, punktai 11 ir 18; 7, p. 48; 15, p. 11–12; 18, p. 40–41; 27; 31, punktas 7.1].

Privalomųjų atsargų funkcijų svarba keitėsi. Tačiau ir šiomis dienomis atskirų centrinių bankų privalomųjų atsargų reikalavimų reikšmė ir atliekamos funkcijos neretai skiriasi (žr. 2 lentelę). Panagrinėkime privalomųjų atsargų funkcijas detaliau.

3. Pinigų kiekio reguliavimo funkcija

Privalomųjų atsargų normos, bazės ir vykdymo būdas daro įtaką pinigų kiekio ir pinigų bazės santykiui (pinigų multiplikatoriui) ir pačiam pinigų kiekiui. Ši priemonė Vakarų šalyse aktyviausiai buvo naudojama aštunto dešimtmečio antroje pusėje–devinto dešimtmečio pradžioje, kada buvo aktyviai įgyvendinamos monetarizmo teorijos rekomendacijos aktyviai reguliuoti pinigų kiekį (*monetary targeting*). JAV Federalinė atsargų sistema (*Federal Reserve System*) šią privalomųjų atsargų funkciją aktyviau taikė 1979–1982 m., Vokietijos Bundesbankas – nuo 1975 m. iki pat įstojimo į euro zoną 1999 m. pradžioje.

Privalomųjų atsargų reikalavimai, kaip ir mokesčiai, neturi būti dažnai arba staigiai keičiami, nes kuria ilgalaikę verslo aplinką ir nors pakeitimai nedelsiant paveikia bankų sistemos likvidumą, tačiau visas poveikis pasireiškia per gana ilgą laiką. Todėl paprastai centriniai bankai šios pinigų politikos priemonės charakteristikų dažnai nekaitalioja, net ir reguliuodami pinigų kiekį. Tačiau tam, kad privalomosios atsargos glaudžiau sietųsi su pinigų kiekiu, dažnai taikomos šios priemonės [7, p. 46–57]:

- privalomųjų atsargų bazės artumas reguliuojamo pinigų kiekio rodiklio (Vokietijoje – M3, JAV – M1) sąskaitinių pinigų elementams;

*ECB moka komerciniams bankams už jų privalomąsias atsargas beveik tiek, kiek ir pats uždirba: pagrindinių ARO palūkanų normos vidurkį per atitinkamą laikotarpį [9, Euro area statistics. Minimum reserve statistics].

- santykinai trumpas laikymo laikotarpis (pvz., Ispanijoje 1990–1996 m. buvo 10 d.; JAV iki šiol naudojamas 2 savaitių laikotarpis);

- privalomųjų atsargų bazei apskaičiuoti naudojamų įsipareigojimų datų ir laikymo laikotarpio persidengimas*.

Europos centrinis bankas (ECB) sumažino privalomųjų atsargų reikšmę reguliuodamas pinigų kiekį, kadangi pastarasis tapo mažiau tiksliai pinigų politikos orientyru. ECB netaiko minėto laikotarpių persidengimo, o stebimo euro zonos pinigų kiekio M3 sąskaitinių pinigų dalis yra platesnė negu privalomųjų atsargų bazė, nes apima atpirkimo sandorius ir įmokas į pinigų rinkos fondus.

Lietuvos bankas 1993 m., esant valdomo nacionalinės valiutos kurso režimui (*managed float*), privalomųjų atsargų reikalavimus veiksmingai panaudojo pinigų kiekiui ir valiutos kursui reguliuoti. Tiesa, šie reikalavimai neturėjo anksčiau minėtų požymių, nes pagrindinė jų paskirtis tradiciškai buvo užtikrinti likvidžias atsargas. Tačiau, rengdamasis greitam lito įvedimui, Lietuvos bankas 1993 m. gegužės mėn. padidino privalomųjų atsargų normą nuo 10 iki 12 procentų ir dramatiškai išplėtė bazę, įtraukdamas įsipareigojimus užsienio valiuta. Dėl to privalomųjų atsargų dydis padidėjo net 2,7 karto [18, p. 41–44]. Įsipareigojimų užsienio valiuta privalomąsias atsargas reikėjo laikyti laikiniais nacionaliniais pinigais (talonais). Šia priemone lito įvedimo išvakarėse gerokai sumažinus laikinųjų pinigų apyvartoje kiekį, talono kursas JAV dolerio atžvilgiu buvo santykinai stabilizuotas, nors prieš tai sparčiai krito.

1993 m. birželio 25 d. įvedus litą, jo kursas Vakarų valstybių valiutų atžvilgiu ėmė didėti ne tik realiai**, bet ir nominaliai, nes dingo diferencijuoto talonų keitimo į litus pavojus, smarkiai sumažėjo infliacijos lūkesčiai, o nuo rugpjūčio 1 d. litas paskelbtas vienintele teisėta mokėjimo priemone vidaus atsiskaitymams. Lietuvos bankas stabdė silpnai ekonomikai nenaudingą lito kurso kilimą ne tik intervencijomis Tarpbankinėje valiutų biržoje (veikusioje 1993 m. spalį–1994 m. kovą), bet ir 1993 m. birželio–lapkričio mėn. laipsniškai pakeisdamas įsipareigojimų užsienio valiuta privalomųjų atsargų laikymo valiutą litą JAV doleriu ir (arba) Vokietijos marke. Vykdomo valiutos pasirinkimo teisė iki šiol palikta patiems komerciniams bankams, tačiau tam turi įtakos Lietuvos banko taikomi atviros pozicijos užsienio valiuta apribojimai [25].

4. Centrinio banko išteklių paklausos funkcija

Ši funkcija dar yra vadinama likvidumo struktūrinio trūkumo sukūrimo [31, punktas 7.1] arba likvidumo valdymo funkcija [7, p. 46]. Privalomųjų atsargų reikalavimus šiame amplua taikė Vokietijos Bundesbankas [26, p. 125], o nuo 1999 m. pradžios – ECB, su išlygomis perėmus Bundesbanko taikytą pinigų politikos priemonių sistemą ir poveikio perdavimo mechanizmą. ECB pinigų politikos strategijoje nurodoma, kad privalomųjų atsargų reikalavimai sukuria arba padidina bankų sistemos struktūrinį likvidumo trūkumą, o tai savo ruožtu gali padidinti ECB likvidumą teikiančių pinigų politikos priemonių veiksmingumą [31, punktas 7.1].

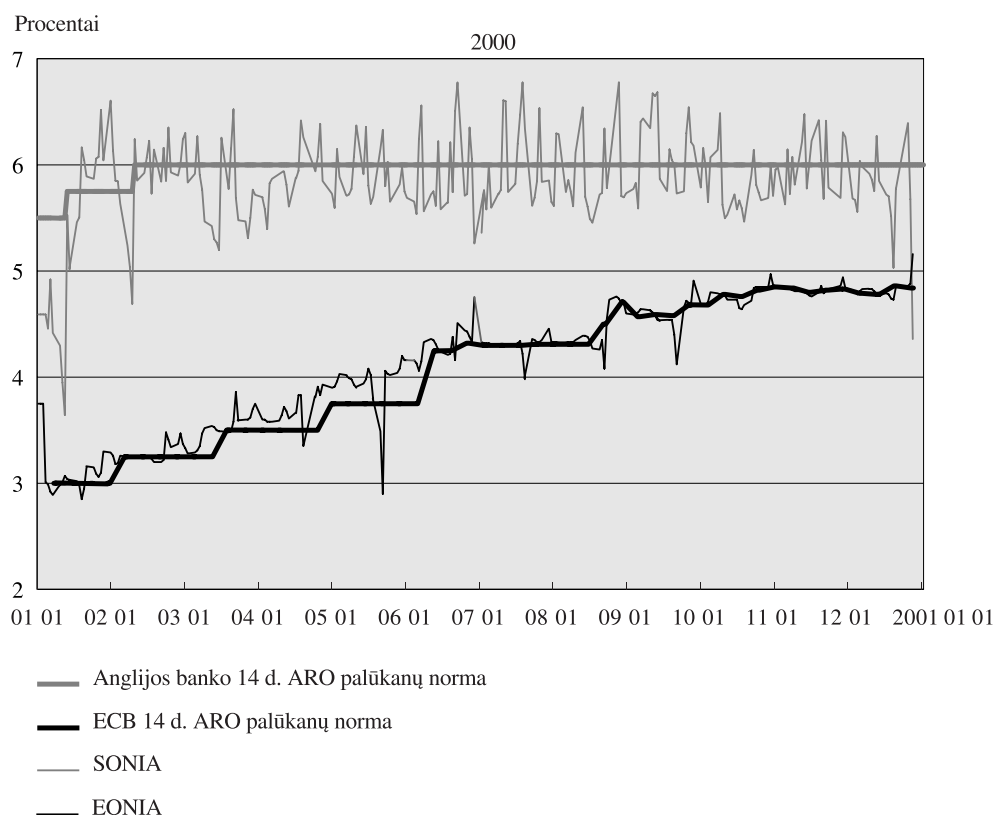
Svarbiausia ECB pinigų politikos priemonė kaip tik ir yra likvidumą didinančios pagrindinės refinansavimo operacijos. Tai 2 savaitių trukmės ARO, kurios organizuojamos 1 kartą per savaitę per euro zonos nacionalinių centrinių bankų (NCB) infrastruktūrą ir įforminamos, atsižvelgiant į atitinkamo centrinio banko taikomą užtikrinimo priemonių sistemą, kaip paskolos už vertybinių popierių užstatą arba (rečiau) kaip atpirkimo sandoriai [31, p. 7, 38–52].

Euro zonos komerciniai bankai grynąja verte iš tiesų yra nuolat išskolinę euro sistemai – nacionaliniams centriniams bankams ir ECB. Šis išskolinimas net 2 kartus didesnis negu privalomosios atsargos, nes euro sistemos pinigų politikos operacijos iš dalies atsveria ir bankų sistemos likvidumą mažinančius veiksnius: grynuosius pinigus apyvartoje, centrinių vyriausybių grynąsias (*net*) lėšas centriniuose bankuose ir kitus

*JAV 1984–1998 m., Vokietijos iki 1998 m. pabaigos ir Latvijos atvejus žr. 1 priede.

**Dėl infliacijų skirtumo, palyginti su Vakarų valstybėmis užsienio prekybos partnerėmis. Pavyzdžiui, įvedus litą, 1993 m. antrą pusmetį vartojimo kainų indeksas padidėjo 31,7 procento.

1 pav. ECB ir Anglijos banko pagrindinių ARO ir tarpbankinių palūkanų sugretinimas

Šaltinis: Bloomberg informacinės sistemos duomenys.

veiksnius [9]. Komerciniai bankai euro sistemos lėšų pageidauja dar daugiau – 2000 m. antroje pusėje šių lėšų paklausa paprastai buvo 2–3 kartus didesnė už pasiūlą [10].

Tuo tarpu iki šiol euro sistemai nepriklausantis Anglijos bankas nustato simbolinę 0,15 procento dydžio privalomųjų atsargų normą. Tačiau D. Britanijos komerciniai bankai, nepaisant gerokai mažesnių privalomųjų atsargų reikalavimų, taip pat yra nuolat gerokai išsiskolinę savo centriniam bankui. Šiuo atveju jų privalomosios atsargos sudaro tik 1–2 procentus šio išsiskolinimo*.

Anglijos banko pagrindinė pinigų politikos priemonė yra likvidumą didinantys 2 savaitių atpirkimo sandoriai, kurių aukcionai organizuojami iki 2 kartų per dieną [2]. Gerokai didesnę ARO dažnį nei ECB atveju lemia:

- veiksmingesnė D. Britanijos pinigų rinka, greičiau paskirstanti centrinio banko suteiktus išteklius ir leidžianti Anglijos bankui veiksmingiau vykdyti ARO;

- labai mažos privalomosios atsargos ir atitinkamai didesnė Anglijos banko atsakomybė išlaikant pinigų rinkos stabilumą, taip pat šio banko preciziškai remiama praktika, kad komerciniai bankai darbo dieną baigtų su nuliniu, o ne teigiamu balansu korespondentinėse sąskaitose centriniam bankui. Tuo tarpu ECB įskaito į privalomasias atsargas tik tas komercinių bankų lėšas, kurios buvo korespondentinėse sąskaitose euro sistemoje darbo dienos pabaigoje [29, straipsnis 1];

- judri valstybės išdo sąskaita Anglijos banke. Daugelyje euro zonos šalių valstybinės išdo sąskaitos yra komerciniuose bankuose [33].

Minėtas komercinių bankų išsiskolinimas centriniam bankams, nepaisant skirtingos privalomųjų atsargų politikos, verčia nuodugniau panagrinėti didelės komercinių bankų priklausomybės nuo centrinio banko išteklių priežastis. Ši priklausomybė neabejotinai

*Apskaičiuota remiantis Anglijos banko duomenimis, pateiktais jo interneto puslapyje: www.bankofengland.co.uk

didina pinigų politikos priemonių veiksmingumą reguliuojant šalies palūkanų lygį. Tačiau kas verčia komercinius bankus nuolat skolintis centriniame banke ir mokėti palūkanas, nors jie galėtų bent jau privalomųjų atsargų reikalavimus įvykdyti savo lėšomis?

Minėtą reiškinį pirmiausia lemia ne privalomųjų atsargų reikalavimai, bet patrauklios likvidumą didinančių ARO palūkanos, kurios yra būdingos centriniams bankams, reguliuojantiems pinigų pasiūlą ar palūkanų lygį, nes padeda sukurti veiksmingo poveikio rinkai kanalą. Valiutų valdybos atveju privalomųjų atsargų reikalavimai sukuria rinkoje papildomą šių atsargų laikymo valiutos paklausą, o tai gali sukelti automatišką pinigų, superkant bazinę valiutą, išleidimą arba išėmimą iš apyvartos, bet ne bankų sistemos įsiskolinimą centriniam bankui.

Kaip matyti 1 pav., euro zonoje sudarytų 1 nakties tarpbankinių skolinimo sandorių vidutinė palūkanų norma EONIA (*Euro OverNight Index Average*) dažniau buvo šiek tiek didesnė už 2 savaitių, t. y. gerokai ilgesnio termino, ECB ARO palūkanas. Tiesa, ECB 2000 m. birželio mėn. fiksuotų palūkanų aukcionus pakeitus kintamų palūkanų aukcionais, šis akivaizdus perviršis beveik išnyko.

D. Britanijoje nagrinėjamu laikotarpiu sudarytų 1 nakties tarpbankinių skolinimo sandorių vidutinė palūkanų norma SONIA (*Sterling OverNight Index Average*) svyravo apie Anglijos banko 2 savaitių ARO palūkanas. Įvertinus terminų skirtumą, paaiškėja, kad abiem atvejais centrinių bankų ištekliai yra pigesni negu rinkoje*. Žinoma, minėti centriniai bankai išleidžiamų pinigų kiekį nustato atsižvelgdami ne į komercinių bankų pageidavimus, bet į pinigų politikos tikslus.

5. Likvidumo atsargos funkcija

Daugelyje centrinių bankų, iki šiol taikančių privalomųjų atsargų reikalavimus, likvidumo atsargos ir (ar) pinigų rinkos palūkanų stabilizavimo funkcija yra svarbiausia. Abu šiuos aspektus panagrinėsime atskirai.

Privalomosios atsargos, laikomos likvidžiausia turto forma, neabejotinai garantuoja didesnę bankų sistemos likvidumą ir atsparumą sukrėtimams, tačiau jos neapsaugo komerciniuose bankuose padėtų indėlių, nes pastarųjų paprastai yra keliolika kartų daugiau. Tai buvo pastebėta jau Didžiosios depresijos metais, todėl indėlių apsaugos funkciją laipsniškai perėmė kolektyvinės indėlių draudimo sistemos. Tuo pat metu privalomosios atsargos deformuoja rinką, didindamos maržą tarp indėlių ir paskolų palūkanų normų**, nes paprastai centriniai bankai neviseiškai kompensuoja (*remunerate*) komerciniams bankams šių atsargų laikymo sąnaudas. Visa tai mažina komercinių bankų konkurencingumą prieš kitas finansų įstaigas, kurioms tokie reikalavimai netaikomi (pvz., investicijų fondams).

Finansų rinkų plėtra ir didėjančios komercinių bankų galimybės valdyti likvidumą, taip pat kredito įstaigų operatyvios priežiūros pažanga leidžia centriniams bankams etapais mažinti privalomųjų atsargų našta arba apskritai jos atsisakyti. Likvidumo atsargos funkcija vis labiau perleidžiama lankstesniems likvidumo normatyvams.

Likvidumo normatyvas skaičiuojamas kaip banko likvidaus turto ir įsipareigojimų santykis, į likvidžias lėšas įtraukiant ne tik bankų atsargas korespondentinėse sąskaitose, bet ir likvidžias investicijas (patikimus vertybinius popierius, atpirkimo sandorius). Paprastai tiek įsipareigojimai, tiek ir turtas būna įvertinami pagal jų likvidumo laipsnį [5; 24]. Komerciniai bankai gali lanksčiau pasirinkti savo likvidaus turto struktūrą, išlaikydami reikiamą likvidumo lygį.

Likvidumo normatyvas vykdomas pagal atitinkamos dienos turtą ir įsipareigojimus, tuo tarpu privalomųjų atsargų laikymo laikotarpis daugiau ar mažiau atsilieka nuo įsipareigojimų, pagal kuriuos buvo apskaičiuotos privalomosios atsargos (žr. 1 priedą). Tuo pat metu likvidumo normatyvas, kaip ir privalomųjų atsargų reikalavimas, turi būti vykdomas kiekviena diena. Dėl sudėtingesnio apskaičiavimo priežiūros institucijos

*Komercinis bankas, 2 savaitėms pasiskolinęs iš centrinio banko ir už panašias palūkanas 14 kartų investuodamas rinkoje vienai naktčiai, gauna pelną. Tarkime, vidutinės centrinio banko 2 savaitių ARO ir tarpbankinės 1 nakties palūkanos yra lygios r . Tuomet: $1 + r \cdot 14 / 360 < (1 + r/360)^{14}$, kur $r > 0$.

**Tarkime, komercinis bankas pritraukia 100 litų indėlį už 7 procentų metines palūkanas. Vykdydamas 8 procentų privalomųjų atsargų reikalavimą, jis turi atidėti 8 litus, o likusiais 92 litais uždirbti ne mažiau kaip 7 litus. Todėl komercinis bankas turi 92 litus investuoti bent už 7,6 procento palūkanas. Taigi 8 procentų privalomosios atsargos, esant 7 procentų dydžio indėlių palūkanoms, padidina indėlių ir paskolų palūkanų maržą 0,6 procentinio punkto.

likvidumo normatyvą dažniausiai kontroliuoja retesniu periodiškumu. Taigi likvidumo normatyvu pakeisti privalomas atsargas galima tik įsitikinus, kad bankų sistema veiks pakankamai stabiliai ir periodiškos kontrolės atveju.

Paskutiniiais dešimtmečiais Vakarų centriniai bankai privalomųjų atsargų reikalavimų lygį (bazę ir normą) mažino etapais, t. y. kartą per keletą metų, paprastai ekonomikos sąstingių metu sumažindavo, o ekonomikai atsigavus, jų nedidindavo. Pavyzdžiui, Anglijos bankas privalomųjų atsargų reikalavimus labiausiai sumažino dar 1971 m., Federalinė atsargų sistema (FAS) – 1980 m. ir 1990 m., Bundesbankas – 1980 m. ir 1993 m.

Kai kurių valstybių (Danijos, Kanados, Norvegijos, Švedijos) centriniai bankai apskritai atsisakė privalomųjų atsargų. Kai kurie centriniai bankai nustato labai mažą normą (D. Britanijos – 0,15 %) arba kompensacijas, palūkanų forma mokamas komerciniams bankams, kurios nors iš dalies kompensuoja jų alternatyviasias sąnaudas (ECB, Australijos ir Graikijos centriniai bankai).

Anksčiau centriniai bankai neretai nustatydavo diferencijuotas privalomųjų atsargų normas: didesnes trumpesnių terminų išsipareigojimams, taip pat didesnėms atitinkamų išsipareigojimų sumoms. Mažėjant privalomųjų atsargų kaip likvidumo atsargos reikšmei, sumažėjo arba visiškai išnyko ir normų diferenciacija. Taip pat vis didesnei išsipareigojimų daliai privalomųjų atsargų nereikalaujama (žr. 3 lentelę).

3 lentelė

Privalomųjų atsargų normų dinamika Vakarų valstybėse

Privalomųjų atsargų normos indėliams	1989		1993		2000	
	iki pareikalavimo	terminuotiems	iki pareikalavimo	terminuotiems	iki pareikalavimo	terminuotiems
D. Britanija	0,45	0,45	0,35	0,35	0,15	0,15
Japonija	1,38; 1,75	0,125–2,5	0,9; 1,2	0,05–1,3	0,9; 1,2	0,05–1,3
JAV	3; 12	3	0; 10	0	0; 10	0
Kanada	10	3	0	0	0	0
Prancūzija (iki 1999 m.)	5,5	3	0,5; 1	0	0,5; 1	0
Vokietija (iki 1999 m.)	6,6–12,1	4,15; 4,95	6,6–12,1	2	2	1,5; 2
ECB (nuo 1999 m.)					2	2

Šaltiniai: [30] ir atitinkamų centrinių bankų duomenys.

ECB, perimdamas Vokietijos Bundesbanko taikytą pinigų politikos priemonių sistemą, po didelių diskusijų perėmė ir privalomųjų atsargų reikalavimus. 1995 m. rugpjūtį Bundesbankui sumažinus privalomųjų atsargų reikalavimus, jie tapo orientuoti į bankų sistemos darbinių lėšų (*working balance*) lygį. Jis bankams įprastomis aplinkybėmis reikalingas atsiskaitymams atlikti ir nepriklauso nuo to, kokių privalomųjų atsargų reikalauja centrinis bankas. Tačiau iki euro zonos įsteigimo didelė dalis ES valstybių apskritai netaikė arba taikė dar švelnesnius privalomųjų atsargų reikalavimus. Pirmai grupei priklausė Belgija, Danija ir Švedija, antrai (švelnesnių reikalavimų) grupei – D. Britanija ir Prancūzija su mažesne privalomųjų atsargų norma bei Airija, Graikija, Italija ir Olandija (pastarosiose valstybėse privalomosios atsargos buvo iš dalies kompensuojamos) [7, p. 50–51, 56; 13, p. 39].

Tokiomis sąlygomis ECB nustatė supaprastintus ir švelnesnius už Bundesbanko privalomųjų atsargų reikalavimus:

- ECB susiaurino privalomųjų atsargų bazę, neįtraukdamas visų terminų atpirkimo sandorių ir išsipareigojimų, kurių terminas sutarties sudarymo dieną ilgesnis kaip 2 m.*;

*Bundesbankas nuo 1986 m. neįtraukdavo indėlių, kurių terminas ilgesnis negu 4 m., ir išsipareigojimų išleidus skolos vertybinius popierius, kurių terminas ilgesnis negu 2 m., o nuo 1997 m. – ir atpirkimo sandorių iki 1 m. termino [8, punktas 2].

- ECB nustatė bendrą 2 procentų privalomųjų atsargų normą ir kompensaciją komerciniams bankams, artimą jų alternatyvioms sąnaudoms. Kompensavimo norma yra lygi ECB pagrindinių refinansavimo operacijų ribinių (aukcionuose mažiausių) palūkanų normų vidurkiui per laikymo laikotarpį [31, punktas 7.4]. Aukcionuose vidutinė ECB pagrindinių ARO palūkanų norma, kaip matėme 1 pav., būna labai artima tarpbankinei palūkanų normai EONIA, nes lemia jos lygį:

- kaip jau minėta, ECB atsisakė bazės apskaičiavimo duomenų ir laikymo laikotarpių persidengimo, tačiau paliko pastarojo trukmę, lygią 1 mėn. Dabar privalomosios atsargos apskaičiuojamos pagal išpareigojimus paskutinę mėnesio dieną, o laikymo laikotarpis prasideda tik kito mėnesio 24 d. Komerciniams bankams jau nereikia pildyti specialios privalomųjų atsargų ataskaitos, o atsargos apskaičiuojamos pagal mėnesio balanso ataskaitos duomenis.

Vidurkio būdu laikomos privalomosios atsargos yra pinigų rinką stabilizuojantis veiksnys tarp ECB pagrindinių ARO, vykdomų savaitės dažnumu. ECB perėmė šią šiek tiek didesnių privalomųjų atsargų ir retesnių ARO sistemą iš Bundesbanko, atsižvelgdamas į nusistovėjusią praktiką vienoje iš svarbiausių euro zonos bankų sistemų ir atsargumo poreikį, sujungdamas gana skirtingas 11 valstybių į bendrą pinigų ir atsiskaitymų sistemą.

Danija, D. Britanija ir Švedija kol kas nepriklauso euro zonai ir iki narystės joje neketina nustatyti ar sugriežtinti privalomųjų atsargų reikalavimų. Ilgainiui rinkų efektyvumo plėtra paskatins ECB evoliucionuoti aktyvesnių ARO ir dar mažesnių privalomųjų atsargų kryptimi.

VRE valstybių centriniai bankai ekonomikos pereinamuoju laikotarpiu tradiciškai taikė santykinai aukštus privalomųjų atsargų reikalavimus dėl padidintos bankų sistemos ir visos finansų rinkos rizikos bei riboto priežiūros veiksmingumo. Tačiau pastaraisiais metais beveik visuotinai pradėta šiuos reikalavimus mažinti arba ketinama netrukus tai padaryti (žr. 4 lentelę).

4 lentelė

Privalomųjų atsargų reikalavimų mažinimas VRE valstybėse

Valstybės	Privalomųjų atsargų (PA) norma (grynųjų pinigų dalis, jeigu jie įskaitomi), %		Kada paskutinį kartą keista ir kitos pastabos
	dabar	buvo prieš tai	
Bulgarija	8 (≤60% grynųjų pinigų kasose)	11 (≤60% grynųjų pinigų kasose)	2000 m. liepos mėn.
Čekija	2	5	1999 m. spalio mėn.
Estija	13 (≤20% PA)	10 (≤20% PA)	1997 m. lapkričio mėn. Nuo 2001 m. PA krūvis sumažės, išlaikant 13 procentų normą, bet į PA vykdymą įskaičius komercinių bankų turimą likvidų užsienio turtą eurais (nuo 2001 m. pradžios – iki 25% PA, o nuo 2001 m. vidurio – iki 50% PA)*
Latvija	6 (≤40% PA)	7 (≤50% PA)	2000 m. gruodžio mėn. PA norma nuo 8 iki 7 procentų sumažinta 1999 m. gruodžio mėn.
Lenkija	5 (≤10% PA)	5–20 (nėra duomenų)	1999 m. rugsejo mėn.
Lietuva	8	10	2000 m. spalio mėn.

*Estijos bankai jau dabar turi pakankamai likvidaus užsienio turto [3], todėl jo įskaitymas į privalomųjų atsargų vykdymą praktiškai reikš atitinkamą privalomųjų atsargų naštos sumažinimą.

Šaltinis: Atitinkamų centrinių bankų duomenys.

Atkreipkime dėmesį, kad valiutų valdyboms privalomųjų atsargų reikalavimai nėra nei būtini, nei visuotinai taikomi (žr. 5 lentelę). Valiutų valdybos pagrįstos pinigų emisijos automatizmu, todėl joms vienareikšmiškai netaikytina ir anksčiau minėta atvirkštinė priklausomybė tarp centrinio banko nuožiūra taikomų (*discretionary*) pinigų politikos priemonių – privalomųjų atsargų dydžio ir ARO intensyvumo. Valiutų valdybų atveju ARO gali būti naudojamos labai ribotai, siekiant ne makroekonominių, bet mikroekonominių tikslų – padidinti pinigų rinkos efektyvumą. Pavyzdžiui, Argentinos centrinis bankas ARO (atpirkimo sandorius) turi teisę atlikti tik švelnindamas sezoninius tarp-bankinės rinkos svyravimus [1, p. 11]. Estijos bankas nuo 1993 m. gegužės mėn. iki 2000 m. gegužės mėn. paprastai kartą per mėnesį leisdavo 1 mėn. trukmės indėlių sertifikatus, švelnindamas sezoninius grynųjų pinigų apyvartoje svyravimus ir pateikdamas rinkai užstatui tinkamą priemonę. Tačiau, Estijos komerciniams bankams vis aktyviau valdant likvidumą užsienio rinkose, šios priemonės poreikis praktiškai išnyko, todėl Estijos bankas nenumato jokių ARO iki narystės euro zonoje [4, punktai 11, 18 ir 20].

5 lentelė

Privalomųjų atsargų ir likvidumo reikalavimai valiutų valdybos atvejais

Valstybės	Taikomi reikalavimai		Pastabos
	privalomųjų atsargų (PA)	likvidumo normatyvo*	
Argentina	Ne	Taip	1995 m. PA reikalavimai pakeisti nauju likvidumo normatyvu
Bulgarija	Taip	Taip	Centrinis bankas kiekvienam bankui gali nustatyti skirtingą likvidumo normatyvą
Estija	Taip	Neprivalomas	Nuo 2001 m. pradėjus įskaityti į PA bankų turimus likvidžius užsienio vertybinius popierius eurais, PA reikalavimai įgijo likvidumo normatyvo bruožų**
Honkongas	Ne	Taip	
Lietuva	Taip	Taip	

Šaltiniai: [1; 4; 24; 32] ir kiti atitinkamų centrinių bankų duomenys.

Lietuvos banko pinigų politikos priemonių taikymo kryptyse numatyta, kad „Lietuvos bankas vykdo ARO, jeigu tai gali padėti išlyginti laikinus bankų sistemos likvidumo svyravimus, kurie sukelia papildomą spaudimą fiksuoto lito kurso režimui“ ir „perduoti Lietuvos pinigų rinkai palūkanų lygio kitimo tendencijas tarptautinėje rinkoje, kai Lietuvos pinigų rinka dėl nepakankamo išsivystymo pavėluotai į jas reaguoja“ [20, punktas 25]. Kadangi Lietuvos banko ARO (indėlių arba atpirkimo sandorių aukcionai) skirtos rinkos efektyvumui padidinti, jos nevykdomos, jeigu rinka pati veikia pakankamai veiksmingai arba centrinio banko pasyvumas skatina ją taip veikti.

Kaip pažymėjo Lietuvos banko patarėjas (1997–1998 m.) Richard Kopcke (FAS), valiutų valdybos sąlygomis „ribotų ARO poreikis greitai mažėja, komerciniams bankams užmezgant glaudžius ryšius su užsienio finansų institucijomis ir įgaliojant jas valdyti savo atsargas <...>. Net jeigu tokių ryšių nėra, dažnai nėra įtikinamo pagrindo pinigų politikos institucijos operacijoms, nes praktiškai neaiškūs laikino bankų atsargų poreikio momentai ir apimtis. Įsikišus pinigų politikos institucijai, taip pat gali iškilti klausimų dėl jos motyvų ar padidėti lūkesčiai, kad ji gali <...> kontroliuoti palūkanų normas“ [17, p. 11–12]. Taigi, valiutų valdybos sąlygomis mažinant privalomųjų atsargų reikalavimus, ARO aktyvumas tikriausiai taip pat mažės, nes bankų sistema vis veiksmingiau pati valdys savo likvidumą.

Lietuvos banko pinigų politikos priemonių taikymo kryptyse numatyta, kad, Lietuvos finansų rinkai plėtojantis ir integruojantis tarptautiniu mastu, Lietuvos bankas švelnins

*Konkretūs likvidumo normatyvų koeficientai nenurodomi dėl skirtingų apskaičiavimo metodikų.

**Estijos bankas į privalomąsias atsargas nuo 2001 m. iš dalies įskaito eurais nominuotus fiksuotų palūkanų užsienio vyriausybės ir tarptautinių organizacijų skolos vertybinius popierius, į kuriuos investuoja pats Estijos bankas, valdydamas užsienio valiutos atsargas. Taigi centrinis bankas siekia ne tik sumažinti privalomųjų atsargų krūvį, bet ir sukurti šiuolaikinę dienos (*intraday*) pasakolų užtikrinimo priemonių sistemą, rengdamasis nuo 2001 m. rudens įvesti atsiškaitymus realiu laiku [4, punktai 22–24].

privalomųjų atsargų reikalavimus, derindamas su Europos centrinio banko reikalavimais [20]. 2000 m. rudenį buvo galima pradėti mažinti privalomųjų atsargų reikalavimus dėl šių pagrindinių priežasčių:

- 10 procentų normos dydžio reikalavimai, taikyti nuo 1997 m., yra tapę nepagrįstai dideli, palyginti su padidėjusiu bankų sistemos stabilumu;

- ligšioliniai privalomųjų atsargų reikalavimai turėjo vis didesnę neigiamą įtaką komercinių bankų rezidentų konkurencingumui tiek vietos, tiek tarptautinėje rinkoje;

- priimtina makroekonominė ir tarptautinė aplinka (geros kylančių rinkų (*emerging markets*), kurioms priklauso ir Lietuva, perspektyvos bei padidėjęs užsienio investuotojų pasitikėjimas Lietuvos ekonomine politika ir pinigų sistema);

- poreikis ateityje suderinti Lietuvos banko privalomųjų atsargų reikalavimus su ECB standartais (žr. 6 lentelę). Kol kas Lietuvos banko privalomųjų atsargų norma yra gerokai didesnė, todėl ją galima derinti tik etapais. Tuo tarpu privalomųjų atsargų laikymo ir bazės apskaičiavimo skirtumai nėra tokie dideli, todėl juos panaikinti prireiks mažiau laiko.

2000 m. spalio mėn. Lietuvos bankas sumažino privalomųjų atsargų normą nuo 10 iki 8 procentų. Tikslių skaičiavimų pasirenkant sumažinimo „žingsnį“ nebuvo. Mažinimas 1 punktu būtų buvęs pernelyg kuklus, o trimis – pernelyg greitas.

Tolesnis Lietuvos banko privalomųjų atsargų normos mažinimas prognozuojamas jau 2001 m. antroje pusėje [23], tačiau, ar tikrai, kiek ir kada, priklausys nuo to meto situacijos. Tam turės įtakos ne tik bendra makroekonomikos situacija, bet ir išskirtiniai 2001 m. veiksniai: planuojama perkelti konsoliduotą valstybės išdo sąskaitą litais iš komercinių bankų į Lietuvos banką iki 2001 m. birželio 30 d. [22]; antroje metų pusėje numatoma apsispręsti, kada lito bazinė valiuta JAV doleris bus pakeistas euru [23]. Abiem minėtais atvejais padidės reikalavimai bankų sistemos likvidumui, todėl Lietuvos bankas neturėtų mažinti privalomųjų atsargų reikalavimų.

Valstybės išdo sąskaita litais į Lietuvos banką turėtų būti perkeliama etapais kitų metų gegužės–birželio mėn. [19]. Bankai, ypač aptarnaujantys svarbiausias valstybės išdo sąskaitas, turėtų iš anksto atkreipti į tai dėmesį ir pertvarkyti savo likvidumą. Vienas iš paprasčiausių būdų – dalies likvidaus turto, sukaupto užsienio valiutos ilgą pozicija, panaudojimas litams įsigyti. Lietuvos bankų sistemai sėkmingai perdavus valstybės išdo lėšas ir įvykdžius privalomųjų atsargų reikalavimus, būtų aišku, kad sistema veikia pakankamai patikimai ir lanksčiai, todėl privalomųjų atsargų reikalavimus bus galima mažinti toliau.

Valstybės išdo sąskaitą ketinama perkelti į Lietuvos banką siekiant saugesnio ir veiksmingesnio valstybės lėšų valdymo. Tačiau toks perkėlimas turėtų nemažai neigiamų padarinių, kurie, priimant minėtą sprendimą, galėjo būti nepakankamai aptarti, todėl ši klausimą gali tekti svarstyti iš naujo. Valstybės išdo sąskaitos perkėlimas ne tik nulemtų trumpalaikį tarpbankinės rinkos sukrėtimą, bet taip pat turėtų ilgalaikių padarinių: sumažėtų kredito išteklių, o bankų sistemos likvidumo ir pinigų rinkos palūkanų lygio svyravimai padidėtų ir taptų sunkiau prognozuojami.

Daugelis euro zonos NCB, taip pat ir Bundesbankas, jau seniai neturi reikšmingų valstybės išdo lėšų. Prancūzijos, Airijos ir Portugalijos centriniuose bankuose laikoma valstybinių lėšų dalis, raginant ECB, 1999–2000 m. labai sumažinta. ECB siekia kuo mažesnio valstybinių lėšų judėjimo per NCB, kad galėtų geriau prognozuoti ir valdyti bankų sistemos likvidumą [9, July 2000, p. 40–41; 33]. Užsienio patirtis rodo, kad valstybės išdo lėšų saugų ir veiksmingą valdymą galima pasiekti ne tik centriniuose, bet ir komerciniuose bankuose.

Trumpai apie Lietuvos banko privalomųjų atsargų reikalavimų derinimo su ECB standartais aspektus. Šiuo metu Lietuvos komerciniai bankai išipareigojimų užsienio valiuta privalomąsias atsargas turi laikyti užsienio valiuta fiksuota suma ir negali jų naudoti atsiskaitymams [16]. Savo išipareigojimams užsienio valiuta vykdyti bankai

6 lentelė

ECB ir Lietuvos banko privalomųjų atsargų reikalavimų sugretinimas

	ECB	Lietuvos bankas
Paskirtis	Pinigų rinkos palūkanų lygio stabilizavimas taikant vidurkinį vykdymo būdą ir <u>bankų sistemos struktūrinio likvidumo trūkumo sukūrimas arba ECB išteklių paklausos padidinimas</u>	Bankų sistemos likvidumas ir didesnis pinigų rinkos palūkanų lygio stabilumas bei pinigų bazės ir apyvartoje esančio pinigų kiekio santykio ribojimas
Kam taikomi	Komerciniams bankams rezidentams, taip pat ir užsienio bankų filialams (skyriams)	Komerciniams bankams rezidentams, taip pat ir užsienio bankų filialams (skyriams)
Privalomųjų atsargų (PA) bazė	Įsipareigojimai rezidentams ir nerezydentams eurai ir užsienio valiutomis, išskyrus indėlius ir skolos vertybinius popierius, kurių terminas ilgesnis kaip 2 metai, visų terminų atpirkimo sandorius, įsipareigojimus ECB ir euro zonos nacionaliniams centriniams bankams bei komerciniams bankams, laikantiems PA euro zonos NCB PA bazė apskaičiuojama pagal praėjusio mėnesio paskutinės dienos įsipareigojimus remiantis komercinių bankų balansų ataskaitomis	Įsipareigojimai rezidentams ir nerezydentams litais ir užsienio valiutomis, išskyrus indėlius, kurių terminas ilgesnis kaip 1 metai, ir įsipareigojimus Lietuvos bankui ir komerciniams bankams, laikantiems PA Lietuvos banke PA bazė apskaičiuojama kaip vidurkis įsipareigojimų, buvusių praėjusio mėnesio 7 d., 15 d., 23 d. ir paskutinę darbo dieną, pašalinant įsipareigojimų mėnesinių svyravimų įtaką PA bazei, kuri, esant santykinai didelei PA normai, labai koreguotų PA dydį
PA norma	Kiekvienam komerciniam bankui apskaičiuotos PA sumažinamos 100 000 eurų 2 procentai	Apskaičiuotos PA nėra mažinamos 8 procentai
Laikymo (kontroliuojamasis) laikotarpis	Laikymo laikotarpis – 1 mėn.: prasideda kito mėnesio 24 d. ir baigiasi po jo einančio mėnesio 23 d. Datos pasirinktos atsižvelgiant į santykinai ramiausias dienas euro zonos pinigų rinkoje	Laikymo laikotarpis – 1 mėn.: prasideda kito mėnesio 13 d. ir baigiasi po jo einančio mėnesio 12 d. Datos pasirinktos 1994 m. pagal to meto stambių bankų laiko sąnaudas rengiant Lietuvos bankui PA apskaičiavimo ataskaitą
PA vykdymas	PA turi būti laikomos eurai vidurkio metodu komercinio banko korespondentinėje sąskaitoje atitinkamos euro zonos valstybės NCB	Nuo 1994 m. pradžios įsipareigojimų litais PA turi būti laikomos litais vidurkio metodu komercinio banko korespondentinėje sąskaitoje Lietuvos banke. Įsipareigojimų užsienio valiutomis PA turi būti laikomos komercinio banko nuožiūra eurai arba JAV doleriais jo specialioje sąskaitoje Lietuvos banke kaip pastovi suma, taikant praėjusio mėnesio paskutinės darbo dienos kursą
Ar gryniesi pinigai kasose įskaitomi	Ne	Ne
Kompensavimas:		
už PA	Taip, mokant ECB pagrindinių finansavimo operacijų ribinių (mažiausių) palūkanų normų vidurkį per atitinkamą laikotarpį	Ne
už atsargų perteklių	Ne	Ne

Pastaba: Privalomųjų atsargų reikalavimų skirtumai pabraukti.
Šaltiniai: [16; 31, Minimum Reserves].

turi papildomai laikyti pakankamai likvidaus užsienio turto. Autoriaus nuomone, Lietuvos bankas tarpiniame reikalavimų derinimo su ECB standartais etape galėtų nustatyti privalomųjų atsargų užsienio valiuta laikymą vidurkio metodu, įskaitydamas komercinių bankų trumpalaikius indėlius patikimuose užsienio bankuose.

Rengiantis reikalauti privalomasias atsargas laikyti tik nacionaline valiuta, privalomųjų atsargų normą galima būtų etapais mažinti tiek, kad liekančių atsargų nacionaline valiuta vėliau pakaktų ir išpareigojimams užsienio valiuta padengti. Nustatyti privalomasias atsargas tik nacionaline valiuta prieš sumažinant jų normą iki ECB lygio gali būti netikslinga, nes tai netolygiai veiktų palūkanų litais ir užsienio valiuta maržą: pirmąją didintų, o antrąją mažintų. Lietuvos banko duomenimis, 2000 m. spalio mėn. privalomosios atsargos nacionaline valiuta sudarė 48,3 procento, o užsienio valiuta – 51,7 procento visų atsargų [6]. Šiuo atveju išpareigojimų nacionaline valiuta privalomųjų atsargų 4,14 procento norma būtų tolygi 2 procentų normai visiems išpareigojimams, privalomasias atsargas laikant tik nacionaline valiuta.

Manoma, kad Lietuvos bankas atsisakys privalomųjų atsargų bazės apskaičiavimo vidurkio metodu ir pradės jas skaičiuoti ECB pavyzdžiu tik tada, kai sumažinta privalomųjų atsargų norma priartės prie ECB nustatyto lygio. Tada išpareigojimų svyravimai per mėnesį neturės reikšmingesnės įtakos privalomųjų atsargų apimčiai. Galutinai suvienodinti privalomųjų atsargų reikalavimus su ECB reikėtų tik Lietuvai stojant į euro zoną, kurioje bus išvengta nacionalinei pinigų sistemai būdingų rizikos elementų.

6. Trumpalaikių palūkanų stabilizavimo priemonė

Privalomosios atsargos didina trumpalaikių tarpbankinės rinkos palūkanų stabilumą, jeigu [7, p. 56–58; 13, p. 33]:

- jos laikomos vidurkio būdu, o palūkanų terminas neperžengia laikymo laikotarpio ribų;

- laikymo laikotarpis sutampa su grynujų pinigų, vieno iš svarbiausių bankų sistemos likvidumo svyravimų veiksnio, dinamikos trumpalaikiu ciklu (paprastai – mėnesiu);

- rinka yra veiksminga, ir komerciniai bankai aktyviai naudojami trumpalaikių palūkanų svyravimais, siekdami pasiskolinti, kai pigiau, ir paskolinti, kai brangiau, taip lygindami šiuos svyravimus.

Paprastai centriniai bankai toleruoja gana didelius trumpalaikių tarpbankinės rinkos palūkanų svyravimus, jeigu šie nekeltų grėsmės ūkio aktyvumą lemiančių ilgesnių terminų palūkanų normų stabilumui. Taigi tarpbankinei rinkai skiriamas tam tikro rinkos svyravimų amortizatoriaus vaidmuo.

ECB vienos nakties paskolų bei indėlių palūkanų normomis (kurios atitinkamai yra didesnės ir mažesnės už pagrindinių ARO palūkanų normas) riboja euro zonos vienos nakties rinkos palūkanų svyravimus tarp pagrindinių ARO. ECB, kaip ir anksčiau Bundesbankas, taiko gana platų 200–250 bazinių punktų dydžio koridorių, skatindamas euro rinkos vienijimąsi ir plėtrą [28]. Pažymėtina, kad nei ECB, nei Bundesbankas, neturi formalizuoto palūkanų normų koridoriaus nustatymo metodo ir taiko praktinių bandymų būdą.

ECB nustato ARO kieki, įvertindamas norimą poveikį palūkanų lygiui, privalomasias atsargas ir autonominius bankų sistemos likvidumo veiksnius, kurių dydis nepriklauso nuo centrinio banko ar komercinių bankų sprendimų valdant likvidumą. Svarbiausiems autonominiams veiksniams priskiriami išleisti į apyvartą grynieji pinigai, vyriausybės grynosios (*net*) lėšos euro zonos centriniuose bankuose ir euro sistemos grynasis užsienio turtas (likvidumo poreikį didina dviejų pirmųjų veiksnių padidėjimas ir trečiojo sumažėjimas) [7, p. 20–22].

Tuo tarpu planuojama atsargų perteklių (*excess reserves*) ECB, kaip ir anksčiau Bundesbankas, sąmoningai įvertina mažu dydžiu*, skatindamas bankų sistemą kuo veiksmingiau perskirstyti gaunamas atsargas. Rinka stengiasi tai padaryti, kitaip laikymo

*Euro zonos bankų sistemos vidutinės perteklinės atsargos 1999–2000 m. buvo apie 0,6–0,7 procento privalomųjų atsargų. Apskaičiuota pagal [9, Minimum reserve statistics].

laikotarpio pabaigoje gali patirti staigų palūkanų šuolį. Laikymo laikotarpio pabaigoje atsargų paklausa yra mažai elastinga palūkanoms net ir taikant vidurkio metodą [7, p. 19]. Vokietijos bankai paprastai pritrūkdavo lėšų privalomosioms atsargoms laikyti. Vienos nakties rinkos palūkanos paskutinę laikotarpio dieną staiga pašokdavo iki viršutinės ribos – Bundesbanko lombardo palūkanų normos, ir centrinis bankas tai toleruodavo [7, p. 52, 55].

ECB pirmaisiais euro zonos metais (1999 m.) neišvengė staigių rinkos vienos nakties palūkanų normos šokinėjimų laikymo laikotarpių pabaigoje iki viršutinės arba iki apatinės koridoriaus ribos. Kada bankų sistema dėl patrauklių palūkanų „praryja“ visas siūlomas ARO apimtis, ribinio rinkos palūkanų kritimo (o kai kuriais atvejais ir šuolio) priežastis dažnai yra nepakankamai tiksli likvidumo veiksmų prognozė, kurią atlieka centrinis bankas ir taiko nustatydamas savo ARO apimtis. Situaciją centrinis bankas gali taisyti koreguojančiomis (*fine-tuning*) ARO.

Nuo 2000 m. pradžios ECB ėmė tiksliau reguliuoti ARO apimtį laikymo laikotarpių metu, o nuo metų vidurio pradėjo skelbti rinkai savaitines likvidumo poreikio (*liquidity needs*) prognozes, ko nedarė Bundesbankas [9, July, p. 38–39]. Taip pat ECB 2000 m. sausio 5 d. ir birželio 21 d. atliko koreguojančiąsias ARO: atitinkamai 7 d. indėlių ir 1 d. skolinimo aukcionus. Rinkos palūkanų svyravimai ir komercinių bankų naudojimas ECB nuolatinėmis galimybėmis gerokai sumažėjo, ypač nuo antrojo 2000 m. pusmečio [9].

Anglosaksų šalyse, garsėjančiose gerai išplėtotomis pinigų rinkomis, centriniai bankai taiko mažesnius privalomųjų atsargų reikalavimus, bet intensyviau naudoja ARO bankų sistemos likvidumui valdyti [7, p. 26–27]. Tačiau ir čia trumpalaikėms rinkos palūkanoms leidžiama smarkiai svyruoti. Anglijos bankas neriboja jų apatinės ribos, o FAS – ir viršutinės ribos [7, p. 64–67]. Įdomu, kad ir tokiose išplėtose Vakarų tarpbankinėse rinkose iškyla nepakankamo efektyvumo ir pernelyg didelio palūkanų svyravimo problemų [7, p. 56].

Jeigu komerciniai bankai nepakankamai pasitiki savo pinigų srautų prognozėmis ir vieni kitais arba yra santykinai nedideli ir jautrūs stambiems sandoriams, tarpbankinė rinka veikia nepakankamai efektyviai. Tada trumpalaikiai likvidumo paklausos svyravimai laikymo laikotarpiu daro didelę įtaką trumpalaikėms palūkanoms, nepaisant to, kad komerciniams bankams jie gali būti gerai pažįstami. Šie bruožai vis dar būdingi Lietuvos tarpbankinei rinkai.

Kai bankai kaupia privalomasias atsargas beveik vien savo jėgomis, laikotarpio pradžioje jie riboja skolinimą kitiems bankams (trumpalaikės palūkanos linkusios didėti), o laikotarpio pabaigoje mažai kam reikia skolintis (trumpalaikės palūkanos linkusios kristi). Kartais tokie palūkanų svyravimai Lietuvos rinkoje matomi akivaizdžiai, nors neretai juos užtušuoja kiti veiksniai: stambūs lėšų judėjimai į bankų sistemą arba iš jos, nesinchroniškas privalomųjų atsargų kaupimas dėl atsargų persiskirstymo, kintantis investuotojų požiūris į bankų sistemos ar valiutos kurso stabilumą.

Kol kas arbitražinės galimybės Lietuvos pinigų rinkoje yra nevisiškai panaudojamos, tačiau minėti svyravimai skatina jos plėtrą. Lietuvos rinka igavo papildomų orientacijos ir savireguliacijos galimybių, kai 2000 m. lapkričio mėn. Lietuvos bankas ECB ir daugelio kitų modernių centrinių bankų pavyzdžiu pradėjo kas dieną viešai skelbti duomenis apie bendras bankų sistemos privalomasias atsargas ir jų kaupimą [6; 21].

7. Centrinio banko pajamų šaltinio funkcija

Centrinio banko pajamų šaltinio funkciją privalomosios atsargos atlieka praktiškai visada, nes centriniai bankai gauna turto, kurio šaltinis – privalomosios atsargos, pajamas. ECB ar Anglijos banko, taikančių lankstaus valiutos kurso režimą, tai daugiausia būtų ARO pajamos. Taikančio fiksuoto lito kurso režimą Lietuvos banko atveju tai būtų užsienio turto pajamos.

Tačiau kai kuriose valstybėse, pavyzdžiui, D. Britanijoje, ši privalomųjų atsargų funkcija yra vienintelė, bet labai svarbi, nes pagrindinio pinigų bazės elemento – grynujų pinigų leidimo į apyvartą pajamos (senjoražas) priklauso ne centriniam bankui, kaip yra daugelyje valstybių, taip pat ir Lietuvoje, bet D. Britanijos vyriausybei [13, p. 22, pastaba 11].

Išvados

Privalomosioms atsargoms priskiriamos šios funkcijos: likvidumo atsarga ir pinigų rinkos palūkanų stabilizavimas; centrinio banko išteklių paklausa; pinigų kiekio reguliavimas; centrinio banko pajamų šaltinis. Daugelyje centrinių bankų, taip pat ir Lietuvos banke, iki šiol taikančių privalomųjų atsargų reikalavimus, likvidumo atsargos ir (ar) pinigų rinkos palūkanų stabilizavimo funkcijos yra svarbiausios. Lietuvos bankas privalomųjų atsargų reikalavimus 1993 m., esant valdomo kurso režimui, veiksmingai taikė nacionalinių pinigų pasiūlai ir valiutos kursui reguliuoti.

Euro zonos ir D. Britanijos sugretinimas rodo, kad komercinių bankų paklausą centrinio banko ištekliams lemia ne tik privalomųjų atsargų reikalavimai ir autonominiai likvidumą mažinantys veiksniai, bet ir patrauklios likvidumą didinančių ARO palūkanos, kurios yra būdingos centriniam bankams, aktyviai reguliuojantiems pinigų pasiūlą ar palūkanų lygį, nes padeda sukurti veiksmingo poveikio rinkai kanalą.

Privalomosios atsargos prisideda prie didesnio pinigų rinkos palūkanų stabilumo, jeigu jos vykdomos vidurkio metodu ir rinka yra pakankamai veiksminga. Kol kas Lietuvos tarpbankinė rinka neišvengia palūkanų svyravimų, kuriuos galėtų pašalinti arbitražinės operacijos, tačiau kartu tokie svyravimai skatina rinkos plėtrą.

Finansų rinkų plėtra vis labiau įgalina centrinius bankus mažinti privalomųjų atsargų reikalavimus, o kartu ir jų neigiamą poveikį palūkanų maržai bei komercinių bankų konkurencingumui. Likvidumo atsargos funkcija vis labiau perleidžiama lankstesniems likvidumo normatyvams.

Paskutiniiais dešimtmečiais Vakarų centriniai bankai privalomųjų atsargų reikalavimų lygį (bazę ir normas) mažino etapais, kartą per keletą metų, paprastai ekonomikos sąstingių metu. Dalis centrinių bankų apskritai atsisakė privalomųjų atsargų arba nustatė kompensacijas komerciniams bankams.

ECB su išlygomis ir supaprastinimais perėmė Bundesbanko privalomųjų atsargų ir savaitės dažnumo ARO sistemą, atsižvelgdamas į nusistovėjusią praktiką vienoje iš svarbiausių euro zonos bankų sistemų bei atsargumo poreikį, sujungdamas gana skirtingas valstybes į bendrą pinigų ir atsiskaitymų sistemą. Vidurkio būdu laikomos privalomosios atsargos yra pinigų rinką stabilizuojantis veiksnys tarp ECB savaitinių ARO. Ilgainiui rinkų plėtra paskatins ECB toliau mažinti privalomųjų atsargų reikalavimus ir intensyvinti ARO.

Valiutų valdybų atvejais privalomųjų atsargų reikalavimai nėra nei būtini, nei visuotinai taikomi. Valiutų valdybos pagrįstos pinigų emisijos automatizmu, todėl netaikytina aptarta atvirkštinė priklausomybė tarp centrinio banko diskrecinių priemonių: privalomųjų atsargų reikalavimų ir ARO intensyvumo. Valiutų valdybos sąlygomis mažinant privalomųjų atsargų reikalavimus, ARO aktyvumas tikriausiai taip pat mažės, nes bankų sistema vis veiksmingiau valdo savo likvidumą.

VRE valstybės ekonomikos padidintos rizikos ir riboto finansų rinkos išsivystymo pereinamuoju laikotarpiu tradiciškai taikė santykinai didelius privalomųjų atsargų reikalavimus, tačiau pastaraisiais metais beveik visuotinai pradėjo juos mažinti.

Lietuvos finansų rinkai plėtojantis ir integruojantis tarptautiniu mastu, Lietuvos bankas švelnina privalomųjų atsargų reikalavimus, derindamas su ECB reikalavimais. 2000 m. rudenį aplinkybės buvo palankios pradėti šį procesą, ir Lietuvos bankas sumažino privalomųjų atsargų normą nuo 10 iki 8 procentų.

Lietuvos banko privalomųjų atsargų normą sumažinti prognozuojama jau 2001 m., tačiau ar tai įvyks, kiek ir kada bus sumažinta, priklausys nuo to meto situacijos. Tam turės įtakos ne tik bendra makroekonomikos situacija, bet ir išskirtiniai 2001 m. veiksniai: planuojama perkelti konsoliduotą valstybės išdo sąskaitą litais iš komercinių bankų į Lietuvos banką iki 2001 m. birželio 30 d.; antroje metų pusėje numatoma apsispręsti, kada lito bazinė valiuta JAV doleris bus pakeistas euru. Abiem minėtais atvejais padidės reikalavimai bankų sistemos likvidumui, todėl Lietuvos bankas neturėtų mažinti privalomųjų atsargų reikalavimų.

Lietuvos bankų sistemai sėkmingai perdavus valstybės išdo lėšas ir įvykdžius privalomųjų atsargų reikalavimus, bus aišku, kad sistema veikia pakankamai patikimai ir lanksčiai, todėl privalomųjų atsargų reikalavimus galima mažinti toliau.

Lietuvos bankas tarpiniame reikalavimų derinimo su ECB standartais etape galėtų nustatyti privalomųjų atsargų užsienio valiuta laikymą vidurkio būdu, įskaitydamas komercinių bankų trumpalaikius indėlius patikimuose užsienio bankuose.

Rengdamasis reikalauti privalomas atsargas laikyti tik nacionaline valiuta, Lietuvos bankas privalomųjų atsargų normą galėtų mažinti etapais tiek, kad liekančių atsargų nacionaline valiuta vėliau pakaktų ir įsipareigojimams užsienio valiuta padengti. Nustatyti privalomas atsargas tik nacionaline valiuta prieš sumažinant jų normą iki ECB lygio gali būti netikslinga, nes tai netolygiai veiktų palūkanų litais ir užsienio valiuta maržą.

Lietuvos bankuose įsigalint ES kapitalui, o ekonomikai vis glaudžiau integruojantis į ES, ateityje vertės analizuoti, ar nereikėtų įsipareigojimams ES komerciniams bankams nustoti taikyti privalomųjų atsargų reikalavimus pirmiau, negu Lietuva taps Europos Sąjungos nare.

Galutinai suvienodinti privalomųjų atsargų reikalavimus su ECB reikėtų tik Lietuvai stojant į euro zoną, kurioje bus išvengta nacionalinei pinigų sistemai būdingų rizikos elementų.

Priedas

Privalomųjų atsargų apskaičiavimo ir laikymo schemas kai kuriose Vakarų bei Vidurio ir Rytų Europos valstybėse

Vakarų valstybės

EURO ZONA

Bazės apskaičiavimo duomenų data

Laikymo laikotarpis

31 d.	23 d. tarpas	24 d.	23 d.
<i>Sausis</i>	<i>Vasaris</i>	<i>Kovas</i>	

Įsipareigojimų eurai ir užsienio valiuta privalomosios atsargos laikomos eurai vidurkio būdu komercinių bankų korespondentinėse sąskaitose atitinkamos valstybės nacionaliniame centriname banke.

JAV*

1984–1998 m.

2 sav.: II, III, IV, V, VI, VII, I, II, III, IV, V, VI, VII, I	<i>Bazės kaip vidurkio apskaičiavimas</i>
2 sav.: IV, V, VI, VII, I, II, III, IV, V, VI, VII, I, II, III	<i>Laikymo laikotarpis</i>
<i>Savaitės dienos</i>	

Nuo 1998 m. liepos mėn.

Bazės kaip vidurkio apskaičiavimas

Laikymo laikotarpis

2 sav.: II, ... II, ... I	16 d. tarpas	2 sav.: IV, ... IV, ... III
<i>Savaitės dienos</i>		<i>Savaitės dienos</i>

Įsipareigojimų nacionaline ir užsienio valiuta privalomosios atsargos laikomos nacionaline valiuta vidurkio būdu komercinių bankų korespondentinėse sąskaitose centriname banke ir grynaisiais pinigais bankų kasose (pastarieji įskaitomi į privalomąsias atsargas neribotai).

*Schemoje savaitės dienos pažymėtos romėniškais skaitmenimis, pavyzdžiui, pirmadienis – skaitmeniu „I“, antradienis – „II“, trečiadienis – „III“ ir t. t. Žymėjimas „2 sav.: II, ... II, ... I“ reiškia, kad laikotarpis apima dvi savaites nuo antradienio iki kito pirmadienio imtinai, ir privalomųjų atsargų bazė apskaičiuojama kaip paprastas aritmetinis visų šių dienų vidurkis.

ŠVEICARIJA

Bazės kaip vidurkio apskaičiavimo duomenų datos

Laikymo laikotarpis

31 d.	28 d.	31 d.	20 d.	19 d.
<i>Sausis</i>	<i>Vasaris</i>	<i>Kovas</i>	<i>Balandis</i>	<i>Gegužė</i>

Įsipareigojimų nacionaline ir užsienio valiuta privalomosios atsargos laikomos nacionaline valiuta vidurkio būdu komercinių bankų korespondentinėse sąskaitose centriname banke ir grynaisiais pinigais bankų kasose (pastarieji įskaitomi į privalomąsias atsargas neribotai).

Tęsinys

VOKIETIJA IKI 1998 m. PABAIGOS

<i>Bazės kaip vidurkio apskaičiavimo duomenų datos</i>						<i>Laikymo laikotarpis</i>
23 d.	31 d.	1 d.	7 d.	15 d.	28 d.	
<i>Sausis</i>		<i>Vasaris</i>			<i>Kovas</i>	

Įsipareigojimų nacionaline ir užsienio valiuta privalomosios atsargos laikomos nacionaline valiuta vidurkio būdu komercinių bankų korespondentinėse sąskaitose centriniame banke.

Vidurio ir Rytų Europos valstybės**ESTIJA** NUO 1996 m.

<i>Bazės kaip vidurkio apskaičiavimo duomenų datos</i>				<i>Laikymo laikotarpis</i>	
31 d.	10 d.	20 d.		1 d.	31 d.
<i>Sausis</i>	<i>Vasaris</i>			<i>Kovas</i>	

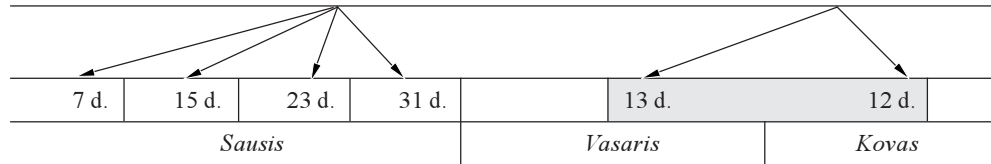
Įsipareigojimų nacionaline ir užsienio valiuta privalomosios atsargos laikomos nacionaline valiuta vidurkio būdu komercinių bankų korespondentinėse sąskaitose centriniame banke, tačiau atsargos dienos pabaigoje turi būti ne mažesnės kaip 40 procentų privalomųjų atsargų. Grynieji pinigai bankų kasose įskaitomi į privalomąsias atsargas iki 20 procentų privalomųjų atsargų.

LATVIJA NUO 1993 m.

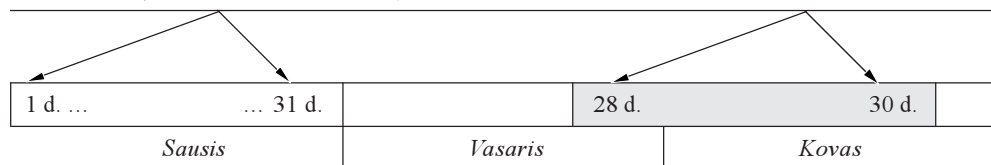
<i>Bazės kaip vidurkio apskaičiavimo duomenų datos</i>						<i>Laikymo laikotarpis</i>
23 d.	31 d.	1 d.	7 d.	15 d.	28 d.	
<i>Sausis</i>		<i>Vasaris</i>			<i>Kovas</i>	

Įsipareigojimų nacionaline ir užsienio valiuta privalomosios atsargos laikomos nacionaline valiuta vidurkio būdu komercinių bankų korespondentinėse sąskaitose centriniame banke ir grynaisiais pinigais bankų kasose (pastarieji įskaitomi į privalomąsias atsargas iki 40 procentų privalomųjų atsargų, tačiau ateityje jų dalies planuojama pamažu atsisakyti). 2001 m. pirmoje pusėje centrinis bankas ketina laikymo laikotarpio datas suvienodinti su ECB.

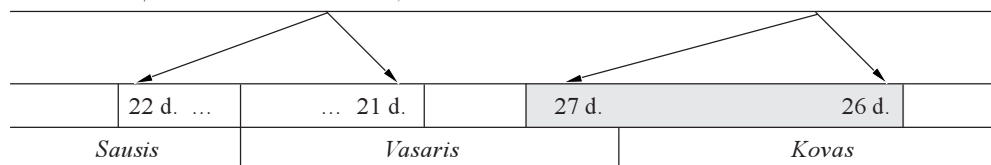
Tęsinys

LIETUVA NUO 1994 m.*Bazės kaip vidurkio apskaičiavimo duomenų datos**Laikymo laikotarpis*

Įsipareigojimų nacionaline valiuta privalomosios atsargos laikomos nacionaline valiuta vidurkio būdu komercinių bankų korespondentinėse sąskaitose centriname banke. Įsipareigojimų užsienio valiuta privalomosios atsargos laikomos eurais ir (arba) JAV doleriais fiksuota suma specialioje komercinio banko sąskaitoje centriname banke.

LENKIJA*Bazės apskaičiavimo duomenų datos
(visos kalendorinės dienos)**Laikymo laikotarpis*

Įsipareigojimų nacionaline ir užsienio valiuta privalomosios atsargos laikomos nacionaline valiuta vidurkio būdu komercinių bankų korespondentinėse sąskaitose centriname banke ir grynaisiais pinigais bankų kasose (pastarieji įskaitomi į privalomąsias atsargas iki 10 procentų privalomųjų atsargų, tačiau netolimoje ateityje jų dalies ketinama atsisakyti).

SLOVĖNIJA*Bazės apskaičiavimo duomenų datos
(visos kalendorinės dienos)**Laikymo laikotarpis*

Įsipareigojimų nacionaline valiuta privalomosios atsargos laikomos nacionaline valiuta vidurkio būdu komercinių bankų korespondentinėse sąskaitose centriname banke ir grynaisiais pinigais bankų kasose (pastarieji įskaitomi į privalomąsias atsargas iki 50 procentų privalomųjų atsargų). Įsipareigojimų užsienio valiuta privalomosios atsargos apskaičiuojamos pagal mėnesio 21 d. įsipareigojimus ir laikomos vidurkio būdu likvidžiu turtu užsienio valiuta, įskaitant grynuosius pinigus kasose, tačiau ne mažiau kaip 60 procentų šių privalomųjų atsargų turi būti Slovėnijos centrinio banko vekseliais, nominuotais užsienio valiuta.

Šaltinis: Sudaryta autoriaus pagal atitinkamų centrinių bankų duomenis.

Literatūra

1. *Argentina: Recent Economic Developments, IMF Staff Country Report, April 1998.*
 2. *The Bank of England Operations in the Sterling Money Markets: <http://www.bankofengland.co.uk>*
 3. *The Bank of Estonia: Consolidated Balance Sheet of Commercial Banks: <http://www.ee/epbe/>*
 4. *The Bank of Estonia: Monetary Policy Operational Framework Reform: <http://www.ee/epbe/>*
 5. *Banko likvidumo normatyvo skaičiavimo taisyklės. Komerciniai bankai: normatyvai//Teisės aktų rinkinys. Lietuvos bankas.*
 6. *Bankų sistemos likvidumo būklė: <http://www.lbank.lt>*
 7. *Borio C. The Implementation of Monetary Policy in Industrial Countries: A Survey. Economic Papers. The Bank for International Settlements, July 1997, No 47: <http://www.bis.org/>*
 8. *The Deutsche Bundesbank's Minimum Reserves Order, as Amended up to 1 January 1997, The Deutsche Bundesbank.*
 9. *ECB Monthly bulletins: <http://www.ecb.int>*
 10. *ECB puslapis Bloomberg informacinėje sistemoje.*
 11. *ECB Press Release on 16 June 2000. Switch to Variable Rate Tenders in Main Refinancing Operations: <http://www.ecb.int>*
 12. *Eesti Pank Pays for the Sums of Money Kept on Settlement Accounts at Eesti Pank. Press Release, 16 June 1999: <http://www.ee/epbe/>*
 13. *Gray S., Hoggarth G. Introduction to Monetary Operations//Handbooks in Central Banking, London, The Bank of England, 1996, No. 10.*
 14. *Goodhart C. A. E. The Central Bank and Financial System, L.: McMillan, 1995.*
 15. *Inflation and Monetary Policy in Estonia, The Bank of Estonia, May 1997.*
 16. *Komercinių bankų privalomųjų atsargų taisyklės. Lietuvos bankas//Teisės aktų rinkinys. Lietuvos bankas.*
 17. *Kopcke R. Valiutų valdybos: praeities ar ateities pinigų politikos režimas?//Pinigų studijos, 2000, Nr. 2.*
 18. *Lietuvos bankas 1990–1995. V.: Lietuvos bankas, 1995.*
 19. *Lietuvos banko ir Finansų ministerijos 2000 m. rugpjūčio 31 d. Valstybės išdo sąskaitos aptarnavimo sutartis.*
 20. *Lietuvos banko pinigų politikos priemonių taikymo kryptys. Lietuvos bankas//Teisės aktų rinkinys. Lietuvos bankas.*
 21. *Lietuvos banko valdybos 2000 m. spalio 26 d. nutarimas Nr. 136 „Dėl duomenų apie bankų sistemos likvidumo būklę skelbimo“. Lietuvos bankas//Teisės aktų rinkinys. Lietuvos bankas.*
 22. *Lietuvos Respublikos valstybės išdo įstatymo pakeitimo įstatymo įgyvendinimo įstatymo pakeitimo įstatymas//Valstybės žinios, 2000 m. Nr. 20–494.*
 23. *Lito ateities vizija kol kas nekinta. BNS, 2000 m. lapkričio 20 d.*
 24. *Main Features of the Regulatory Framework of the Argentine Financial System. The Bank of Argentina, January 1999: <http://www.bcra.gov.ar>*
 25. *Maksimalios atviros pozicijos užsienio valiuta ir tauriaisiais metalais skaičiavimo taisyklės. Komerciniai bankai: normatyvai//Teisės aktų rinkinys. Lietuvos bankas.*
 26. *The Monetary Policy of the Bundesbank, Deutsche Bundesbank, October 1995.*
 27. *On Resolutions Passed by the Bank of Latvia Board of Governors. Press Release, 16 November 2000: <http://www.bank.lv>*
 28. *The President's Introductory Statement, Press conference, 22 December 1998: <http://www.ecb.int>*
 29. *Regulation of the ECB on the Application of Minimum Reserves//Official Journal of the European Communities, 30 December 1998, 9 September 2000.*
 30. *Sellon G. Monetary Policy Without Reserve Requirements: Analytical issues. Web page of the Federal Reserve Bank of Kansas City: www.kc.frb.org*
 31. *The Single Monetary Policy in the Stage Three: General Documentation on ESCB Monetary Policy Instruments and Procedures, ECB: <http://www.ecb.int>*
 32. *The Transmission of Monetary Policy in Emerging Market Economies: Policy Papers. The Bank for International Settlements, January 1998, Nr. 3: <http://www.bis.org/>*
 33. *Treasury Activities Affecting Liquidity in the Euro Area. Other Items: www.ecb.int*
- Straipsnis gautas 2000 m. gruodžio mėn.
Pasirašytas spaudai 2001 m. sausio mėn.*

Summary

RESERVE REQUIREMENTS FOR COMMERCIAL BANKS: CONTEMPORARY TRENDS

Sigitas Šiaudinis

Reserve requirements are often-used monetary instrument and can perform some important functions. Firstly, they maintains a liquidity buffer and can help to stabilise the short-term interest rates, if averaging provision was used and inter-bank market is effective as well. They can represent a source of demand for the central bank reserves and may improve the ability of the central bank to operate efficiently as a supplier of liquidity in the case of a regulation of interest rates and attractive charge of liquidity providing operations of the central bank. Reserve requirements can be used as a means of controlling money supply. Last but sometimes not least, they can be regarded as a source of revenue for the central bank. Reserve requirements usually perform more than one function, but its characteristics would largely depend on the objectives of the central bank. The Bank of Lithuania has been using reserve requirements, firstly, in a function of liquidity buffer. However this instrument was effectively used as a measure for regulating money supply and exchange rate in 1993.

Reserve requirements have side negative effect into interest margin and competition of credit institutions. Developing of financial markets provides for the central banks possibilities to gradually decrease reserve requirements (rates and base). Monetary authorities often let liquidity requirements ratio have a function of liquidity buffer. On the other side an importance and a volume of open market operations (OMO) increase in the cases of central banks, which effectively control the interest rate level or money supply. Nowadays OMO had become the most importance monetary instrument as regards the mentioned cases, but not at the currency board arrangements (CBA) because of non-discrete character of money issue. However some countries, which are using CBA, had replaced reserve requirements by liquidity requirements, many of other ones are reducing reserve requirements.

The most of Central-East European accession countries had started to gradually cut reserve requirements or are going to do that. Upon the development and integration of the Lithuanian financial market into international markets the Bank of Lithuania is also lowering reserve requirements in line with the requirements of the European Central Bank. The first step (a cut of reserve ratio from 10 to 8 per cent) was done in the October 2000. Subsequent rate of decreasing depends on general stability of macroeconomics and other factors as well: public confidence in economic policy and banking system; a repeg of the Litas to the Euro; a shift of State Treasury account into central bank from banking system.

RINKOS DISCIPLINOS VIETA BANKŲ PRIEŽIŪROS SISTEMOJE

Jekaterina Titarenko

Lietuvos bankas
Jogailos g. 14, LT-2001 Vilnius
El. paštas: jtitarenko@mail.lbank.lt

Straipsnyje nagrinėjamas šiuolaikinis rinkos disciplinos ir bankų priežiūros sąveikos traktavimas mokslinėje literatūroje. Plačiausiai straipsnyje nagrinėjama Naujosios Zelandijos bankų priežiūros unikali patirtis, šiuo metu diskutuojama pasaulio priežiūros specialistų. Remiantis atlikto tyrimo duomenimis, daromos išvados dėl Lietuvos bankų veiklos skaidrumo. Šio straipsnio tikslas – pradėti diskusiją apie Lietuvos bankų priežiūros tobulinimo perspektyvas.

Pagrindiniai žodžiai: bankų priežiūra; rinkos disciplina; veiklos skaidrumas.

Įvadas

Šiuolaikinės bankininkystės tendencijos – finansų rinkų liberalizavimas ir globalizavimas, kapitalo koncentracija, elektroninės bankininkystės plitimas, bankų privatizavimas – nulėmė esminę bankų priežiūros sistemos peržiūrą. Spartėjant bankininkystės kokybiniam pokyčiams, drąsiau finansų mokslo atstovai ir praktikai vis garsiau kalba, kad priežiūros institucijos dažnai sprendžia vakarykštes bankų problemas [20]. Devinto dešimtmečio pabaigoje šis skepticizmas davė pagrindą kurti naują bankų priežiūros ir reguliavimo teoriją, atsirado „laisvosios bankininkystės“ mokykla [10]. Naujos teorinės srovės atstovai tvirtina, kad bankų priežiūros institucijų taikomi priežiūros metodai bankų saugumui ir patikimumui užtikrinti lemia moralinės žalos pavojaus atsiradimą ir neskatina rinkos disciplinos. Moralinės žalos efektas pasireiškia todėl, kad, vykdydami visus priežiūros institucijos reikalavimus, bankai linkę, atsižvelgdami į nustatytą apribojimų ribas, prisiimti didžiausią leistiną riziką [14; 20]. Taigi vieninteliu bankų patikimumo kriterijumi tampa priežiūros institucijų reikalavimų vykdymas, o tai lemia atsakomybės už bankų veiklos sėkmę pasidalijimą tarp banko ir priežiūros institucijos. Todėl teigiama, kad rinka pati turi galingus ir lanksčius mechanizmus, kurie skatina saugiai dirbančius ir baudžia neapdairiai besielgiančius bankus [5]. Tradicinės priežiūros šalininkai prieštarauja šiam teiginiui ir mano, kad moralinės žalos efektas gali pasireikšti tik tose šalyse, kur yra silpna bankų priežiūra [14]. Bankų bankrotai lemia visos ekonomikos nuostolius, o tai pateisina bankų sistemos reguliavimo būtinumą. Informacijos asimetriškumas – papildomas reguliavimo būtinumo pateisinimas. Manau, kad dėl bankų veiklos priežiūros būtinumo neturi kilti abejonų. Neaišku yra, kaip nustatyti minimalų reikalingą reguliavimą, kuris būtų apdairus, ir kaip suderinti bankų pelno siekimą ir garantuoti jų saugią bei patikimą veiklą.

Rinkos disciplinos praktinė išraiška – bankų išsipareigojimas teikti informaciją, kurią indėlininkai, investuotojai, priežiūros institucijos ir kiti rinkos dalyviai galėtų naudoti kaip patikimą pagrindą banko veiklai vertinti. Bankų veiklos skaidrumas ir reguliarus informacijos teikimas stiprina rinkos discipliną, tačiau jis veiksmingas tik konkurencijos ir sistemos stabilumo sąlygomis. Priežiūros institucijos kontrolė reikalinga, kad būtų vykdomi išsipareigojimai rinkos dalyviams ir palaikoma rinkos disciplina. Šios priežiūros funkcijos nereikėtų, jei būtų teikiama tiksli informacija, o tai yra vienas iš reikalavimų tobuloms (idealioms) rinkoms.

- Jekaterina Titarenko – Lietuvos banko Kredito įstaigų priežiūros departamento Kredito įstaigų inspektavimo skyriaus vyriausioji ekonomistė, Vilniaus universiteto doktorantė.
Veikos sritys: bankų veiklos reguliavimas ir priežiūra, likvidumo ir rinkos rizikos valdymas komerciniuose bankuose.

1. Rinkos disciplina: Bazelio bankų priežiūros komiteto požiūris

Teoretikų ir praktikų diskusijos apie rinkos disciplinos vietą bankų priežiūros sistemoje apibendrintos Bazelio bankų priežiūros komiteto (toliau – Bazelio komitetas) darbuose. 1999 m. lapkričio 17 d. Niujorke vykusioje konferencijoje „Globalinės kapitalo rinkos ir naujos tarptautinės finansų sistemos sandara“ Bazelio komiteto pirmininkas William J. McDonough, atsiskaitydamas už komiteto darbą, vienu iš pagrindinių Komiteto pastarojo dešimtmečio laimėjimų pavadino parengtus „Pagrindinius efektyvios bankų priežiūros principus“ (1997 m.) ir vėliau paskelbtą „Pagrindinių principų metodologiją“ (1999 m.) (toliau – Metodologija). „Pagrindinių efektyvios bankų priežiūros principų“ pripažinimą patvirtina tai, kad jais vadovaujasi daugiau kaip 120 šalių, be to, TVF ir Pasaulio bankas, vertindami atskirų šalių bankų sektorius, vadovaujasi minėta Metodologija [16].

Kitas, itin daug dėmesio sulaukęs Bazelio komiteto darbas – 1999 m. išleistas dokumentas „Nauja kapitalo pakankamumo sistema“, papildęs Bazelio 1996 m. išleistą garsųjį „Susitarimą dėl rinkos rizikos“ (toliau – Susitarimas).

Šiame straipsnyje tik paminėsime išvardytų dokumentų pagrindines nuostatas, bet jų smulkiau neaprašinsime. Bazelio komitetas pripažino, kad rinkos disciplina yra vienas iš svarbiausių veiksmingos bankų priežiūros elementų ir bankų sistemos stabilumo svertų.

Bazelio komitetas paskelbė, kad bankai, norėdami nustatyti kapitalo poreikį rinkos rizikai padengti, gali taikyti vidinius modelius [3]. Šis sprendimas reiškia, kad priežiūros institucijos leidžia bankams ne tik savarankiškai matuoti, bet, o tai yra svarbiausia, ir riboti jų prisiimtą riziką. Tačiau bankams parodytas pasitikėjimas įpareigoja ne tik taikyti patikimus vidinius modelius, bet ir siekti jų veiklos skaidrumo, ypač rizikos valdymo srityje. Pagal Susitarimą, didesnis bankų veiklos skaidrumas ir priklausomybė nuo rinkos skatina tobulinti rizikos valdymo, bankų priežiūros ir minimalius kapitalo standartus. Nuolat teikiama teisinga informacija skatina bankus geriau vertinti riziką ir turėti stiprią kapitalo bazę, kuri ateityje apsaugotų juos nuo galimų su rizika susijusių nuostolių. Susitarime pabrėžiama, kad rinkos disciplina gali sustiprinti kapitalo reguliavimą ir kitą priežiūros veiklą, tuo skatindama bankų bei finansų sistemų saugumą ir patikimumą.

Metodologijoje rinkos disciplinos svarba priežiūros sistemoje traktuojama taip: „Tam, kad rinkos jėgos veiktų veiksmingai ir palaikytų finansų sistemos stabilumą ir efektyvumą, rinkos dalyviai turi gauti laiku ir tikslią informaciją. Taigi informacijos atskleidimas laikomas priežiūros sudedamąja dalimi. Dėl šios priežasties iš bankų gali būti pareikalauta atskleisti visuomenei informaciją apie jų veiklą, garantuojant jos tikrumą ir teisingumą. Ši informacija turi būti pateikiama laiku ir būti išsami, kad rinkos dalyviai galėtų įvertinti konkretaus banko rizikos lygį“ [22].

Taigi apibendrinant galima teigti, kad, nors apie rinkos disciplina pagrįstą bankų priežiūrą bankininkystės specialistai ir akademinio mokslo atstovai diskutuoja jau dešimt metų, ši koncepcija vertinama nevienareikšmiai. Tačiau dauguma pasaulio priežiūros specialistų nesiginčija dėl teiginio, kad rinkos disciplinai tenka svarbi vieta bankų sektoriaus reguliavimo sistemoje. Deja, Lietuvos bankų priežiūros sistema rinkos disciplinos ir priežiūros funkcijos sąveikos prasme kol kas nebuvo plačiau aptarta.

2. Rinkos disciplina pagrįsta bankų priežiūra: Naujosios Zelandijos patirtis

Kyla daug klausimų dėl bankų priežiūros institucijos ir rinkos disciplinos sąveikos bei funkcijų pasidalijimo praktikoje konkrečios šalies bankų sistemos atžvilgiu. Neįtikėtina, bet iki šiol dar nė viena ekonomiškai išsivysčiusi šalis nedrįso pritaikyti rinkos disciplina pagrįstos bankų priežiūros, nors toks modelis jau penkeri metai taikomas Naujojoje Zelandijoje. Apie Naujosios Zelandijos patirtį daug diskutuojama bankų

priežiūros ir bankininkystės mokslo specialistų tarptautinėse konferencijose, pasaulinėje mokslinėje literatūroje [12; 14; 23]. Pirmą kartą Naujosios Zelandijos Rezervų bankas (NZRB) paskelbė apie naują projektą savo 1993–1994 m. ataskaitoje.

Pagrindinis naujos priežiūros sistemos elementas – viešojo informacijos atskleidimo režimas (*Public disclosure regime*), kuris turi sustiprinti konkurenciją tarp bankų ir paskatinti didesnę rinkos discipliną. Pastaroji savo ruožtu turėtų garantuoti bankų sistemos stabilumą. Pažymėtina, kad NZRB vykdomos priežiūros tikslas yra nepakitęs – prižiūrėti bankus siekiant garantuoti saugią ir veiksmingą finansų sistemą ir sumažinti galimą žalą dėl atskirų bankų bankrotų. Tačiau, kitaip negu kitose šalyse, NZRB, siekdamas finansų sistemos stabilumo, nesiekia kiekvieno banko mokumo ir neturi tikslo apsaugoti atskirų indėlininkų interesų. Naujojoje Zelandijoje nėra nei privalomos (kaip Airijoje, Indijoje, Japonijoje, Olandijoje, Norvegijoje, Didžiojoje Britanijoje, JAV, Lietuvoje), nei savanoriškos (kaip Šveicarijoje, Ispanijoje, Liuksemburge, Italijoje, Vokietijoje, Belgijoje) indėlių draudimo sistemos [13]. 1999 m. gruodžio 31 d. Naujojoje Zelandijoje veikė 17 bankų. Pažymėtina, kad dalis jų – tai NZRB įregistruoti užsienio bankų filialai, kita dalis – užsienio bankų dukteriniai bankai. Visiems Naujojoje Zelandijoje veikiantiems bankams keliami vienodi informacijos atskleidimo reikalavimai. Aptariamoms bankų priežiūros sistemos kritikai pažymi, kad būtent vietinio kapitalo nebuvimas Naujosios Zelandijos bankų sistemoje yra viena iš pagrindinių prielaidų, leidusių iki minimumo sumažinti priežiūros išlaidas ir bankų veiklą [18]. Pritariant šiai nuomonei, pažymėtina, kad vietinės priežiūros institucijos galios yra ribotos užsienio bankų atžvilgiu, todėl būtent užsienio kapitalo dominavimas bankų sistemoje leido NZRB drąsiai eksperimentuoti su priežiūros metodais.

Pagrindinis viešojo informacijos atskleidimo režimo reikalavimas, garantuojantis priverstinę bankų veiklos skaidrumą, – išsamios atskleidimo ataskaitos (*Disclosure statements*) apie veiklą. Jas nuo 1996 m. bankai privalo teikti visuomenei keturis kartus per metus.

Skelbiamos dvejopos ataskaitos: paprastesnė – Pagrindinės informacijos santrauka (*Key information summary*), skirta mažiau finansų srityje išmanantiems bankų klientams, ir sudėtingesnė – Bendra informacijos atskleidimo ataskaita (*General disclosure statement*), skirta investuotojams, finansų analitikams ir informaciniams leidiniams. Informacijos atskleidimo ataskaitų turinys pateiktas 1 lentelėje.

Kaip matyti iš lentelėje pateiktų duomenų, Bendra informacijos atskleidimo ataskaita yra išsamesnė ne tik dėl skelbiamos informacijos apimties. Pagrindiniai skirtumai yra šie: Bendroje atskleidimo ataskaitoje skelbiama daugiau informacijos apie banką ir grupę, be to, iš joje skelbiamų duomenų galima spręsti apie banko prisiimamą riziką ir jos valdymą.

Dėl periodiškai skelbiamos informacijos bankų indėlininkai, investuotojai ir finansų analitikai gali ne tik stebėti atskirų bankų veiklos rodiklius, bet ir vertinti, kaip bankai valdo prisiimtą riziką. NZRB nuomone, tai turėtų paaštrinti konkurenciją tarp bankų, o kartu sustiprinti rinkos discipliną [16]. Kitaip tariant, bankai turėtų būti suinteresuoti taip organizuoti savo veiklą ir valdyti riziką, kad jie atrodytų kuo patrauklesni klientams ir investuotojams.

Šioje sistemoje kokybiškai naujas vaidmuo tenka bankų vadovybei. Banko vadovai turi ne tik pasirašyti informacijos atskleidimo ataskaitas ir pateikti savo komentarus, bet ir pranešti [6; 16]:

- ar bankas laikosi visų teisės aktų;
- ar bankas turi atitinkančias jo prisiimtos rizikos pobūdį ir mastą rizikos nustatymo, matavimo, stebėjimo ir kontrolės sistemas;
- ar yra kokia nors rizika, kad bankinės grupės akcininkų interesai prieštarauja banko interesams.

1 lentelė

Informacijos atskleidimo ataskaitų turinys

	Pagrindinės informacijos santrauka	Bendra informacijos atskleidimo ataskaita
Ataskaitų turinys	1. Pelno (nuostolio) ataskaita. 2. Balanso ataskaita. 3. Informacija apie suteiktus bankui reitingus ir visus reitingų pasikeitimus per paskutiniuosius 2 metus. 4. Informacija apie tai, ar garantuojami banko įsipareigojimai, jeigu taip, kas už juos garantuoja. 5. Banko kapitalo pakankamumo (banko ir grupės) ataskaita. 6. Informacija apie didžiausias paskolas, kurios sudaro nuo 10 iki 20 procentų, nuo 20 iki 30 procentų, ir paskolas, didesnes kaip 30 procentų banko kapitalo atskaitinę dieną ir didžiausios jų reikšmės per atskaitinį laikotarpį. 7. Informacija apie susijusį skolinimą atskaitinę dieną ir didžiausios reikšmės per atskaitinį laikotarpį. 8. Banko pelningumo rodikliai.	1. Pagrindinės informacijos santraukoje teikiama informacija. 2. Bendra informacija apie banką ir apie motininį banką. 3. Pagrindinių finansinių rodiklių dinamika per paskutiniuosius 5 metus. 4. Detalizuota kapitalo pakankamumo skaičiavimo ataskaita. 5. Pinigų srautų ataskaita. 6. Išsami informacija apie abejotinus aktyvus ir jiems sudarytus atidėjimus, įskaitant informaciją apie atidėjimų dinamiką. 7. Informacija apie paskolas, suteiktas atskiroms ūkio šakoms. 8. Banko grupės rizikos valdymo sistemos aprašymas, informacija apie vidaus audito veiklą. 9. Informacija apie banko prisiimtą rinkos riziką. 10. Visos poveikio priemonės, taikytos banko atžvilgiu.
Papildomi reikalavimai	1. Visa informacija ir ataskaitų kopijos turi būti pateikta kiekviename banko filiale ir prieinama visiems lankytojams. 2. Ketvirčių ataskaitos sudaromos tik konsoliduotu pagrindu. 3. Ketvirčių ataskaitos turi būti parengtos per du mėnesius po atskaitinės dienos, o pusmečio ir metų – per tris mėnesius. 4. Pusmečio ir metų ataskaitos turi būti detalesnės negu atskirų ketvirčių.	1. Visa informacija ir ataskaitų kopijos turi būti pateikta kiekviename banko filiale per penkias dienas po užklauso ir nedelsiant pagrindinėje banko buveinėje. 2. Ketvirtinės ataskaitos turi būti parengtos per du mėnesius po atskaitinės dienos, o pusmečio ir metų – per tris mėnesius. 3. Pusmečio ir metų ataskaitos turi būti detalesnės negu atskirų ketvirčių. 4. Sudaromos ir konsoliduotos (grupės) ataskaitos.

Šaltiniai: [6; 7; 8; 16].

Naujosios Zelandijos įstatymai už neteisingos informacijos pateikimą numato bankų vadovams dideles pinigines baudas ir net laisvės atėmimą iki trejų metų. Tokios griežtos poveikio priemonės iš pirmo žvilgsnio gali šokiruoti, tačiau, įvertinus bankų melagingos informacijos skelbimo padarinius (turime pavyzdžių ir naujoje Lietuvos bankininkystės istorijoje), jas galima pateisinti.

Toliau panagrinėsime, kokie žingsniai NZRB buvo padaryti naujos priežiūros sistemos kūrimo link ir koks vaidmuo liko priežiūros institucijai šioje sistemoje.

Mažiau kaip prieš dešimt metų Naujosios Zelandijos finansų sistemą buvo ištikusi krizė, kurios metu didžiausias šalies bankas būtų bankrutavęs, jeigu valstybė, pagrindinis akcininkas, nebūtų padidinusi jo kapitalo. Kita labai didelė finansų institucija (kvazibankas) bankrutavo, ir tai buvo didžiausias bankrotas šalies finansų sistemos istorijoje. Dar vienas privatus bankas būtų bankrutavęs, jeigu akcininkai nebūtų labai padidinę jo kapitalo [8]. Tuo metu bankų kapitalas priklausė užsienio investuotojams ir valstybei. Valstybinių bankų veiklos rezultatai buvo kur kas prastesni dėl nekokybiško jų valdymo, o kartais ir dėl to, kad jie turėjo teikti paskolas nuostolingiems skolininkams su valstybės garantija, pirkti VVP ne rinkos palūkanų normomis [6].

Po krizės Naujosios Zelandijos finansų sistemoje įvyko šie esminiai pokyčiai:

- panaikinti palūkanų normų svyravimų apribojimai;
- panaikinti Naujosios Zelandijos dolerio kurso svyravimo apribojimai (nuo 1985 m.);
- privatizuoti visi valstybiniai bankai;
- panaikinta indėlių taupomuosiuose bankuose grąžinimo vyriausybės garantija.

Išvardyti pokyčiai turėjo didelę įtaką Naujosios Zelandijos finansų sistemos restruktūrizavimui, o šalies finansų sistema tapo viena iš mažiausiai reguliuojamų ir liberaliausių pasaulyje. Visa tai nulėmė naują požiūrį į bankų priežiūrą. NZRB nurodė keletą priežasčių, paskatinusių iš naujo įvertinti bankų priežiūros vaidmenį [6]. Analizuojant anksčiau vykdomos bankų priežiūros veiksmingumą ir sąnaudų šiai funkcijai atlikti pagrįstumą, buvo prieita prie išvados, kad mokesčių mokėtojų pinigai panaudojami neefektyviai, nes žmonės negauna pageidaujamos informacijos apie bankų veiklą, o centrinis bankas yra šios informacijos monopolistas. Kita svarbi išvada, kad mokesčių mokėtojų pinigais neturi būti gaivinami probleminiai bankai. Kaip rodo patirtis, klasikinė priežiūra, tiesiogiai ar netiesiogiai ribodama bankų veiklą ir neskatindama bankų valdytojų asmeniškai kruopščiai stebėti jų vadovaujamų bankų veiklą, neapsaugo bankų nuo rimtų problemų. 1991 m. NZRB pradėjo esančios bankų priežiūros sistemos tyrimą. Jo pagrindinis tikslas buvo nustatyti, ar vykdoma priežiūros politika orientuota į bankų saugios veiklos iniciatyvos skatinimą. Po atlikto tyrimo 1993 m. ir 1994 m. NZRB komercinių bankų veiklai aptarti išleido du dokumentus. Diskusijos vyko iki 1995 m. antros pusės, o nuo 1996 m. Naujojoje Zelandijoje įsigaliojo nauja bankų priežiūros sistema.

Prieš pradėdamas taikyti naujus priežiūros metodus, NZRB peržiūrėjo bankų veiklos riziką ribojančių normatyvų sistemą [6]. Buvo panaikinti atvirų pozicijų užsienio valiuta normatyvas (40 % banko skaičiuotinio kapitalo) ir maksimalios paskolos vienam skolininkui apribojimas (35 % banko skaičiuotinio kapitalo). Be jau išvardytų pasikeitimų, susijusio skolinimo rodiklius bankai turi skaičiuoti ne nuo skaičiuotinio kapitalo, bet nuo pirmo lygio kapitalo. Be to, buvo panaikinti 1992 m. nustatyti vidaus kontrolės reikalavimai, kurių tikslas buvo priversti bankus sukurti rizikos valdymo sistemas. NZRB nuomone, šie reikalavimai, kaip ir panaikinti normatyvai, riboja bankų rizikos valdymo iniciatyvą ir sumažina bankų vadovų atsakomybę. Taip buvo stengtasi paskatinti bankus kurti savitas rizikos valdymo sistemas „nenuleidžiant“ taisyklių ir apribojimų iš viršaus.

Iš esmės peržiūrėjus priežiūros metodus, prireikė keisti ne tik teisės aktus, bet ir kurti naują NZRB organizacinę struktūrą: vietoj anksčiau buvusio Priežiūros departamento buvo įsteigtas Bankų sistemos departamentas, kurio pagrindinė funkcija – stebėti finansų sistemą.

1996 m. NZRB paskelbęs naują koncepciją, nustatė tokias pagrindines jo vykdomos priežiūros funkcijas ir bankų reguliavimo priemones (visos kitos funkcijos buvo paliktos rinkai) [6; 16]:

- bankų teisinis registravimas ir licencijavimas;
- minimalaus kapitalo reikalavimas ir kapitalo pakankamumo normatyvas (pagal Bazelio komiteto rekomendacijas);
- skolinimo limitai didžiausiems akcininkams ir su banku susijusiems asmenims;
- informacijos atskleidimo ataskaitų duomenų nuolatinė peržiūra. NZRB gali pareikalauti iš banko pakeisti publikuojamus duomenis, jeigu jie yra neteisingi, ir inicijuoti tarptautinio audito patikrinimą. Visos centrinio banko pastabos ir reikalavimai turi būti viešai skelbiami;
- nuolatiniai susitikimai su bankų vadovais;
- bankų veiklos strateginių planų peržiūra;
- laikinojo administratoriaus paskyrimo inicijavimas, jeigu kokio nors banko finansinės problemos ar bankrotas gali daryti reikšmingą įtaką visos finansų sistemos stabilumui.

Reikėtų atkreipti dėmesį į kevirtą punktą: NZRB, organizuodamas bankų patikrinimus, naudojami tarptautinio audito kompanijų paslaugomis, t. y. centrinis bankas neinspektuoja bankų. Tai greičiausiai lėmė istorinės prielaidos: Naujojoje Zelandijoje, kaip buvusioje Didžiosios Britanijos kolonijoje, buvo pritaikyta angliškoji bankų priežiūros sistema, nenumatanti bankų inspektavimų (*on-site* funkcijos).

Apibendrinant galima skirti šias pagrindines prielaidas, NZRB nuomone, įgalinančias rinkos disciplinos integraciją į Naujosios Zelandijos bankų veiklos reguliavimo procesą:

- vyriausybė negarantuoja indėlių saugumo, nes tik tokiu atveju bankai stengsis dirbti maksimaliai saugiai, t. y. kai jie žinos, jog trečia šalis bankroto atveju negarantuos jų indėlininkų lėšų grąžinimo, indėlininkai rinksis saugiausią, jų nuomone, banką;

- priežiūros reikalavimai, vienaip ar kitaip ribojantys bankų veiklą, turi būti minimalūs. Ši sąlyga reikalinga dėl dviejų priežasčių. Pirmą, kuo stipriau priežiūros institucija reguliuoja bankus, tuo didesnis visuomenės įsitikinimas, kad ji prisiima dalį atsakomybės už bankų veiklos rezultatus. Antra, tik minimalus priežiūros institucijos įsikišimas skatina bankų vadovus pajauti asmeninę atsakomybę už valdymo sprendimus ir banko veiklos rezultatus;

- valstybiniai bankai turi būti privatizuoti, nes rinkai sunkiau sudrausminti valstybinį banką negu privatų;

- viskam savo laikas ir vieta. Rinkos disciplina pagrįstą priežiūros modelį galima pradėti taikyti tik tuomet, kai finansų sistema yra stabili, ir šis stabilumas nėra laikinas. Priešingu atveju nauja koncepcija ne tik nesustiprintų finansų sistemos, bet gali ją ir sunaikinti;

- visuomenės ir specialistų pasirengimas: visuomenės informacijos priemonių sugebėjimas objektyviai ir kvalifikuotai pateikti informaciją, aukštas finansinių analitikų profesionalumo lygis, žmonių domėjimosi bankų veikla skatinimas.

Kol kas dar anksti spręsti apie naujų priežiūros metodų įgyvendinimo sėkmę, tačiau NZRB pateikė šiuos pagrindinius išankstinius indikatorius: aktyvų kokybės pagerėjimas, pelningumo padidėjimas, didelis minimalių kapitalo pakankamumo reikalavimų viršijimas. Šių rodiklių dinamika atvaizduota 1–3 pav.

Išskyrus kiekybinius rodiklius, labai svarbūs yra kokybiniai bankų priežiūros naujų metodų taikymo rezultatai [7]:

- padidintas visuomenės informacijos priemonių suinteresuotumas bankų veikla. Yra atvejų, kai analitikai, nagrinėdami informacijos atskleidimo ataskaitas, nustatė neatitikimus NZRB reikalavimams;

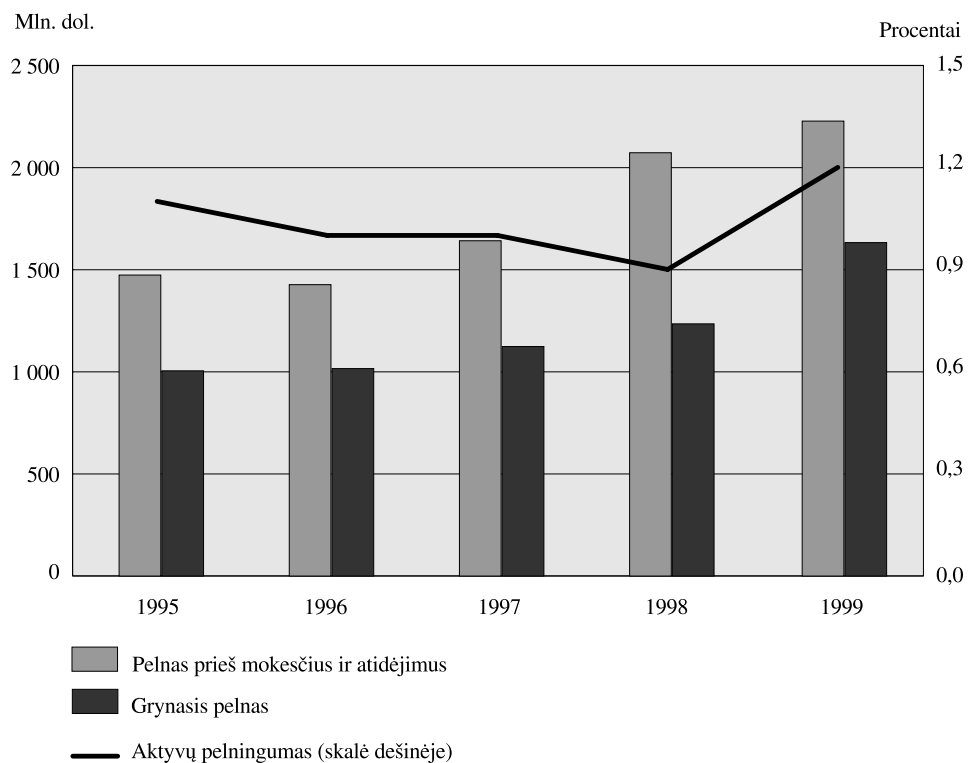
- bankai labai kruopščiai analizuoja vieni kitų informacijos atskleidimo ataskaitas, ir tai leidžia sumažinti tarpbankinių operacijų riziką;

- bankų vadovai pagaliau atkreipė dėmesį į jų vadovaujamų bankų rizikos valdymą. NZRB duomenimis, kai kurie bankai pasamdė rizikų valdymo konsultantus, kad padėtų valdybos nariams išigilinti į jų vadovaujamų bankų prisiimtos rizikos mastą ir pobūdį.

Tačiau NZRB neturi iliuzijų, kad nauja koncepcija taps finansų sistemos imuniteto garantu. Kaip minėta, Naujosios Zelandijos patirtis plačiai diskutuojama pasauliniu mastu ir kartu su jos svarbiausių principų pripažinimu išsakoma nemažai kritikos [7].

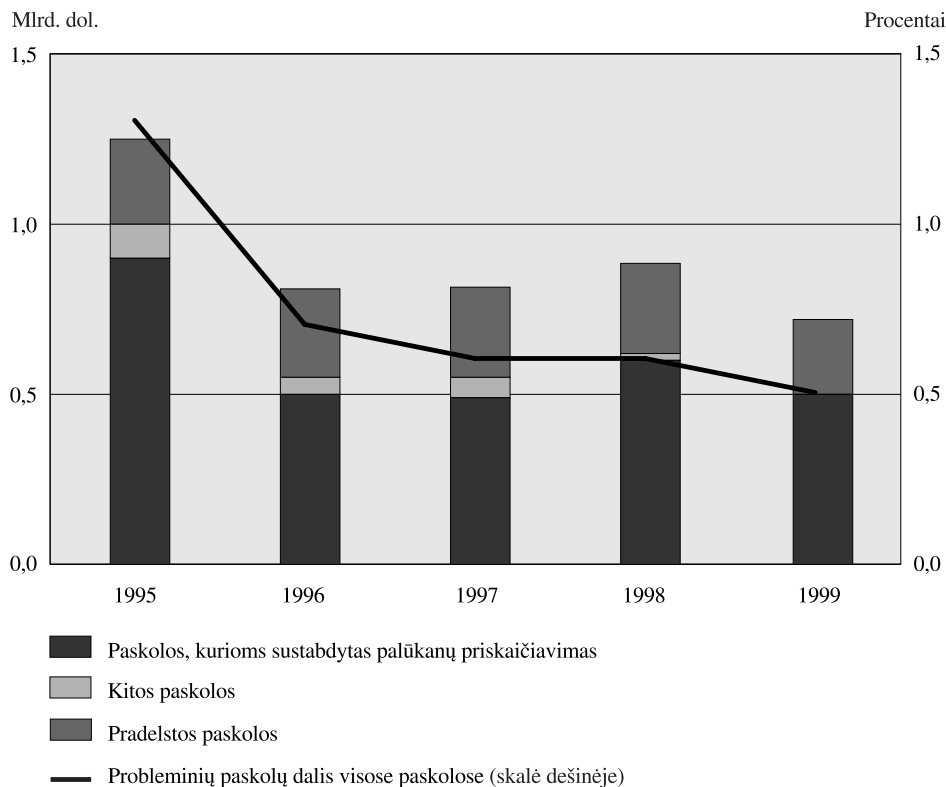
Nauja sistema dažnai kritikuojama dėl to, kad vietoje neinspektuojami bankai. Teigiama, kad iš centrinio banko pusės yra neapdairu pasikliauti vien tik išorės auditu. NZRB sutinka, kad bankų inspektavimai padeda priežiūros institucijai gauti daugiau informacijos, tačiau tai neleidžia numatyti bankų krizės pačioje jos pradžioje. Inspektavimų metu gaunama informacija duoda tik momentinį vaizdą, todėl ir turi tik ribotą naudą. Kita vertus, viešo atskleidimo informacijai būdingas tas pats ribotumas, bet ši koncepcija bent jau skatina bankų vadovų maksimalų atsargumą ir verčia viešai atsiskaityti už bankų prisiimtą riziką.

1 pav. Naujosios Zelandijos bankų sistemos pelningumo dinamika

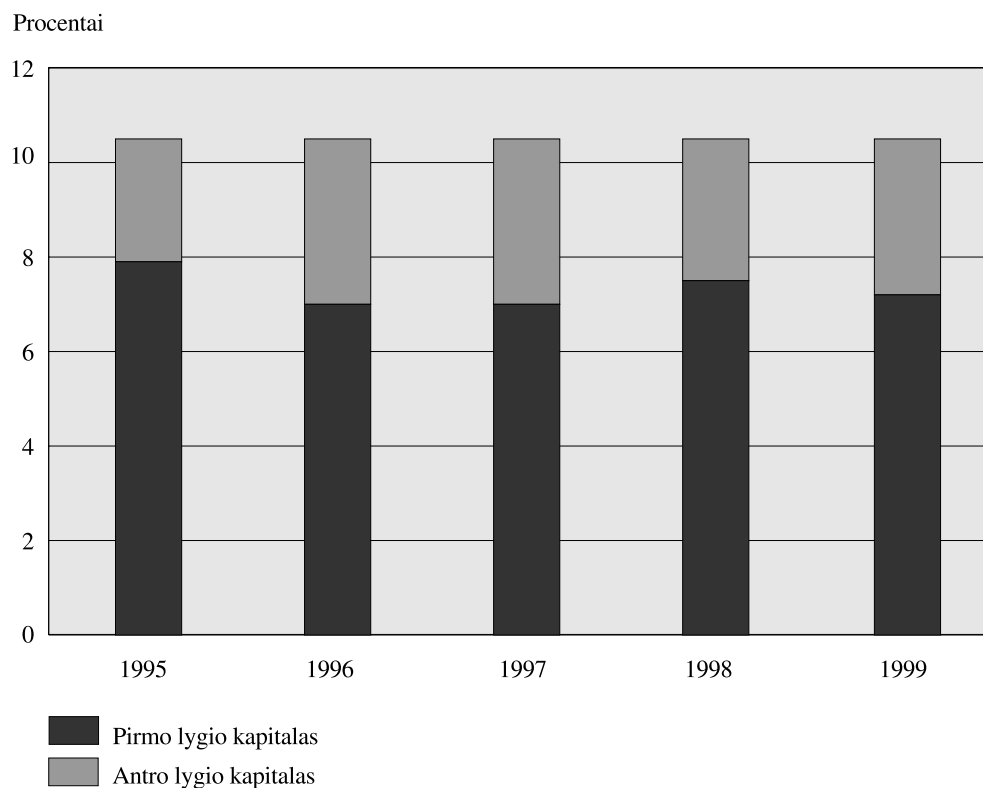
Šaltinis: [20].

2 pav. Naujosios Zelandijos bankų sistemos aktyvų kokybės rodiklio dinamika

Šaltinis: [20].

3 pav. Naujosios Zelandijos bankų sistemos kapitalo pakankamumo rodiklio dinamika

Šaltinis: [20].

Kitas aptartų metodų taikymo trūkumas yra tas, kad kai kuriais atvejais viešo informacijos atskleidimo modelis gali net pagilinti bankų krizę ir galutinai sužlugdyti nuostolingai veikiančius bankus, jei jie priverstine tvarka paskelbs apie savo nuostolius. NZRB sutinka, kad bankas, paskelbęs apie nuostolius ar aktyvų kokybės pablogėjimą, gali susidurti su likvidumo problemomis ir netekti dalies klientų bei indėlininkų lėšų. Tačiau viešas informacijos atskleidimas leidžia sumažinti šią riziką, nes su sunkumais susidūręs bankas gali plačiai paaiškinti problemų atsiradimo priežastis ir paskelbti, kokių veiksmų bus imamasi padėčiai taisyti.

Kita dažniausiai pareiškiamą kritinę pastabą – paprastas indėlininkas neskaitys bankų ataskaitų, todėl informacijos atskleidimo režimas praranda savo veiksmingumą. NZRB neprieštaruoja, kad mažai tikėtina, jog dauguma indėlininkų susipažintų su informacijos atskleidimo ataskaitomis, tačiau svarbiau yra tai, kad su šitomis ataskaitomis susipažintų profesionalūs analitikai bei visuomenės informacijos priemonės ir pateiktą informaciją plačiai visuomenei prieinama forma. Labai svarbus tokios sistemos privalumas – galimybė išvengti faktų iškraipymo ir neaiškių informacijos šaltinių panaudojimo.

Nepaisant kritiškų pastabų, NZRB mano, kad Naujosios Zelandijos bankų priežiūros modelis sėkmingai gali būti taikomas ir kitose šalyse. Akivaizdu, kad, taikant aptartą modelį, būtinos visos anksčiau minėtos prielaidos. Negali būti ignoruojamos ir kiekvienos šalies bankininkystės tradicijos bei susiklosčiusių priežiūros institucijos ir bankų santykių ypatybės. Be to, rinkos disciplinos teikiama nauda, kuri buvo pademonstruota Naujosios Zelandijos bankų priežiūros pavyzdžiu, galėtų pasinaudoti ir kitų šalių priežiūros institucijos.

Šiai idėjai pritaria ir Bazelio komitetas. Jo 1988 m. dokumente „Bankų skaidrumo didinimas“ teigiama, kad bankas, rinkoje vertinamas kaip saugus ir tinkamai valdomas, galėtų užtikrinti palankesnius santykius su investuotojais, kreditoriais, indėlininkais ir kitais partneriais, palyginti su banku, kuris yra laikomas rizikingesniu [11].

Bazelio komitetas pripažįsta, kad rinkos disciplinos potencialas skirtingose šalyse ir pačių šalių viduje skiriasi. Priežiūros institucijų galios ne visada leidžia užtikrinti, kad būtų taikomos visos rinkos disciplinos paskatos. Pavyzdžiui, bankas nėra motyvuotas drausminti visiškai apdrausto indėlininko, kuris niekuo nerizikuoja, todėl bankas gali nepaklusti rinkos disciplinai [18]. Tačiau nė vienas tarptautinėje rinkoje veikiąs bankas nenorės visiškai atsiriboti nuo rinkos ir visuomenės vertinimų. Bazelio komitetas pažymi, kad skiriasi įvairių šalių bankų priežiūros institucijų teisinės galios nustatyti informacijos atskleidimo standartus. Vienos institucijos turi teisę tiesiogiai taikyti apskaitos ir informacijos atskleidimo reikalavimus per privalomus aktus, kitos taiko netiesioginius metodus, įskaitant geros praktikos rekomendacijų leidimą.

3. Lietuvos bankų veiklos skaidrumas

Aptarti Naujosios Zelandijos bankų priežiūros metodai kardinaliai skiriasi nuo Lietuvos bankų priežiūros. Manau, kad visiško liberalizmo bankų priežiūros modelis nėra suderinamas su dabartiniu Lietuvos bankų sistemos išsivystymo lygiu ir negali būti įgyvendintas, nes neatitinka anksčiau išvardytų prielaidų: rinkoje veikia tik užsienio kapitalo bankai, nėra indėlių draudimo sistemos, valstybinių bankų privatizavimas, minimalūs priežiūros reikalavimai, bankų sistemos stabilumas, kuris nėra laikinas, visuomenės ir specialistų pasirengimas. Tačiau svarbiausio rinkos disciplinos elemento pritaikymas – informacijos atskleidimo reikalavimų padidinimas – galėtų teigiamai paveikti konkurenciją ir skatintų saugią bankų veiklą.

Šiuo metu bankų skelbiamos informacijos apie savo veiklą nepakanka jų priimamai rizikai visapusiškai įvertinti. Remiantis kartą per metus bankų publikuojamomis metinėmis finansinėmis ataskaitomis, neįmanoma susidaryti teisingos nuomonės apie bankų finansinę būklę, nes ši informacija nesudaro galimybės stebėti bankų veiklos visus metus. Interneto puslapiuose ir spaudoje skelbiama medžiaga dažniausiai yra reklaminio pobūdžio, ji neturi informacijos atskleidimo tikslų. Į Lietuvos banko 1996 m. rugpjūčio 15 d. nutarimu Nr. 239 išsakytas rekomendacijas kiekvieną ketvirtį skelbti spaudoje informaciją, kaip vykdomi Lietuvos banko nustatyti banko veiklos riziką ribojantys normatyvai, bankai neatsižvelgė. Tokiu atveju, norint padidinti Lietuvos bankų veiklos skaidrumo lygį, tikslinga būtų pasinaudoti Latvijos patirtimi, kur bankai privalo publikuoti ketvirčių ataskaitas, ir nuosekliai plėsti skelbiamos informacijos turinį.

Straipsnio autorė, norėdama nustatyti Lietuvos komercinių bankų veiklos skaidrumo lygį, atliko tyrimą. Tyrimo tikslas – nustatyti, ar Lietuvoje veikiantys komerciniai bankai teikia išsamią informaciją apie savo veiklą ir ar šios informacijos pakanka, kad bankų klientai galėtų įvertinti bankų finansinę padėtį. Tyrimas atliktas 2000 m. rugsėjo–spalio mėn. Tyrimo metodika – anoniminis anketavimas. Į tris Lietuvos komercinius bankus buvo išsiųsta 200 anketų, gauta dviejų bankų klientų 119 užpildytų anketų, t. y. 60 procentų visų išsiųstų anketų. Iširti ir apibendrinti atsakymai į anketos klausimus pateikti 2 lentelėje.

2 lentelė

Atsakymų į anketos klausimus rezultatai

(procentais)

Eil. Nr.	Klausimas	Atsakymai		
		fiziniai asmenys	juridiniai asmenys	bendras rezultatas
1.	Duomenys apie banko klientą	55	45	100
2.	Kiek laiko naudojātės mūsų banko paslaugomis?			
	trumpiau negu 1 metus	20	15	18
	nuo 1 iki 3 metų	41	26	34
	ilgiau negu 3 metus	39	58	48
3.	Ar pasitikite mūsų banku?			
	taip	97	100	98
	ne	3	0	2
4.	Iš kokių šaltinių gaunate informaciją apie mūsų banko finansinę būklę?			
	iš banko skelbiamos informacijos	30	41	35
	iš spaudos ir žiniasklaidos	49	45	47
	iš kitų šaltinių	21	14	18
5.	Ar gaunamos informacijos apie mūsų ir kitų bankų veiklą pakanka pasirinkti Jums patikimą banką?			
	taip	59	62	61
	ne	41	38	39
6.	Ar Lietuvoje bankai yra atviri klientui (skelbia išsamią ir teisingą informaciją apie savo veiklą)?			
	taip	30	21	26
	ne	70	79	74
7.	Užsienio bankams plečiant savo veiklą Lietuvoje, kokiam bankui patikėtumėte pinigus?			
	užsienio bankui	35	35	35
	vietos bankui	65	65	65
8.	Kokia indėlių draudimo sistema, Jūsų nuomone, būtų patikimesnė ir veiksmingesnė?			
	valstybinė (dabar veikianti)	63	61	62
	privati (kai santaupų kompensavimą garantuotų privačios bendrovės)	22	18	20
	nereikia jokios, nes kiekvienas turi pasirūpinti savo lėšų investavimo saugumu	15	21	18

Dauguma (82 %) atsakiusiųjų į anketos klausimus yra ilgalaikiai bankų klientai, todėl galima teigti, kad jie turi tvirtą nuomonę apie pasirinktus bankus. Apklausos rezultatai rodo, kad fizinių ir juridinių asmenų atsakymai yra panašūs, todėl bus nagrinėjami bendri rezultatai. Didžioji dauguma respondentų (98 %) išreiškė pasitikėjimą bankais, kuriuose jie turi sąskaitas. Pasitikėjimas iš dalies gali būti patvirtintas ir vietiniams bankams teikiama pirmenybe (65 %). Apklausos rezultatai patvirtino hipotezę dėl nepakankamo Lietuvos bankų veiklos skaidrumo lygio: 74 procentai apklaustųjų mano, kad bankai Lietuvoje yra nepakankamai atviri, be to, tik 35 procentai respondentų informaciją apie bankų veiklą gauna iš pačių bankų. Paradoksalu, bet dauguma apklaustųjų (61 %) mano, kad Lietuvos bankų skelbiamos informacijos pakanka pasirinkti patikimą banką, tačiau kartu jie pripažįsta, kad ši informacija gali būti neteisinga (žr. šeštą klausimą). Ši nuomonės neapibrėžtumą galima paaiškinti Lietuvos bankų klientų nepakankamu pasirėngimu, o galbūt ir noru stebėti ir analizuoti jų pasirinkto banko finansinę būklę. Prisiminimai apie bankrutavusiuose bankuose prarastus pinigus

galbūt lėmė didžiosios daugumos (82 %) apklaustųjų pasisakymą už indėlių draudimo sistemą, tačiau gali būti diskutuojama dėl indėlių draudimo formos, nes apie 20 procentų apklaustųjų teikia pirmenybę privačiai sistemai.

Apibendrinant galima teigti, kad bankai Lietuvoje yra nepakankamai skaidrūs. Esant nepakankamam bankų veiklos atvirumui ir informacijos atskleidimo lygiui, rinkos disciplinos mechanizmas negali veikti kaip pagrindinis Lietuvos bankų sistemos stabilumo svirtas.

Diskusiją apie Lietuvos bankų priežiūros tobulinimo galimybes ir galimą sąveiką su rinkos disciplinos mechanizmais pravartu būtų pratęsti.

Išvados

1. Spartėjant bankininkystės kokybiniais pokyčiams, pasaulio priežiūros specialistai pradėjo diskutuoti, kad taikomi tradiciniai bankų priežiūros metodai ne visada leidžia laiku sureaguoti į bankų problemas. Devinto dešimtmečio pabaigoje atsiradus „laisvosios bankininkystės“ mokyklai, paplito nuomonė, kad rinka pati turi galingus ir lanksčius mechanizmus, kurie skatina saugiai dirbančius ir baudžia neapdairiai besielgiančius bankus. Šios naujos teorinės srovės atstovai tvirtina, kad bankų priežiūros institucijų taikomi metodai bankų saugumui ir patikimumui užtikrinti lemia moralinės žalos pavojaus atsiradimą ir neskatina rinkos disciplinos.

2. Teoretikų ir praktikų diskusijos apie rinkos disciplinos vietą bankų priežiūros sistemoje buvo apibendrintos Bazelio komiteto darbuose. Šis komitetas pripažino, kad rinkos disciplina yra vienas iš svarbiausių veiksmingos bankų priežiūros elementų ir bankų sistemos stabilumo svirtų.

3. Visiškai rinkos disciplina pagrįsti bankų priežiūros metodai šiuo metu taikomi tik vienintelėje pasaulio šalyje – Naujojoje Zelandijoje. Pagrindinis Naujosios Zelandijos priežiūros sistemos elementas – viešojo informacijos atskleidimo režimas, užtikrinantis priverstinį bankų veiklos skaidrumą. Bankai keturis kartus per metus privalo teikti visuomenei išsamias informacijos atskleidimo ataskaitas apie savo veiklą. Siekiant apriboti bankų priežiūros institucijos atsakomybę už bankų veiklos sėkmę, visa informacija, kuri anksčiau buvo naudojama bankų priežiūrai vykdyti, skelbiama.

4. Naujosios Zelandijos bankų priežiūros tikslas ir funkcijos liko nepakitusios, tačiau iš esmės pasikeitė vykdomos priežiūros metodai, kurių taikymą įgalino šios prielaidos: Naujojoje Zelandijoje veikia tik užsienio kapitalo privatūs bankai, šalyje nėra indėlių draudimo sistemos, priežiūros reikalavimai sumažinti iki minimumo, bankų sistema yra stabili, visuomenė ir specialistai yra pasirengę savarankiškai analizuoti bankų veiklos rodiklius.

5. Rinkos disciplina pagrįstų bankų priežiūros metodų taikymas Lietuvoje kol kas nesuderinamas su dabartiniu Lietuvos bankų sistemos išsivystymo lygiu, nes Lietuvoje nėra anksčiau išvardytų pagrindinių prielaidų. Autorės atlikto tyrimo rezultatai parodė, kad Lietuvos bankų atvirumo ir informacijos atskleidimo lygis yra nepakankamas. Tam, kad rinkos disciplinos mechanizmas pradėtų veikti kaip vienas iš Lietuvos bankų sistemos stabilumo svirtų, pirmiausia būtina pradėti reikalauti, kad bankai privaloma tvarka skelbtų ketvirtines finansines ataskaitas, ir nuosekliai didinti skelbiamos informacijos apimtį ir kokybės reikalavimus.

Literatūra

1. *A new Capital Adequacy Framework//Basel Committee on Banking Supervision. Basel: Bank for International Settlements, June 1999, No. 50.*
2. *A New Capital Adequacy Framework: Pillar 3 – Market Discipline//Basel Committee on Banking Supervision Consultative Paper. Basel: Bank for International Settlements, January 2000, No. 65.*
3. *Amendment to the Capital Accord to Incorporate Market Risks//Basel Committee on Banking Supervision. Basel: Bank for International Settlements, January 1996, No. 24.*

4. Bascom Wilbert O. *Bank Management and Supervision in Developing Financial Markets*. London: MACMILLAN PRESS LTD, 1997.
5. Brady Peter. *The Regulatory Framework for Securitisation by Banks in New Zealand*//Paper prepared for Securitisation New Zealand 1998 Conference: <http://www.rbnz.govt.nz/speeches/banks.htm>
6. Brash Donald T. *A New Approach to Banking Supervision*//An Address to the Centre for the Study of Financial Innovation. London: <http://www.rbnz.govt.nz/speeches/sp960605.htm>
7. Brash Donald T. *Banking Soundness and the Role of the Market*//An Address to the IMF Conference on: *Banking Soundness and Monetary Policy in a World of Global Capital Markets*, Washington D. C.: <http://www.rbnz.govt.nz/speeches/sp970130.htm>
8. Brash Donald T. *In a World of Open Capital Markets, How Can Central Banks Best Help Banking Systems Remain Strong?*//An Address to the Asian Pacific Bankers Club Annual Conference In World of Open Capital Markets, Auckland: <http://www.rbnz.govt.nz/speeches/sp980313.htm>
9. *Core Principles for Effective Banking Supervision*//Basel Committee on Banking Supervision, Basel: Bank for International Settlements, September 1997, No. 30.
10. Davis E. P. *Problems of Banking Regulation – An EC perspective*//The Emerging Framework of Financial Regulation/Ed. by Goodhart C. A. E. London: Central Banking Publications Ltd., 1998.
11. *Enhancing Bank Transparency*//Basel Committee on Banking Supervision. Basel: Bank for International Settlements, September 1998, No. 41.
12. Feldberg Chester B. *Comparative Banking Supervision*//Current Legal Issue Affecting Central Banks/Ed. by Effros Robert C., Washington D. C.: International Monetary Fund, 1998, Volume 5.
13. Goodhart Charles, Schoenmaker Dirk. *Institutional Separation Between Supervisory and Monetary Agencies*//The Emerging Framework of Financial Regulation/Ed. by Goodhart C. A. E. London: Central Banking Publications Ltd., 1998.
14. Lastra Rosa Maria. *Central Banking and Banking Regulation*. Financial Markets Group. London: School of Economics and Political Science, 1996.
15. Long Millard, Vittas Dimitri. *Changing the Rules of the Game*//Financial Regulation. *Changing the Rules of the Game*/Ed. by Dimitri Vittas. Washington, D. C.: The World Bank, 1992.
16. McDonough William J. *Global Financial Reform: a Regulator's Perspective*//Remarks for Global Capital Markets and a New International Financial Architecture. Foreign Policy Association Conference. New York, November 17, 1999.
17. *New Disclosure Regime for Banks*//Information Release. Welington: Reserve Bank of New Zealand, May 1996.
18. Polizzato Vincent P. *Prudential Regulation and Banking Supervision*//Financial Regulation. *Changing the Rules of the Game*/Ed. by Dimitri Vittas, Washington, D. C.: The World Bank, 1992.
19. Rolnick Arthur J. *Market Discipline as a Regulator of Bank Risk*//Safeguarding the Banking System in an Environment of Financial Cycles/Ed. by Richard E. Randall, Boston: Federal Reserve Bank of Boston, Conference Series, 1993, No 37.
20. Singh Rupinder. *Bank Regulation, Compliance and Enforcement*//Bank of Finland Institute for Economies in Transition Discussion Paper. Helsinki: Bank of Finland, 2000, No. 2.
21. Stinson Allison. *Development in the Banking Industry*//Reserve Bank of New Zealand Bulletin, Wellington: Reserve Bank of New Zealand, 1999, Vol. 63, No. 2.
22. *The Core Principles Methodology*//Basel Committee on Banking Supervision. Basel: Bank for International Settlements, October 1999, No. 61.
23. Vittas Dimitri. *The impact of Regulation on Financial Intermediation*//Financial Regulation. *Changing the Rules of the Game*/Ed. by Dimitri Vittas. Washington D. C.: The World Bank, 1992.

*Straipsnis gautas 2000 m. lapkričio mėn.
Priimtas spaudai 2000 m. gruodžio mėn.*

Summary

PLACE OF MARKET DISCIPLINE IN BANKING SUPERVISION SYSTEM

Jekaterina Titarenko

The article analyses the relationship between a market discipline and a banking supervision in the current scientific literature. With rapid qualitative changes, the most confident scholars and practitioners of finance science are more convincingly stating that supervision is usually solving yesterday's problems. In late 90s, when a school of "free banking" was set up, the discussions regarding the methods used by banking supervisors, began. These methods were used for ensuring safety and soundness of

banks but were causing alert of appearance of a moral hazard and were not promoting market discipline. It was stated that market had strong and flexible mechanisms itself which were encouraging safely operating banks and punishing the ones operating incautiously.

The discussions of theorists and practitioners about the market discipline place in the banking supervision system were summarized in the works of Basle Committee on Banking Supervision. Basle Committee had announced that banks establishing capital charge for market risk may use internal models. Therefore it was acknowledged that one of the most important elements of the effective banking supervision and indicators of the stability of the banking system is market discipline.

The main part of the article is dedicated to a unique experience of New Zealand's banking supervision which is broadly discussed by banking supervisors all over the world. The main element of the new supervisory system is the public disclosure regime with the principal requirement – ensuring of obligatory transparency of banks' operations, through preparation of comprehensive disclosure statements on bank activities. Since 1996 banks are providing disclosure statements to the public on a quarterly basis.

The article reviews the premise and goals of introduction of new requirements, analyses advanced results and summarizes critical remarks.

This article gives an inception to the discussions on improvement of Lithuanian banking supervision in the future. New Zealand's banking supervision approach essentially differs from a Lithuanian banking supervision system. Introduction of absolute liberalism in the banking supervision can not correspond with the current development level of the Lithuanian banking system. The following conditions should be met for the functioning of the New Zealand's approach: only foreign capital banks are operating in the market; deposit insurance system is not set up; state controlled banks are privatized; minimum supervisory requirements are introduced; permanent stability of the banking system is ensured; and readiness of public and specialists for the changes is achieved. Since these conditions are different from the current situation in Lithuania the discussions on the implementation or application of such an approach in Lithuanian banking system can not be implicated. Nevertheless, the implementation of the most important element of the market discipline, and enhancement of disclosure requirements could positively affect competition and promote safe activities of Lithuanian banks.

Following the results of the performed analysis it can be concluded that banks in Lithuania are not fairly transparent. Market discipline cannot be considered as one of the stability indicators with the absence of adequate level of transparency and disclosure.

LIETUVOS BANKŲ ĮVAIZDIS IR JO KŪRIMAS

Greta Drūteikienė

Vilniaus universitetas
Saulėtekio al. 9, LT-2054 Vilnius
El. paštas: greta.druteikiene@ef.vu.lt

Albinas Marčinskas

Vilniaus universitetas
Saulėtekio al. 9, LT-2054 Vilnius
El. paštas: albinas.marcinskas@ef.vu.lt

Straipsnyje nagrinėjamos Lietuvos komercinių bankų įvaizdžio problemos, atskleidžiamos šių institucijų įvaizdžio kūrimosi ypatybės, parodoma, kaip kuriamas bankų įvaizdis Kanadoje, aptariamos Lietuvos komercinių bankų įvaizdžio kūrimo problemos.

Pagrindiniai žodžiai: bankų įvaizdis; įvaizdžio kūrimas; žiniasklaida; visuomeninė nuomonė.

Įvadas

Kiekviena organizacija, juo labiau siekianti pelno, suinteresuota turėti gerą įvaizdį visuomenėje. Įvaizdis yra dinamiškai suprantama, prasminga, daugiau ar mažiau struktūrizuota idėjų, jausmų, suvokimo ir įsivaizdavimo, kuriuos asmuo ar asmenų grupė turi tam tikro realaus reiškinių ar daikto atžvilgiu, visuma. Gamintojai ir paslaugų teikėjai, valdžios institucijos ir nevyriausybinės organizacijos, pagaliau ir pavieniai asmenys turi tam tikrą įvaizdį. Dažnai pasitaiko, kad įvaizdis nėra visiškai toks, kokio asmuo ar organizacija nusipelno, o juo labiau pageidauja. Tačiau teigiamas organizacijos įvaizdis nėra atsitiktinis, jis yra sukuriamas, pasiekiamas, o kartu ir valdomas. Veiksmingai valdomas įvaizdis gali pakeisti nepageidaujamą arba sustiprinti teigiamą požiūrį į organizaciją. Organizacija, turinti gerą įvaizdį, tampa matomesnė rinkoje, įgauna didesnę klientų ir partnerių pasitikėjimą.

Dabar komercinė bankų sėkmė iš esmės priklauso nuo jų įvaizdžio ir suinteresuotų visuomenės sluoksnių paplitusios nuomonės apie teikiamų paslaugų kokybę. Kadangi dauguma šių paslaugų neturi fizinės išraiškos, kitaip tariant, vartotojas negali jų matyti tiesiogiai, todėl apie paslaugų kokybę klientai dažniausiai sprendžia iš to, kokį įspūdį jiems padaro pats bankas.

Lietuvos komerciniai bankai, kaip ir pati Lietuvos valstybė, dar gana jauni, neturintys išplėtotų ryšių su visuomene programų ir gero įvaizdžio palaikymo strategijų, todėl kitų šalių bankų patirtis galėtų būti naudinga rengiant ir taikant panašias priemones. Kartu būtina atsižvelgti ir į tai, kad šalies bankų sistema kūrėsi gana sudėtingomis sąlygomis, o jų įvaizdį lėmė veiksniai, neturintys analogų kitose šalyse.

Straipsnio tikslas – apibūdinti Lietuvos komercinių bankų įvaizdį bei jo kūrimosi ypatybes ir aptarti galimas bankų įvaizdžio kūrimo kryptis ateityje. Straipsnyje derinami aprašomasis teorinis ir empirinis analitinis metodai.

- Greta Drūteikienė – Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto vadybos ir administravimo krypties doktorantė. Veiklos sritys: organizacijos įvaizdžio kūrimas.
- Albinas Marčinskas – socialinių mokslų habilituotas daktaras, Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto profesorius, Vadybos katedros vedėjas. Veiklos sritys: organizacijos valdymo kokybės tyrimai.

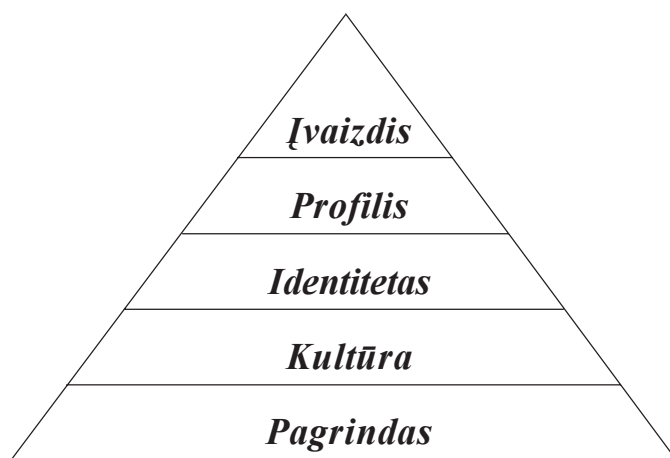
1. Banko įvaizdžio genezė

Organizacinio įvaizdžio problema domisi įvairių mokslo sričių tyrinėtojai, šiai sąvokai taikoma daugybė apibrėžimų. Todėl, prieš pradėdant nagrinėti konkretaus objekto – Lietuvos komercinių bankų – įvaizdį, šią sąvoką būtina aptarti išsamiau.

Kadangi organizacinio įvaizdžio apibrėžimų yra labai daug, o pati įvaizdžio analizė yra labai įvairiapusė, šiame straipsnyje Lietuvos komercinių bankų įvaizdis bus tiriamas taikant tokį apibrėžimą: įvaizdis – tai asmens jausmai ir nuostatos komercinio banko atžvilgiu, nulemti materialių ir nematerialių organizacinių elementų, komunikacijos, asmeninių ir socialinių vertybių.

Banko įvaizdžio kūrimo principus patogiausia būtų aiškinti piramide, iliustruojančia organizacijos įvaizdžio kūrimo lygius (žr. 1 pav.) [12].

1 pav. Banko įvaizdžio genezė

Pagrindas – esminės idėjos, išdėstytos įstatymuose, kituose dokumentuose.

Kultūra – organizacijos darbuotojų pripažįstamos vertybės ir požiūriai, pasireiškiantys elgesiu su klientais, prioritetų pasirinkimu (dažniausiai nesąmoningai).

Identitetas – sąmoninga kultūros išraiška.

Profilis – identiteto elementai, svarbūs palaikant ryšius su visuomene.

Įvaizdis – įspūdžių visuma, kurią asmuo susidaro apie organizaciją.

Visos įvaizdžio piramidės sudedamosios dalys yra labai svarbios. Todėl logiška seka nuo pagrindinių banko veiklą lemiančių veiksnių per banko kultūrą, identiteto kūrimą, misijos pateikimą visuomenei kylama aukštyn iki banko įvaizdžio visuomenėje.

Banko įvaizdis pradamas kurti nuo žemiausios piramidės dalies – pagrindo. Banko vieta šalies ūkio sistemoje bei jo atliekamos funkcijos ir yra banko įvaizdžio pagrindas. Šiame etape įstatymai ir kiti dokumentai apibrėžia banko veiklos ribas ir galimybes. Kartu numatoma banko struktūra, jo teikiamos paslaugos, galimas plėtros modelis, nustatomos darbuotojų pareigos ir jų atsakomybės sritys. Tuo remiantis, kuriasi darbuotojų santykiai, vadovavimo stilius.

Banko kultūra – tai darbuotojų, savininkų vertybių sistemos ir elgsenos normų dialektinė vienovė. Banko kultūra yra susiformavusi tuomet, kai galima išskirti tipines darbuotojų elgsenos normas ir elgseną. Banko kultūra dažnai sunkiai suvokiama ir apibūdinama tiksliais apibrėžimais, tačiau ji daro realią įtaką kolektyvui ir atskirų individų elgsenai.

Banko identitetas – tai matomų požymių, pagal kuriuos visuomenė gali atpažinti konkretų banką, kūrimas. Identiteto kūrimas padeda bankui išskirti save iš kitų institucijų. Paprastai skiriamos tokios banko identiškumo strategijos [11]:

1. Į klientus orientuota strategija.

2. Į darbuotojus orientuota strategija.
3. Į kapitalo savininkus orientuota strategija.
4. Į visuomenę orientuota strategija.

Vienas iš svarbesnių banko identiteto elementų yra „elgsena“, t. y. banko vieša veikla. Ši identiteto išraiškos forma pagrįsta naudingumu visuomenei. Teikiant finansinę paramą ir labdarą įvairioms įstaigoms, kolektyvams ir atskiriems asmenims, bankas pristatomas visuomenei kaip socialiai atsakinga institucija. Šios priemonės patenkina banko interesus, kurie paprastai susiję su jo plėtros perspektyvomis. Bankų parama ir labdara – tai pirmiausia papildoma šios institucijos veiklos, paslaugų ar produktų reklama, patrauklaus įvaizdžio kūrimas dalyvaujant socialinės svarbos projektuose ir programose.

Banko profilis, trumpai tariant, – tai jo veiklos kryptis ir visuomeninis statusas. Bankas gali turėti labai daugialypį identitetą. Tokiu atveju jo įvaizdis gali būti per daug išsisklaidęs ir nevieningas. Banko profilis jungia ir projektuoja į visuomenę būtinus esminius identiteto aspektus, t. y. palaiko jo kryptingumą.

Ypač svarbus yra banko *misijos* apibrėžimas. Misija – tai organizaciją visuomenei pristatantis pranešimas, kuris nusako jos veiklos prasmę ir tikslus [7, p. 75]. Tarkime, bankai kuriami tam, kad skolintų pinigus. Tačiau toks misijos apibrėžimas yra iš esmės klaidingas, šiuo atveju būtina atsigręžti į tuos, dėl kurių egzistuoja kiekviena organizacija, t. y. klientus. Todėl komercinio banko misijos pagrindą turi sudaryti jo įsipareigojimas kuo geriau patenkinti savo klientų poreikius. Ką klientas mato, galvoja, kuo tiki ir ko nori, – tai turi būti priimama labai rimtai, kaip objektyvus faktas. Reikia suvokti, kad klientui svarbiausia yra ne paslauga, ir, aišku, ne pats bankas, o jo poreikių patenkinimas. Štai kodėl banko misijos apibrėžime pirmiausia turi būti įvertintos kliento vertybės ir lūkesčiai.

Taigi žmogaus sąmonėje susiformavęs vaizdas, supratimas ar idėja, nuostatos tam tikro objekto atžvilgiu sudaro pagrindą atsirasti įvaizdžiui, kuris dėl savo subjektyvios prigimties gali būti labai skirtingas, nors yra vertinamas ir tas pats objektas. Ši aplinkybė skatina ieškoti priežasčių, kurios lemia vienokį ar kitokį įvaizdžio priimtinumą. Įvaizdžio kūrimosi piramidė kaip tik ir atskleidžia šį procesą, jo kitimo veiksnius, sandarą, pamatą. Prieš pradėdant nagrinėti Lietuvos komercinių bankų įvaizdžio valdymo ypatybes, pirmiausia buvo pamėginta įvertinti praėjusio laikotarpio ir dabartinį Lietuvos komercinių bankų įvaizdį.

2. Lietuvos komercinių bankų įvaizdžio įvertinimas

Nacionalinė bankų sistema pradėjo kurtis 1990 m., atkūrus Lietuvos valstybę. Tarybiniais metais, kaip žinoma, bankai su plačiais visuomenės sluoksniais bendravo veikiau kaip su „sugaržytomis“ indėlininkais*. Ir suprantama, kad kuriama bankų sistema į visuomenės sąmonę turėjo įeiti su kitokia savo misija, paslaugų struktūra ir pan. Nagrinėjamos problemos požiūriu galima būtų skirti tris sąlyginius šalies bankininkystės raidos etapus**:

1. 1991–1994 m. – nacionalinės bankų sistemos kūrimosi pradžia;
2. 1995–1996 m. – aktyvus pereinamasis laikotarpis;
3. Nuo 1997 m. – nusistovėjusi bankų sektoriaus veikla.

Tiriant Lietuvos komercinių bankų įvaizdį, pastebima, kad bankų veikla ir informacijos pateikimas apie tą veiklą žiniasklaidoje daro labai didelę įtaką visuomenės nuomonei susidaryti. Būtų galima skirti šias banko įvaizdžio savybes, kurios yra labiausiai pageidautinos: patraukli palūkanų norma, teikiamų paslaugų įvairovė ir jų įkainiai, geros kreditavimo galimybės, valstybės garantijos banke, aptarnavimo kokybė, patogi banko ar jo filialo vieta, patogus darbo laikas ir pan. Visos šios savybės lemia patikimo ir nepatikimo komercinio banko įvaizdį ir individo nuomonę renkantis komercinį banką.

*Indėlininkai turėjo labai ribotą pasirinkimą tarp bankų.

**Šie etapai buvo išskirti atsižvelgiant į atskirų šalies komercinių bankų kūrimąsi, plėtrą, veiklos sutrikimus, bendrą bankininkystės raidą ir pagrindinius šalyje vykusius politinius, ekonominius bei visuomeninius procesus.

1991–1994 m. vyravo teigiamas požiūris į besisteigiančius Lietuvos komercinius bankus ir jų veiklą. Gyventojai pasitikėjo komerciniais bankais ir nebankinio tipo finansų bendrovėmis, patikėdami jiems savo indėlius. Vieniems indėlininkams didžiulį išpūdį darė reklaminės kampanijos ar net gražūs bankų pastatai, interjeras, malonus aptarnavimas, patogus darbo laikas (kai kurie bankai dirbo ir sekmadieniais), kitiems – mokamų palūkanų dydis. Nemažai šalies gyventojų patikėjo savo indėlius tokiems komerciniams bankams kaip „Sekundė“ ir „Apus“, kurie siūlė 100 procentų metų palūkanas už indėlius užsienio valiuta ir net 120–130 procentų už indėlius litais, kai kiti šalies bankai (AB Vilniaus bankas, AB bankas HERMIS, AB Lietuvos žemės ūkio bankas ir kt.) tuo metu mokėjo tik 50–60 procentų metų palūkanas už trijų mėnesių indėlį. Taigi šiuo laikotarpiu labiausiai neįvertinta banko savybė buvo jo patikimumas. Gyventojai, patikėję savo indėlius komerciniams bankams, neatsižvelgė į tai, kad daugelio iš jų veikla nėra veiksminga, o paskirti bankų vadovai neturi valdymo įgūdžių. Vėliau išryškėjo šios veiklos rezultatas – daugiau kaip pusė bankų buvo uždaryta, o komercinių bankų įvaizdis tapo ypač nepatrauklus.

1995–1996 m. – aktyvaus bankų vystymosi laikotarpis. Didžiausią neigiamą įtaką visuomenės nuomonei apie bankų veiklą darė jų bankrotai. 1991–1994 m. indėlininkai galėjo tik nujauti, kas gali atsitikti su jų pinigais bankrutavus bankui, o 1994 m. prasidėję įvykiai Lietuvos bankų sistemoje visapusiškai parodė visas galimas įvykių versijas. Tuo laikotarpiu netgi paties mažiausio, silpniausio banko bankrotas kaskart vis labiau menkino tiek kiekvieno Lietuvos banko, tiek ir visos bankų sistemos įvaizdį.

Lietuvos banko, pagrindinės bankų priežiūros institucijos, duomenimis, iš 28 užregistruotų komercinių bankų 1994 m. bankroto bylos iškeltos penkiems bankams: komerciniam bankui „Apus“, Panevėžio komerciniam bankui „Ateitis“, komerciniam bankui „Sekundės bankas“, „Žemės bankui“ ir komerciniam akciniam bankui „Lietūkis“ (visuotinio bankų akcininkų susirinkimo sprendimu pastarieji du bankai likvidavosi patys). Viso to rezultatas – visuomenė susidarė bankų, kaip ne itin patikimų institucijų, įvaizdį. Šią nuomonę sustiprino vėlesni bankų bankrotai. 1995 m. dar penkiems komerciniams bankams (komerciniam bankui „Kredito bankas“, akciniam kredito bankui „Nida“, Kooperacijos bankui, AB bankui „Lietuvos verslas“, komerciniam bankui „Balticbank“) buvo iškeltos bankroto bylos, apribota AB Vakarų bankas ir AB Aura-bankas veikla. Finansų rinką sukrėtusi bankų griūties banga viršūnę pasiekė 1995 m. gruodžio pabaigoje, kai buvo paskelbtas moratoriumas iš karto dviem bankams – AB Lietuvos akciniam inovaciniam bankui ir AB LITIMPEKS bankui. Visuomenės reakcija į šių bankų veiklos sustabdymą buvo vienareikšmė – visiškas Lietuvos žmonių nepasitikėjimas šalies bankais.

Po Lietuvos akcinio inovacinio banko ir AB LITIMPEKS banko moratoriumų paskelbimo iš Lietuvos komercinių bankų buvo atsiimta daugiau kaip 1 mlrd. litų. Indėlininkų panikos padariniai – smarkiai pablogėjo beveik visų Lietuvos komercinių bankų veiklos rodikliai. Pasak nacionalinės vertybinių popierių biržos nario prof. K. Glavecko, „dėl bankų veiklos sutrikimų šalies finansų sistema patyrė apie 1,3 mlrd. Lt nuostolį“ [2, p. 10]. 1995–1996 m. Lietuvos komercinių bankų veiklos sutrikimai smarkiai pablogino jų įvaizdį, sumažėjo pasitikėjimas bankais tiek šalyje, tiek ir užsienyje.

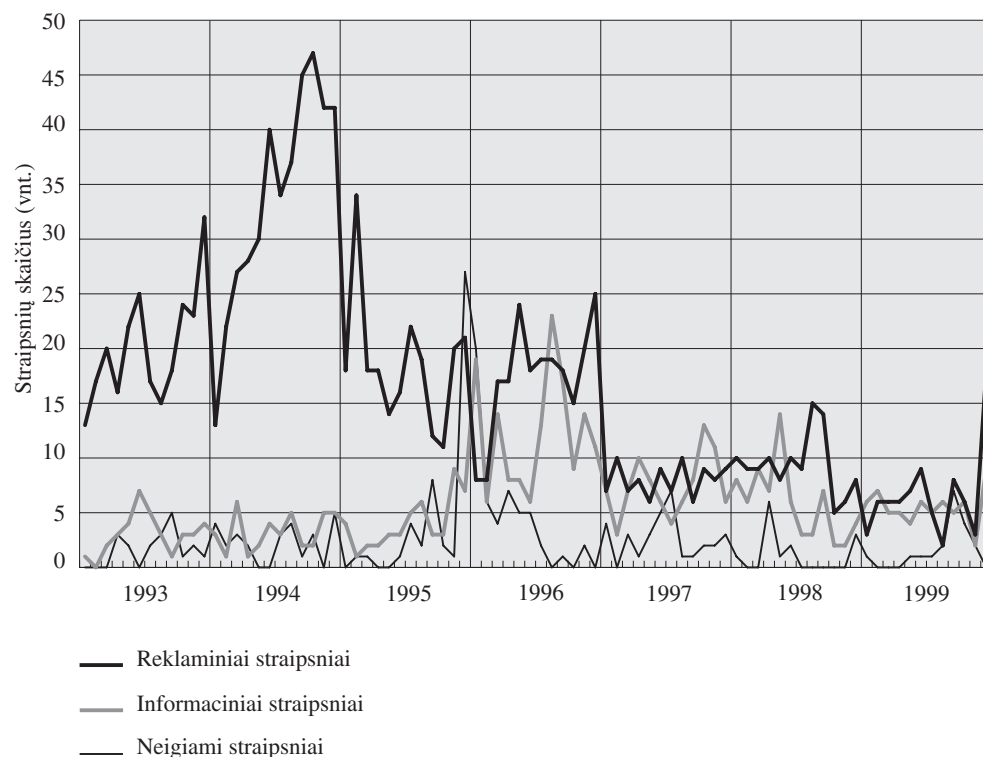
Nuo 1997 m. situacija Lietuvos bankų sistemoje stabilizavosi. Komercinių bankų sektorius labiau konsolidavosi, atsirado keletas pelningai veikiančių bankų. Pasitikėjimas komerciniais bankais didėja. Lietuvos banko duomenimis, kiekvieną mėnesį, palyginti su praėjusiu mėnesiu, indėlių bankuose padaugėjo maždaug 3 procentais. Kartu pažymėtina, kad pasitikėjimą šalies bankų sistema gerokai sustiprino nuosekli Lietuvos banko veikla, sugriežtinta komercinių bankų priežiūra (buvo imtasi priemonių prieš bankus, turinčius finansinių sunkumų ar nevykdančius riziką ribojančių normatyvų). Kaip rodo nuolatiniai visuomenės nuomonės apklausų rezultatai, pasitikėjimas Lietuvos banku yra gana didelis, o tai savo ruožtu gerina bendrą šalies bankų sistemos įvaizdį. Tačiau apklausų rezultatai apie gyventojų pasitikėjimą Lietuvos komerciniais bankais

nėra tokie optimistiniai, t. y. jais nepasitiki apie 80 procentų apklaustų respondentų. Čia galima išvelgti prieštaravimą: gyventojai komerciniais bankais nepasitiki, o indėlių juose daugėja. Taigi asmeniškai žmogus linkęs patikėti savo pinigus komerciniam bankui, tačiau viešai pripažinti to nenori, nes bendras komercinių bankų įvaizdis nėra geras. Šiuo atveju galima būtų atkreipti dėmesį į tai, kad ir taip prastą Lietuvos komercinių bankų įvaizdį dar labiau pablogino šalies žiniasklaida.

3. Žiniasklaidos įtaka Lietuvos komercinių bankų įvaizdžiui

Žiniasklaidos vaidmuo kuriant organizacijos įvaizdį yra dvejopas: parodo visuomenėje vyraujančią nuomonę apie šią organizaciją ir kartu ją kuria. Paprasčiausias būdas ištirti, kokį realų poveikį konkrečiai organizacijai turi spaudoje, per radiją ar televiziją skelbiama informacija ir reklama, yra nagrinėti visus pasirodančius pranešimus. Šiame darbe žiniasklaidos įtakos komercinių bankų įvaizdžio hipotezei pagrįsti apsiribota reprezentatyvia pranešimų atranka ir išnagrinėta vienintelio laikraščio – „Respublikos“ dienraščio skelbta informacija apie Lietuvos bankų veiklą 1993 m. sausio–1999 m. gruodžio mėn. (žr. 2 pav.). Atsitiktinai buvo parinkti ir tiriami du šio dienraščio numeriai (trečiadienio ir penktadienio). Tyrimas atliktas naudojant turinio analizės* (*content analysis*) metodo pagrindinius parametrus, t. y. analizė buvo pagrįsta reklaminiais pranešimais, informaciniais ir neigiamais pobūdžio straipsniais apie Lietuvos bankų veiklą.

2 pav. Dienraštyje „Respublika“ 1993–1999 m. skelbtų publikacijų apie Lietuvos bankų veiklą kitimas

Kaip matyti iš 2 pav., didžiausią dalį visų publikuotų straipsnių apie komercinių bankų veiklą sudaro reklaminiai pranešimai. Vokiečių mokslininkas W. Koschnick [12] teigia, kad reklama gali būti dvejopo pobūdžio: paprasta reklama, kurios pagrindinis tikslas – parduoti produktą, ir įvaizdžio reklama. Įvaizdžio reklama plačiąja prasme yra reklamos rūšis, kurios tikslas – sukurti, palaikyti arba pakeisti reklamuojamo objekto

*Kiekybinis tekstų analizės metodas.

(produkto, organizacijos) įvaizdį. Siauraja prasme įvaizdžio reklama suvokiama tada, kai reklaminio pranešimo pagrindas yra ne produkto savybės, bet mėginimas sukurti asociacinį ryšį tarp produkto ir tam tikro apibrėžto įvaizdžio.

Tyrimas parodė, kad 1993–1995 m. Lietuvos komercinių bankų reklamos pagrindinis tikslas buvo konkrečios banko teikiamos paslaugos reklama. Nuo 1996 m. vis dažniau mėginama atskleisti ryšį tarp teikiamos paslaugos ir banko įvaizdžio. Remiantis duomenimis, rodančiais, kaip 1993–1999 m. kito reklaminių straipsnių apie konkrečios paslaugos naudą skaičius, galima teigti, kad Lietuvos komerciniai bankai gerai suvokia reklamos įtaką visuomenei ir priklausomai nuo situacijos gali reguliuoti skelbiamų reklaminių straipsnių skaičių. Pavyzdžiui, 1994 m. rugsėjo mėn., palyginti su 1993 m. sausio mėn., reklaminių straipsnių buvo beveik keturis kartus daugiau. Vėliau šis skaičius mažėjo, o 1996 m. sausio mėn. jų išspausdinta mažiausiai. Reklaminių straipsnių sumažėjimą galima paaiškinti tuo, kad 1993 m. Lietuvos komerciniai bankai daugiau reklamuodavo ne savo teikiamas paslaugas, o palūkanų normų dydį. Todėl bankams, norintiems informuoti visuomenę apie siūlomas palūkanas, užtekdavo ir keletą reklaminių straipsnių per savaitę. 1994 m., sumažėjus palūkanų normoms, komerciniai bankai buvo priversti reklamuoti naujas bankų paslaugas ir taip pritraukti klientus. 1995 m. dėl bankų veiklos sutrikimų Lietuvoje, ypač gruodžio mėn. įvykių, staigiai sumažėjo reklaminių straipsnių skaičius. Nauda iš reklamos šiuo laikotarpiu buvo ypač menka, be to, kilo pavojus sukelti dar didesnę visuomenės priešišumą komercinių bankų atžvilgiu. Vėliau, keičiantis situacijai, reklaminių straipsnių skaičius pamažu nusistovėjo. Žvelgiant į diagramą, vaizduojančią reklaminių straipsnių skaičiaus kitimą, aiškiai matyti, kad kiekvienais metais gruodžio mėn. tokių straipsnių skaičius padidėja (išskyrus 1995 m. gruodžio mėn.), o sausio mėn. – sumažėja. Taip yra todėl, kad komerciniai bankai, kaip ir kitos organizacijos, siūlančios įvairią produkciją ir paslaugas, metų pabaigoje mėgina pritraukti kuo daugiau klientų. Pavyzdžiui, AB bankas „Snoras“ paskutinę 1994 m. gruodžio mėn. savaitę siūlė 30 procentų metų palūkanas už 1 mėn. indėlius, o AB Lietuvos taupomasis bankas mokėjo iki 15 procentų metų palūkanas už 3 mėn. indėlius litais.

Šiuo metu, palyginti su 1993–1995 m., Lietuvos komercinių bankų reklama pasikeitė, nes pasirenkamos kitos priemonės. 1993–1995 m., vartydami „Respublikos“ dienraštį, galėjome aptikti vidutiniškai 3–4 reklamas apie bankų teikiamas paslaugas, o 1998 m. pabaigoje jų liko viena (žr. 2 pav.). Rezultatai rodo, kad 1993–1996 m. reklaminių straipsnių buvo net iki 50, o 1997 m. – tik 10. Nuo 1996 m. tame pačiame dienraštyje dažniau pasitaiko straipsnių, kuriuose kalbama ne tik apie naujas bankų teikiamas paslaugas, bet ir apie jų teikiamą labdarą, įvairias investicijas (pvz., buvusio AB banko HERMIS). Tai jau yra ne reklama, o propaganda.

Kitas rodiklis, kuriuo remiantis buvo nagrinėjami straipsniai apie Lietuvos komercinių bankų veiklą, – tai objektyvios informacijos pateikimas. 1993–1999 m. informacinių straipsnių apie komercinių bankų veiklą skaičius keitėsi (žr. 2 pav.) priklausomai nuo konkrečių pokyčių šalies bankų sistemoje. Pavyzdžiui, 1993 m. birželio mėn., palyginti su tų pačių metų sausio–gegužės mėn., informacinių straipsnių skaičius padidėjo beveik 3 kartus. Tai paaiškinama tuo, kad 1993 m. birželio mėn. spaudoje buvo publikuojama daug straipsnių dėl lito įvedimo ir jo įsigaliojimo tvarkos. 1995 m. lapkričio mėn. informacinių straipsnių skaičius dar labiau padidėjo, kadangi sutriko kai kurių šalies komercinių bankų veikla. Visa tai rodo, kad, pirma, visuomenė nėra nuolat informuojama apie komercinių bankų veiklą; antra, informaciniai straipsniai yra tik reakcija į konkrečios veiklos įvykius.

Nagrinėjant neigiamo pobūdžio straipsnius apie Lietuvos komercinių bankų veiklą, galima daryti išvadą, kad šių straipsnių pasirodymas spaudoje paprastai susijęs arba su sutrikimais bankų veikloje, arba su tuo, kad žurnalistams pavyksta gauti intriguojančios informacijos apie vieno ar kito banko veiklą. Kaip matyti iš 2 pav. pateiktų

duomenų, daugiausia neigiamų straipsnių apie bankų veiklą „Respublikos“ dienraštyje publikuota 1994 m. kovo, rugpjūčio ir gruodžio mėn. (dėl komercinių bankų „Sekundės bankas“ ir „Apus“, Panevėžio komercinio banko „Ateitis“ bankroto) ir 1995 m. liepos–1996 vasario mėn. (dėl Aurabanko ir „Vakarų banko“ bankroto bei Lietuvos akcinio inovacinio ir AB LITIMPEKS bankų veiklos sustabdymo). Nuo 1996 m. balandžio mėn. neigiamų straipsnių skaičius mažėja. Šiuo metu kritinės publikacijos daugeliu atvejų yra susijusios su konfidencialios informacijos apie Lietuvos komercinių bankų veiklą pateikimu visuomenei.

Reklaminių pranešimų, informacinių ir neigiamų straipsnių pasirodymas spaudoje padeda įvertinti žiniasklaidos atliekamą vaidmenį kuriant Lietuvos komercinių bankų įvaizdį. Duomenų analizės rodo, kad reklaminiais pranešimais ir informaciniais straipsniais bankai patys kuria savo įvaizdį ir taip palaiko ryšius su visuomene. Tuo tarpu neigiamų straipsnių apie komercinių bankų veiklą pasirodymas spaudoje ir jų įtaka visuomenės nuomonei priklauso žiniasklaidos kompetencijai. Būtent 1995–1996 m. neigiami straipsniai spaudoje ir padidino gyventojų nepasitikėjimą komerciniais bankais. Įtaką, kurią šiuo metu visuomenei daro neigiami straipsniai apie bankų veiklą, galima pavadinti „tylos spiralės“ efektu. „Tylos spiralės“ efektas yra vienas iš įdomesnių neplanuoto ir ilgalaikio masinės komunikacijos poveikio visuomenei pavyzdžių. Šį efektą pirmoji pradėjo tirti E. Noelle-Neumann [9]. Pastebima, kad visuomenės informavimo priemonės paprastai pateikia populiarenę nuomonę. Ta dalis visuomenės, kurios požiūrį reprezentuoja visuomenės informavimo priemonės, pradeda dar aktyviau reikšti savo nuomonę. Tokiu atveju jie atrodo kur kas populiareni, negu iš tikrųjų yra. Tuo tarpu kitos visuomenės dalies nuomonė atrodytų ne tokia reikšminga, nes jos šalininkai tyli. Kai dauguma žiniasklaidos priemonių parodo vieną kontraversiškos situacijos pusę, žmonės, kurie sutinka su šia pozicija, gali viešai diskutuoti be baimės būti pasmerkti. Spauda įtvirtina tariamos daugumos argumentus, kurių reikia norint išdėstyti savo požiūrį, be to, ji dar gina ir jų poziciją. Taigi mažuma, norėdama išvengti izoliacijos, turi pritari ti juos supančiai daugumai. Paprastai žmonės linkę nutylėti, jeigu jie numano, kad atstovauja mažumos nuomonei, ir atvirai dėsto savo nuomonę, jeigu žino, kad priklauso daugumai. Remiantis šia teorija, Lietuvos gyventojai patiki savo lėšas komerciniams bankams, tačiau viešai pripažinti to nenori, kadangi vis dar vyrauja nepalanki nuomonė apie jų veiklos patikimumą. Tokią nuomonę periodiškai sustiprina žiniasklaidoje pasirodanti neigiama informacija apie Lietuvos komercinių bankų veiklos nesklaidumus. Ši nagrinėta aplinkybė ir yra vadinamasis spiralės formą įgaunantis efektas. Kaip ir kitų ilgalaikių neplanuotų efektų, „tylos spiralės“ efekto tyrinėjimai pagrįsti daugiau teoriniais svarstymais ir prielaidomis. Tokio netikrumo priežastys yra kelios. Pirmiausia specialiai nesiekiamo ilgalaikių neplanuotų efektų išgauti masinės komunikacijos veiksmais, jie yra tik šalutinis įvairių veiksmų rezultatas. Neplanuotus efektus tyrinėti sunku dar ir dėl to, kad visi jie atsiranda veikiami ne tik masinės komunikacijos priemonių, bet ir tos visuomenės pripažįstamų vertybių kultūros.

Iki 1996 m. Lietuvos komercinių bankų įvaizdį labiausiai lėmė išorės veiksniai (bankų bankrotai, žiniasklaidoje pateikiama informacija), o dabar bankams atsiranda vis didesnė galimybė kurti savo įvaizdį patiems. Šiandien situacija Lietuvos bankų sistemoje gana stabili, komerciniai bankai tampa beveik kiekvieno piliečio aplinkos dalimi. Potencialūs komercinių bankų klientai – tai ne tik indėlininkai, įvairios organizacijos, verslininkai, bet ir tie asmenys, kurie savo noru turi ar yra priversti turėti sąskaitas bankuose arba tiesiog pasinaudoti jų teikiamomis paslaugomis. Todėl geras įvaizdis yra kiekvieno komercinio banko realybė.

4. Lietuvos komercinių bankų įvaizdžio kūrimas

Kadangi visi bankai stengiasi susikurti palankų įvaizdį, daugelyje jų įsteigti ryšiai su visuomene padaliniai arba dirba šios srities atstovai. Jų veiklos pagrindinis tikslas – teisingo ir teigiamo banko įvaizdžio kūrimas. Dabar daugeliu atvejų komercinių bankų įvaizdžio kūrimas apsiriboja darbu su žiniasklaida. Tuo tarpu įvaizdis yra įvairių veiksnių – banko veiklos tikslų ir funkcijų, teikiamų paslaugų kokybės, personalo kvalifikacijos ir patirties, konkurentų įvaizdžio, taip pat ekonominės, politinės ir socialinės šalies aplinkos – sąveikos rezultatas. Taigi įvaizdžio kūrimas su žiniasklaidos pagalba yra tik viena šios veiklos sudedamųjų dalių.

Numatant banko įvaizdį ir jį kuriant, pirmiausia būtina atsakyti į tokius klausimus: kodėl bankas egzistuoja, kokia jo veiklos prasmė, kuo jis išsiskiria iš kitų bankų ir pan. Bankas su savo istorija, papročiais, kultūrinėmis vertybėmis, valdymo stiliumi ir kt. sudaro tą unikalią aplinką, kuri nustato tam tikras jo veiklos gaires ir standartus. Turi būti planingai kuriamas banko identitetas (individualumo išreiškimas). Ypač svarbu tinkamai pateikti banko misiją, nes nuo to ne tik priklauso jo įvaizdis visuomenėje, bet ir komunikacijos strategija, taip pat pasirinktos strategijos įgyvendinimo būdai.

Stiprus, išpūdingas, tik tam bankui būdingas įvaizdis neatsiranda pats savaime, jis turi būti nuolat kuriamas. Lietuvos komerciniams bankams, siekiantiems sėkmingiau kurti savo įvaizdį, galima būtų pasiūlyti tokį įvaizdžio kūrimo planą:

1. Banko įvaizdžio įvertinimas:

įvaizdžio tyrimas, organizacinių vertybių auditas, banko komunikacijos įvertinimas; krizių vadybos įvertinimas; banko auditorijų (klientų, personalo) segmentacija; auditorijos ištyrimas (demografinis ir psichografinis); įvaizdžio tikslų nustatymas; banko veiklos SWOT* analizė.

2. Banko įvaizdžio stiprinimas (keitimas):

įvaizdžio kūrimo strategijos ir taktikos parinkimas; socialinė atsakomybė; turimų išteklių paskirstymas; pasiektų rezultatų įvertinimas; įvaizdžio kūrimo programos tolesnis taikymas ir įvaizdžio palaikymas.

Pažymėtina, kad ši įvaizdžio kūrimo schema yra bendra, joje nurodyti tik pagrindiniai įvaizdžio vadybos elementai. Todėl kiekvienas komercinis bankas turi parengti specifinį, jo veiklos profilį geriausiai atitinkantį įvaizdžio vadybos planą. Reikalas tas, jog įvaizdžio kūrimo planas, sėkmingai įgyvendintas viename banke, gali visiškai netikti kitam bankui ar net jį sužlugdyti.

Nagrinėjant komercinių bankų įvaizdžio problemas, paaiškėjo, kad jiems yra svarbus ne tik geras individualus banko įvaizdis, bet ypač visos bankų sistemos teigiamas įvaizdis. Lietuvoje pasitikėjimas komerciniais bankais dar nepakankamas, todėl tiesiog būtina kurti bankų sistemos palankų įvaizdį. Geras pavyzdys, sprendžiant šią problemą, galėtų būti Kanados bankininkų asociacijos parengta šalies bankų sistemos įvaizdžio kūrimo programa**.

Kanados, kaip ir kitų pasaulio šalių, finansinių paslaugų rinka pastaruoju metu patiria greitus ir fundamentalius pokyčius. Šiuos pokyčius lemia naujos technologijos, besiplečiančios finansų rinkos, besikeičiantis bankų klientų elgesys ir lūkesčiai. Šalies gyventojai, valstybinės ir privačios institucijos tikisi ne tik įvairesnės bankų teikiamų paslaugų pasiūlos, bet ir daugiau informacijos apie šių kredito įstaigų veiklą.

1998 m. Kanados bankininkų asociacija pradėjo įgyvendinti programą „Kurkime geresnį supratimą“ (*Building a Better Understanding*). Organizuoti šią kampaniją prirėkė tuomet, kai buvo pastebėta, jog itin gera visuomenės nuomonė apie Kanados

*SWOT (*strengths, weaknesses, opportunities, treats* – stiprybės, silpnybės, galimybės, grėsmės) analizė – perspektyvų tyrimas, t. y. įmonės savybių ir susiklosčiusių aplinkybių tyrimas, siekiant nustatyti palankias ir nepalankias aplinkybes numatytam tikslui pasiekti.

**Plačiau apie šią programą (pateikti įvairūs statistiniai duomenys) galite sužinoti internete adresu: www.cba.ca

bankus, kurie laikomi vieni iš stipriausių pasaulyje, keičiasi. Tai buvo nustatyta atlikus visuomenės nuomonės apklausą, įvertinus bankų veiklos reitingus. Nors Kanados bankų sistema nepatyrė jokių finansinių sukrėtimų ar krizių, šalies gyventojai sureagavo į pernelyg didelį bankų „šaltumą“ ir informacijos apie jų vykdomą veiklą stygių. Kanados bankininkų asociacijos pasirinkta įvaizdžio kūrimo programa labai įvairi, parengta skirtingoms gyventojų grupėms. Jos trukmė – 3 metai. Pradedant įgyvendinti programą, pirmiausia buvo tiriama visuomenės nuomonė, siekiant išsiaiškinti kanadiečių poreikius ir lūkesčius, susijusius su savo šalies bankų veikla*. Atlikus šį tyrimą, paaiškėjo, kad gyventojams ypač trūksta informacijos apie šalies ekonominę ir finansinę būklę.

Programos rezultatai jau pastebimi: buvo išplatinta daugiau kaip 3,3 mln. publikacijų apie Kanados ekonomiką ir finansus, bankų veiklą. Kanados bankininkų asociacijos svetainė internete užregistravo 25 mln. lankytojų, besidominčių nauja programa, o šios organizacijos parengtus 152 seminarus aplankė daugiau negu 10 000 smulkiųjų verslininkų. Nuolat atliekamos visuomenės apklausos ir tyrimai padėjo šios šalies bankų specialistams geriau suvokti gyventojų norus ir lūkesčius. Programa suteikė kanadiečiams gerą progą susipažinti su jų valstybės ekonomika, bankų sektoriumi, o kitų šalių bankams parodė, kad reikia kurti ne tik konkretaus banko, bet visos sistemos įvaizdį.

Kanada – viena iš ekonomiškai stipriausių pasaulio šalių, turinti stabilią ir patikimą bankų sistemą. Esminė priežastis, dėl kurios buvo pradėta įgyvendinti ši šalies bankų sistemos įvaizdžio kūrimo programa, – suteikti visuomenei kuo daugiau informacijos.

Kanados bankininkų asociacijos įvaizdžio kūrimo programa yra neabejotinai patraukli ir veiksminga, todėl galėtų būti geras pavyzdys kuriant Lietuvos bankų įvaizdį. Šiuo metu mūsų šalies komerciniai bankai jungiasi, bankų sektorius plečiasi, priimdamas užsienio bankus, turinčius gerą įvaizdį savo šalyse. Tačiau Lietuvos gyventojų nuomonė apie komercinių bankų veiklą kinta labai lėtai. Vadinasi, būtų tikslinga parengti šalies bankininkystės įvaizdžio kūrimo strategiją, kurios pagrindas – informacijos apie Lietuvos komercinių bankų veiklą skleidimas. Tai rodo, pirma, 1991–1994 m. Lietuvos komercinių bankų įvaizdžio analizė: trūkstant informacijos apie komercinių bankų veiklą, indėlininkai per daug pasitikėjo šalies komerciniais bankais, kurie jau nuo pat pradžių buvo pasmerkti žlugti; antra, 1995–1996 m. Lietuvos komercinių bankų veiklos sutrikimai ir jų padariniai dėl teisingos informacijos stokos taip pat buvo pervertinti; trečia, visapusiška informacija apie Lietuvos komercinių bankų veiklą pastaruoju metu leistų geriau įvertinti šių institucijų patikimumą, teikiamų paslaugų privalumus ir viešai pripažinti pasitikėjimą komerciniais bankais, taip pagerinant jų, o kartu ir visos šalies įvaizdį. Todėl bankų įvaizdžio kūrimo programa turėtų būti suinteresuotos ir šalies valdymo institucijos. Gaila, tačiau šiuo metu tiek Lietuvos komercinių bankų, tiek ir šalies įvaizdžio problema tik teoriškai svarstoma ir nesiimama realių veiksmų. Tačiau tikėtina, kad bankų specialistai įvertina problemos sprendimo aktualumą ir tam gali pasitelkti būtinus išteklius (žmonių ir finansinius). Juk aišku, kad, nesprendžiant šios problemos šiandien, yra pratęsiama nelabai racionali Lietuvos bankų įvaizdžio kūrimo praktika, o ateityje tam prireiks daugiau sąnaudų.

Išvados

Gero įvaizdžio sukūrimas yra vienas iš pagrindinių komercinių bankų komunikacinės veiklos tikslų. Neteisingai parinkta banko įvaizdžio kūrimo strategija ar bloga komunikacinė veikla gali nulemti visuomenės nepalankų šios įstaigos veiklos vertinimą.

1991–1994 m. Lietuvos komercinių bankų įvaizdis buvo pakankamai geras. Palankią visuomenės nuomonę neabejotinai lėmė jų siūlomos didelės palūkanų normos ir gana intensyvios reklamos kampanijos. Šalies gyventojai neižvelgė komercinių bankų veiklos trūkumų ir noriai patikėjo jiems savo santaupas.

*1997 m. lapkričio mėn. Kanadoje atlikti visuomenės nuomonės tyrimai. Apklausta 1 500 Kanados gyventojų, pateikti 126 klausimai apie ekonomiką ir finansus.

1995–1996 m. Lietuvos komercinių bankų sistema patyrė rimtų sukrėtimų, o šių institucijų įvaizdis tapo ypač blogas. Nors komercinių bankų veiklos sutrikimai tuo laikotarpiu neturėjo didesnio poveikio šalies raidai ir ekonomikos plėtrai, tačiau gyventojų pasitikėjimas bankais buvo praktiškai sužlugdytas (1996 m. pabaigoje jais pasitikėjo tik 2 % apklaustųjų).

Nuo 1997 m. Lietuvos komercinių bankų veikla pamažu pradėjo stabilizuotis, didėjo gyventojų pasitikėjimas bankais. Tačiau ankstesniais metais susiklostęs nepalankus jų įvaizdis kinta labai lėtai. Gyventojai vis dar nenori viešai pripažinti, kad pasitiki komerciniais bankais, o tai rodo, kad jų įvaizdžio kūrimas vis dar nėra pakankamai veiksmingas.

Kiekvienas Lietuvos komercinis bankas, numatydamas savo komunikacijos strategiją ir parinkdamas atitinkamas priemones jai įgyvendinti, kuria savo įvaizdį. Tačiau pastangos sukurti patrauklų konkretaus banko įvaizdį ne visada gali įveikti nepalankų šalies bankininkystės įvaizdį, kuris priklauso kad ir nuo tokių veiksnių kaip bankų bankrotai. Todėl reikėtų ieškoti būdų ir Lietuvos bankų sistemos įvaizdžiui gerinti. Svarbu, kad kiekvienas Lietuvos komercinis bankas matytų šiame bendrame projekte konkrečią, jam strategiškai būtiną naudą. O tam finansinių ir intelektualinių išteklių Lietuva turi arba jie gali būti nesunkiai sukaupti.

Literatūra

1. Anderson A., Kleiner D. *Effective Marketing Communication*. Oxford, 1995.
2. Bankai skaičiuoja nuostolius//*Respublika*, 1996, kovo 8 d.
3. Berger A. *Media Research Techniques*. London: Sage, 1991.
4. Bernstein D. *Company Image and Reality: A Critique of Corporate Communications*. Cassell: The Advertising Association, 1996.
5. Cleland D. *Project Management: Strategic Design and Implementation*. USA, 1990.
6. Daugis A. Bomba po „Lietuvos verslo“ banko pamatais//*Respublika*, 1995, rugsėjo 8 d.
7. Drucker P. *Management: Tasks, Responsibilities, Practisies*. New York, 1974.
8. Gruning J. E. *Excellence in Public Relations and Communication Management*. New Jersey, 1992.
9. Halloran I. D. *Mass Communication Research*. London, 1994.
10. Harrison, Shirley. *Public Relations: an Introduction*. London, 1995.
11. Ivaškevičius D. *Bankų vadyba*. Kaunas, 1997.
12. Koschnick W. *Standard-Lexicon fur Marketing, Marktkommunication, Markt-und Mediaforschung*. Munchen, 1987.
13. Lord W., Dawe J. *Functional Business Communication*. USA, 1983.
14. McQuail D. *Mass Communication Theory: an Introduction*. London, Thousand Oaks: Sage Publications, 1994.
15. Meech P. *Corporate Identity and Corporate Image//Critical Perspectives in Public Relations*. International Thompson Business Press, 1996.

Straipsnis gautas 2000 m. lapkričio mėn.

Priimtas spaudai 2000 m. gruodžio mėn.

Summary

THE IMAGE OF LITHUANIAN BANKS AND ITS CREATION

Greta Drūteikienė, Albinas Marčinskas

The purpose of the article is to resolve some problems of the image of banks, which are widely discussed in Lithuania of late years. The main purpose of the article is the empirical testing of image genesis of Lithuanian banks. The main result of the investigation is that, during the transitional period for Lithuanian society the image of institutions, Lithuanian banks, is highly affected by a number of external factors, such as the economic situation in the state, crises of banks and especially media discourses.

But now it is the time when the situation with the system of Lithuanian banks has become more stable and these institutions can manage their own image. The image of Lithuanian banks can be developed in two ways: a separate institution can create and manage its individual image or it is possible to form the image of the entire system of Lithuanian banks, as was the case with Canada.

It is realistic to think that today Lithuanian banks are strong enough to create their individual image and that in the future they will find financial resources and skilled specialists able to form the image of the entire banking system of Lithuania.

LIETUVOS EKONOMIKOS PLĖTROS STRATEGIJOS KŪRIMO IR ĮGYVENDINIMO METODOLOGINIAI PRINCIPAI

Aleksandras Vasiliauskas

LMA Ekonomikos institutas
Goštauto g. 12, LT-2600 Vilnius
El. paštas: mtc@ktl.mii.lt

Straipsnyje, remiantis naujausiais strateginio valdymo mokslo tyrimų rezultatais ir įvertinant ekonomikos reguliavimo valstybės lygiu svarbiausias specifines ypatybes, aptariami Lietuvos ekonomikos plėtros valstybinio strateginio valdymo metodologiniai principai. Mėginta pagrįsti sistemos tikslingumą ir įgyvendinimo galimybę, trumpai apibūdinti ekonomikos plėtros strategijos ir ekonomikos plėtros valstybinio strateginio valdymo sąvokų turinį, ekonomikos plėtros valstybinio strateginio valdymo proceso atskiras stadijas: strateginę analizę, strategijos kūrimą ir strategijos įgyvendinimą. Pagrindiniai žodžiai: ekonomika; strategija; strateginis valdymas; strateginis planavimas; strateginė analizė; strategijos kūrimas; strategijos įgyvendinimas.

Įvadas

Įtvirtinus svarbiausius rinkos mechanizmo elementus šalies ekonomikoje, būtina Lietuvos valstybei kompleksiščiau atlikti savo vaidmenį reguliuojant krašto ekonomikos plėtrą. Kompleksinis požiūris į valstybės reguliuojančiąją funkciją ekonomikoje neišvengiamai susijęs su krašto ekonomikos plėtros strategijos kūrimo ir įgyvendinimo sistemos būtinumu. Tačiau dar dažnai galima išgirsti nuomonių, neigiančių tokios sistemos tikslingumą ir galimybę. Daugelis propaguojančiųjų tokią nuomonę nuogaustauja, kad valstybinė ekonomikos plėtros strategija – tai grįžimas prie tarybinės planinės ekonomikos Lietuvoje. Kiti įrodo, kad rinkos ekonomikos sąlygomis reikia mažinti, o ne plėsti valstybės dalyvavimą reguliuojant ekonomiką. Tai, kad negalima kurti ir įgyvendinti šalies ekonomikos plėtros valstybinės strategijos, kai kas argumentuoja, jog yra nesuderinamos politinių partijų ideologinės nuostatos.

Negalima teigti, kad, pereinant iš komandinės ekonomikos į rinkos ekonomiką, Lietuvoje apskritai buvo ir dabar yra ignoruojamas ūkio plėtros strateginis valdymas. Jau pirmaisiais metais po nepriklausomybės atkūrimo pradėta kurti ir įgyvendinti daugybę nacionalinių programų, numatančių strateginius tikslus, priemones ir projektus tiems tikslams įgyvendinti konkrečiuose krašto ekonomikos sektoriuose: energetikoje, transporte, komunikacijose, informatikoje ir pan. Pastaraisiais metais parengta Lietuvos ekonomikos plėtros strategija vidutinės trukmės perspektyvai integracijos į Europos Sąjungą kontekste, mėginant apimti svarbiausius krašto ūkio sektorius ir valstybės ekonominę politiką [2]. Tačiau tai yra dar tik pavieniai Lietuvos ekonomikos plėtros valstybinio strateginio valdymo fragmentai, o ne bendra, nenutrūkstamai funkcionuojanti ir besiplėtojanti sistema. Pagaliau pati perėjimo iš komandinės ekonomikos į rinkos ekonomiką reforma Lietuvoje buvo pradėta ir plėtojama apskritai be jokios valstybinės strategijos arba net be pastangų ir mėginimų ją sukurti. Ir tie pernelyg didžiuliai nuostoliai bei praradimai Lietuvos ūkyje gali būti traktuojami ne tiek kaip būtina ir neišvengiama „auka“ reformoms, o kaip strateginio valstybinio požiūrio stokos padarinys.

Vadovaujantis žinomo amerikiečių matematiko R. Belman optimalumo principu, optimalia pripažįstama tokia elgsena, kuomet stengiamasi daryti optimalius sprendimus ateičiai, nepaisant, kokie klaidingi sprendimai buvo priimti praeityje. Žinoma, tai nereiškia, kad ekonomikos plėtros valstybinio strateginio valdymo sistemos paspartinta

■ Aleksandras Vasiliauskas – socialinių mokslų habilituotas daktaras, profesorius, Lietuvos mokslų akademijos narys ekspertas, Ekonomikos instituto vyriausiasis mokslinis bendradarbis.
Veiklos sritys: strateginis valdymas, Lietuvos ekonomikos plėtros strategija, investicijos, Europos integracija.

raida yra vienintelis ir pakankamas būdas ateityje gerinti valstybinę ekonomikos reguliavimą Lietuvoje. Tačiau tvirtinimas, kad tokia sistema yra būtina, ir kuo ji yra tobulesnė, tuo galima tikėtis geresnių valstybinio ekonomikos reguliavimo rezultatų, didesnių abejonių sukelia todėl, kad daugeliui dar nėra aiškūs šios sistemos net svarbiausi principai.

Pirminių ekonomikos grandžių (firmų) lygiu strateginio valdymo principus, dėsningumus, metodus ir organizavimą vadyboje tiria speciali strateginio valdymo sritis [1; 3; 4; 6; 9; 10]. Ekonomikos strateginį valdymą valstybės lygiu tiriančios savarankiškos mokslo sritys nėra, nors ir yra atskirų publikuotų šios krypties darbų [8]. Strateginio valdymo mokslas nagrinėja bendriausius principus, dėsningumus ir metodus, taikytinus ne konkrečiam pirminių ekonomikos grandžių tipui, o organizacijai kaip abstrakčiam objektui. Nors valstybė taip pat gali būti abstrakčiai traktuojama kaip organizacija, tačiau yra esminių skirtumų tarp valstybinio ekonomikos reguliavimo ir firmų valdymo. Todėl ne visus strateginio valdymo mokslo principus, dėsningumus ir metodus galima pritaikyti valstybės mastu.

Šiame straipsnyje, remiantis naujausiais strateginio valdymo mokslo sritys tyrimų rezultatais ir įvertinant ekonomikos reguliavimo valstybės mastu svarbiausias specifines ypatybes, mėginta aptarti Lietuvos ekonomikos plėtros valstybinio strateginio valdymo sistemos metodologines nuostatas. Žinoma, metodologinės nuostatos dar nėra tobulos ir išsamios rekomendacijos, tinkančios tiesiogiai įgyvendinti strateginio valdymo funkciją Lietuvos valstybės institucijų praktiniame darbe. Šį straipsnį reikia vertinti tik kaip mėginimą išsamiau pagrįsti Lietuvos ekonomikos plėtros valstybinio strateginio valdymo sistemos tikslingumą ir įgyvendinimo galimybes.

1. Ekonomikos plėtros valstybinės strategijos kūrimo ir įgyvendinimo sistemos tikslingumas ir įgyvendinamumas

Visuotinai pripažįstama, kad rinka grindžiamoje ekonomikoje derinami savireguliacijos mechanizmas ir valstybinis reguliavimas. Nesutarimai atsiranda tik pagrindžiant valstybės reguliuojamąją galią ekonomikoje, vertinant valstybės galimybes parinkti visuomenei priimtina tikslinę orientaciją ir pagal ją daryti veiksmingą įtaką ekonomikos plėtrai, parenkant valstybinio ekonomikos reguliavimo priemones, metodus, svertus ir organizacines formas. Demokratinėje visuomenėje požiūrių dėl valstybinio ekonomikos reguliavimo pagrindinius skirtumus parodo jau politinių partijų ideologinės doktrinos (liberalioji, konservatyvioji, centristinė, socialdemokratinė, socialistinė ir t. t.). Skirtingų pažiūrų šiuo klausimu laikosi verslo grandys, profesinės sąjungos, vartotojų savivaldos institucijos ir kiti visuomenės sluoksniai.

Strateginis valdymas firmų lygiu, kaip sąlyginai savarankiška funkcija, išskiriamas remiantis patirtimi, kad strateginiams ir operaciniams valdymo sprendimams būdingos ryškios specifinės savybės, logika, metodai ir organizacinės formos. Kriterijus, leidžiantis formaliai ir griežtai atsieti vienus nuo kitų strateginius ir operacinius sprendimus, strateginio valdymo mokslo srityje nenustatytas. Strateginio valdymo literatūroje pateikiami tik gana bendri strateginių ir operacinių sprendimų sąvokų apibrėžimai, pakankamai griežtai neatribojantys šių sąvokų turinio. Todėl nėra visuotinai pripažintos nuomonės dėl strateginių sprendimų visumos net firmų lygiu. Apibrėžiant strategijos turinį, vienu metu vyravo firmos išteklinio potencialo aspektas, vėliau – rinkos aspektas. Pastaruoju metu vis labiau pripažįstama vienoda abiejų minėtų aspektų svarba apibrėžiant firmos strategijos turinį. Be abejo, vienas iš svarbiausių veiksnių čia yra susiklosčiusi kompanijos situacija, kuri ir nulemia, kokie sprendimai įgyja strateginę reikšmę artimiausiu perspektyviniu laikotarpiu.

Esminių prieštaravimų neturėtų iškilti dėl tvirtinimo, kad, ir valstybei reguliuojant ekonomiką, strateginiams ir operaciniams sprendimams būdingos specifinės savybės, logika, metodai ir organizacinės formos. Kartu ir valstybės mastu ekonomikos plėtros

strateginis valdymas gali ir turėtų būti traktuojamas kaip sąlyginai savarankiška valstybės funkcija. Šios funkcijos savarankiškumo sąlyginumas reiškia, kad ji gali būti sėkmingai ir veiksmingai įgyvendinama, jeigu yra papildyta ir susieta su atitinkamais valstybės operaciniais sprendimais ir veiksmais. Kita vertus, ekonomikos plėtros valstybinė strategija tikslingai orientuoja valstybės operacinius sprendimus ir veiksmus, pašalindama arba bent labai sumažindama vien dinamiškai kintančios situacijos diktuojamų valstybės sprendimų ir veiksmų stichiškumą.

Pateikti kriterijų, kuris leistų formaliai ir griežtai atskirti ekonomikos valstybinio reguliavimo strateginius ir operacinius sprendimus, vargu ar apskritai teoriškai ir praktiškai įmanoma. Bendriausia prasme sprendimas dėl šalies ekonomikos plėtros laikytinas strateginiu, jeigu jis susijęs su valstybės ekonominės galios stiprinimu, šalies ekonomikos konkurencingumo tarptautinėje rinkoje didinimu, vidaus socialinės politikos ir užsienio politikos esminių problemų sprendimu ir tikslų įgyvendinimu. Pateiktas trumpas apibrėžimas akcentuoja, kad strateginis sprendimas siejamas su esminiais valstybės interesais ir tik pakeičia žodžio „strateginis“ aiškinimą žodžio „esminis“ aiškinimo būtinumu. Mėgindami tikslinti apibrėžimą, tik keistume vienus žodžius, kuriuos reikia paaiškinti, kitais, todėl strateginio sprendimo sąvokos apibrėžimas negali tapti priemone, padedančia apibrėžti ekonomikos plėtros valstybinės strategijos turinį. Valstybinio ekonomikos reguliavimo strateginių sprendimų sudėtis negali būti išsamiai apibrėžta visiems laikams, o konkrečiu laikotarpiu šią sudėtį padiktuoja susiklosčiusi valstybės vidaus ir tarptautinė situacija. Valstybės esminės strateginės problemos konkrečiu laikotarpiu išryškėja atliekant strateginę analizę, kurią aptarsime vėliau.

Išugdytas dirbančių firmoje žmonių įsipareigojimo strategijai jausmas yra laikomas strategijos įgyvendinimo svarbiausiu sėkmės veiksniu. Kartais žmonės priešinosi strateginiams pokyčiams, dėl to iškyla sunkumų įgyvendinant strategiją. Jei žmonės sutinka naują strategiją su entuziazmu, jų indėlis įgyvendinant strategiją yra teigiamas. Žmonių įsipareigojimo strategijai jausmą firmos ugdo įvairiai: aktyviai įtraukdamos žmones rengiant ir svarstant strategiją, siekdamos atskirų interesų grupių susitarimo ir įgyvendindamos kitas vadinamųjų strateginių pokyčių valdymo priemones.

Ekonomikos plėtros valstybinio strateginio valdymo sistemos įgyvendinimo problemos, be abejo, yra įvairesnės ir sudėtingesnės, dėl ko kartais abejojama jos įgyvendinamumo galimybe apskritai. Pagrindiniai du momentai, kuriais mėginama pagrįsti abejones dėl ekonomikos plėtros valstybinio strateginio valdymo sistemos įgyvendinamumo, yra sunkumai užsitikrinant, kad privatus ekonomikos sektorius jaustų įsipareigojimą valstybės ekonominei strategijai, ir politinių partijų ideologinių doktrinų prieštaravimas.

Administraciniai svertai, kai vykdomosios valdžios institucijos įpareigoja privataus ekonomikos sektoriaus subjektus savo veiklą grįsti strateginiais ir operaciniais sprendimais, suderintais su valstybės ekonomikos strategija, rinkos ekonomikoje apskritai negalimi. Tačiau demokratinėje visuomenėje privataus sektoriaus subjektų veiklos sąlygas apibrėžti ir jų kaitą reglamentuoti gali valstybės įstatymai. Valstybė taip pat turi tam tikrus ekonominius svertus, kuriais privačiam sektoriui gali paskatinti interesą ekonomikos savireguliacijos mechanizmu pagrindu ištraukti įgyvendinant valstybinę ekonomikos plėtros strategiją. Žinoma, ekonominių svertų arsenalas nėra labai didelis ir jų panaudojimo rezultatus ne visuomet tiksliai galima numatyti iš anksto. Todėl ekonomikos plėtros valstybinės strategijos įgyvendinamumas priklauso nuo to, kaip veiksmingai valstybė panaudoja savo realius svertus, įstatymiškai įpareigojančius ir ekonomiškai skatinančius privatų verslą pripažinti ir remti valstybės ekonominę strategiją, ir tiesiogiai įtraukia privatų verslą į strategijos parengimo ir svarstymo procesą.

Politinių partijų ideologinių doktrinų prieštaravimas, be abejo, apsunkina valstybės ekonominės strategijos kūrimo ir įgyvendinimo organizacinių problemų sprendimą. Tačiau, kita vertus, nuomonių įvairovė padeda parengti ir pagrįsti racionalesnę valstybės

ekonominę strategiją, reikliau kontroliuoti šios strategijos įgyvendinimą ir laiku inicijuoti strategijos koregavimą arba naujos strategijos parengimą, jeigu verčia susiklosčiusi vidaus ir tarptautinė šalies situacija. Be abejo, pastangos maksimaliai siekti politinių partijų susitarimo valstybės ekonominės strategijos klausimu yra būtinos, bet reikia taip pat aiškiai suvokti ir pripažinti visiško susitarimo praktinę negalimybę. Kad ir kokie aštrūs nesutarimai išryškėja diskutuojant partijoms, galutinį sprendimą dėl valstybės ekonominės strategijos padaro ir kartu politinę atsakomybę prisiima valdžioje esanti politinė partija arba partijų koalicija.

Strategijos perimamumo problema, kai keičiasi valdžioje politinės partijos arba partijų koalicijos, taip pat nėra neįveikiamas barjeras ekonomikos plėtros strateginio valdymo sistemos neįgyvendinamumui. Reikia suvokti ir pripažinti, kad ateinanti į valdžią nauja partijų koalicija neturi ir negali visiškai perimti ir vykdyti valdžioje buvusios koalicijos ekonominės strategijos ir jos įgyvendinimo organizacinio mechanizmo. Daugeliu atvejų nauja politinių partijų koalicija į valdžią ir ateina todėl, jog ankstesnė koalicija laiku nepakoregavo valstybės ekonominės strategijos pagal naują vidaus ir tarptautinę šalies situaciją, arba netinkamai įgyvendino šią strategiją. Politinių partijų valdžioje pasikeitimas taip pat sukuria naują politinę situaciją šalyje. Pasikeitus šalies vidaus ir tarptautinei situacijai, valstybės ekonominę strategiją privalo koreguoti valdžioje esanti, o juo labiau ir nauja į valdžią atėjusi politinių partijų koalicija.

Jeigu daromos pastangos maksimaliai siekti politinių partijų susitarimo valstybės ekonominės strategijos klausimu, ekonomikos plėtros strateginio valdymo procese pašalinamas stichiškumas. Nuosekliai susikurs ir plėtosis nenutrūkstamai funkcionuojanti šalies ekonomikos plėtros strateginio valdymo sistema, sugebanti prisitaikyti prie dinamiškai kintančių vidaus ir tarptautinių sąlygų. Keičiantis valdžioje politinėms partijoms, bus perimamos įvairių partijų susitarimo apibrėžtos sistemos sudedamosios dalys ir pertvarkomi kiti elementai. Plėtojantis politinei kultūrai Lietuvoje, perimamumo mastas ekonomikos plėtros strateginio valdymo procese didės.

2. Ekonomikos plėtros valstybinės strategijos ir strateginio valdymo bendroji samprata

Bendriausia prasme ekonomikos plėtros strateginis valdymas gali būti traktuojamas kaip valstybės įgyvendinama nenutrūkstama strateginės analizės, ekonomikos plėtros valstybinės strategijos kūrimo ir jos įgyvendinimo funkcija, leidžianti laiku prisitaikyti prie vidaus ir tarptautinės situacijos pokyčių ir maksimaliai didinti bei efektyviai panaudoti šalies ekonominį potencialą. Pateiktame apibrėžime akcentuojami tokie ekonomikos plėtros strateginio valdymo esmę nusakantys momentai:

- strateginis valdymas yra valstybės vykdoma funkcija, apimanti tris tarpusavyje glaudžiai susijusias stadijas: strateginę analizę, strategijos kūrimą ir strategijos įgyvendinimą. Detaliau kiekviena stadija bus aptarta kituose paragrafuose;
- strateginis valdymas yra ne vienkartiniai epizodiniai veiksmai, o nuolatinis, nenutrūkstamas ir atsinaujinantis procesas;
- strateginio valdymo pagrindinė paskirtis yra laiku ir veiksmingai derinti ekonomikos plėtrą prie šalies vidaus ir tarptautinės situacijos pokyčių;
- strateginio valdymo svarbiausias tikslas yra maksimaliai didinti ir efektyviai panaudoti šalies ekonominį potencialą.

Ekonomikos plėtros valstybinę strategiją bendrai galima apibūdinti kaip sprendimų visumą, apibrėžiančią šalies ekonomikos plėtros strateginius tikslus ir svarbiausius valstybės veiksmus bei priemones šiems tikslams pasiekti ilgalaikiu laikotarpiu. Ši trumpą bendrą apibrėžimą galima papildyti tokiais ekonomikos plėtros valstybinės strategijos sąvokos esmę nusakančiais momentais:

- tam tikro detalizacijos lygio strategijai visuomet būdinga tikslinė orientacija, apibrėžianti politinius, socialinius ir ekonominius šalies ūkio plėtros tikslus;

- ekonominiu aspektu vyraujantys strateginiai valstybės tikslai yra valstybės ekonominės galios stiprinimas ir šalies ekonomikos konkurencingumo tarptautinėje rinkoje didinimas;
- neatsiejama strategijos sudedamoji dalis yra svarbiausi valstybės veiksmai ir priemonės strateginiams tikslams įgyvendinti;
- strategija susiejama su 10–12 metų perspektyviniu laikotarpiu, kuris Lietuvoje apima tris politinio gyvenimo ciklus (vienas ciklas – 4 metai tarp Seimo rinkimų);
- strategija periodiškai atnaujinama prasidėjus kiekvienam naujam politinio gyvenimo ciklui, pakoreguojant ankstesnius strateginius sprendimus 6–8 metų laikotarpiu ir 4 metais pratęsiant perspektyvinį laikotarpį;
- strategija neatidėliotinai koreguojama, jeigu pririekia susiklosčiusiai naujai šalies vidaus ir tarptautinei situacijai;
- strategijos turinį lemia vidaus ir tarptautinės situacijos perspektyviniu laikotarpiu sąlygojamos galimybės ir grėsmės šalies ekonomikos plėtrai;
- valstybės strateginių tikslų įgyvendinimą lemia šalies ekonomikos stiprybės ir silpnybės.

Strateginės analizės, strategijos kūrimo ir strategijos įgyvendinimo stadijos yra glaudžiai tarpusavyje susijusios tiesioginiais ir grįžtamaisiais ryšiais. Strateginio valdymo firmų lygiu teorija ir praktika grindžiama skirtingomis strateginio valdymo metodologijomis. Kaip vyraujančios iš jų išskiriamos nustatytinė ir plėtotinė metodologijos. Įgyvendinant ekonomikos plėtros strateginio valdymo funkciją valstybės mastu, taip pat tikslinga atsižvelgti į šių metodologijų pagrindines nuostatas.

Vadovaujantis nustatyta metodologija (*Prescriptive Approach*), strateginė analizė, strategijos kūrimas ir strategijos įgyvendinimas yra nuosekliai viena po kitos einančios stadijos. Stadijų nuoseklumas nereiškia, kad nustatytinio strateginio valdymo procese negalimi grįžtamieji ryšiai ir ciklai, kai tam tikrų stadijų metu būtina patikslinti ir papildyti kai kuriuos atskirus ankstesnių stadijų momentus. Nustatytinėje strategijoje ekonomikos plėtros politiniai, socialiniai ir ekonominiai tikslai yra apibrėžiami iš anksto ir galutinių strateginių sprendimų visuma parengiama ir aprobejojama prieš strategijos įgyvendinimą. Nustatytinis strateginio valdymo procesas yra pagrįstas tam tikra formalizuota strateginio planavimo sistema, kuri griežtai ir vienareikšmiai reglamentuoja strateginės analizės, strategijos kūrimo ir jos įgyvendinimo stadijų taisykles, metodus ir procedūras.

Nustatytinė strateginio valdymo metodologijai būdinga keletas privalumų. Formalizuota strateginio planavimo sistema garantuoja strateginio valdymo proceso logiškumą, nuoseklumą ir baigtumą. Nustatytinė strategija kompleksiskai apima visą šalies ekonomiką bei jos svarbiausias problemas ir leidžia gauti vadinamąjį sinergijos efektą. Iš anksto apibrėžus valstybės strateginius tikslus, galima racionaliai vertinti ir tarpusavyje lyginti įvairias ekonomikos plėtros alternatyvas.

Tačiau, vadovaujantis nustatyta strateginio valdymo metodologija, susiduriama su kai kuriais sunkumais. Ši metodologija pagrįsta prielaida, kad ateitį galima prognozuoti pakankamai tiksliai. Tačiau ne visos prognozės ir prielaidos, padarytos kuriant nustatytinę strategiją, pasitvirtina tikrovėje. Dėl dinamiškų šalies vidaus ir tarptautinės situacijos pokyčių sudėtinga iš anksto išsamiai apibrėžti 10–12 metų perspektyvai ekonomikos plėtros politinius, socialinius ir ekonominius tikslus bei įvertinti strategijoje numatytų valstybės veiksmų ir priemonių galimus padarinius. Formalizuota strateginio planavimo sistema, griežtai ir vienareikšmiai reglamentuojanti strateginės analizės, strategijos kūrimo ir jos įgyvendinimo stadijas, tampa pernelyg gremėzdiška ir biurokratinė, trukdanti operatyviai reaguoti į situacijos pokyčius ir užgožianti kūrybiškumu ir novatoriškumu grindžiamą gilesnį strateginį mąstymą.

Strateginio valdymo plėtotinė metodologija (*Emergent Approach*) pradėta kurti palyginti neseniai, siekiant išgyvendinti nustatytinės metodologijos trūkumus. Vadovau-

jantis ja, išsamios ekonomikos plėtros valstybinės strategijos negalima parengti ir aprobuoti tam tikru momentu, o tik atskiri strateginiai sprendimai arba jų kompleksai yra kuriami bei atnaujinami nuolat ir nenutrūkstamai, atsižvelgiant į besiklostančią vidaus ir tarptautinę šalies situaciją bei į galimus jos pokyčius. Plėtotinėje strategijoje ekonomikos plėtros politiniai, socialiniai ir ekonominiai tikslai nėra iš anksto galutinai aiškūs, o nuolat pasipildo ir tikslinami, kartu nuolat priimant ir įgyvendinant vis naujus strateginius sprendimus. Plėtotinė strateginio valdymo metodologija visiškai nepaneigia formalios strateginio planavimo sistemos tikslingumo, tačiau pripažįsta, kad vyrauti turi kūrybiškumas, novatoriškumas ir lankstumas, o ne biurokratinis griežtas reglamentavimas.

Jau vien trumpas šių metodologijų apibūdinimas rodo, kad plėtotinė metodologija, pašalinus arba sumažinus kai kuriuos nustatytinės metodologijos trūkumus, praranda labai svarbius jos privalumus: kompleksškumą, logiškumą, išsamumą ir racionalumą. Todėl, plėtojant ekonomikos plėtros strateginio valdymo funkciją Lietuvoje, tikslinga būtų derinti nustatytinę ir plėtotinę metodologijas, nepaisant to, kad abiejų metodologijų šalininkai griežtai supriešina vieną kitam savo požiūrius. Įvertinant tai, kad nustatytinė metodologija yra labiau išplėtotą teoriškai ir jos pagrindu sukaupta platesnė strateginio valdymo patirtis didelėse Vakarų šalių kompanijose, tikslinga būtų remtis šia metodologija, papildant ją kai kuriais plėtotinės metodologijos principais.

Vadovaujantis sisteminiu požiūriu, ekonomikos plėtros strateginio valdymo sistema turėtų funkcionuoti ir plėtotis kaip bendrosios šalies plėtros (nacionalinės plėtotės) strateginio valdymo sistemos sudedamoji dalis. Ekonomikos plėtros strategijos vietą nacionalinės plėtotės strategijoje galima apibrėžti panaudojant materialinės ir dvasinės gerovės, kurios siekis lemia svarbiausius nacionalinius interesus, apibendrintai turinį nusakančias komponentes [5]:

- stabili ekonomikos plėtra;
- sveika gamtos aplinka dabarties ir ateities kartoms;
- asmens fizinis, teisinis ir socialinis saugumas;
- žmonių intelektualinių galių (žmogiškojo kapitalo) plėtra;
- pilietinės visuomenės plėtra;
- kultūra ir poilsis.

3. Strateginė analizė

Valstybės mastu strateginės analizės objektas yra vidaus ir išorės veiksniai, nulemiantys šalies ekonomikos funkcionavimo ir plėtros sąlygas bei galimybes, arba, trumpiau sakant, šalies ekonomika ir jos išorinė aplinka. Strateginė analizė siejama ne tik su susiklosčiusia dabartiniu laikotarpiu situacija, bet ir apima retrospektyvinę ir perspektyvinę laikotarpius, o kartu strateginės analizės stadija apima ir prognozavimą.

Konkretizuoti strateginės analizės objektą pirmiausia padeda šios analizės svarbiausio galutinio apibendrinančio rezultato apibrėžimas. Strateginio valdymo srities dalykinėje literatūroje strateginės analizės rezultatų apibendrinimas vadinamas SSGG (SWOT) analize. Šios santrumpos iššifruojamos taip: stiprybės (*Strengths*), silpnybės (*Weaknesses*), galimybės (*Opportunities*), grėsmės (*Threats*). Vadinasi, turi būti analizuojamos tos ekonomikos sritys, kurios leidžia išryškinti pagrindines šalies ekonominio potencialo stiprybes ir silpnybes, ir tos ekonomikos išorinės aplinkos sritys, kurios padeda atskleisti svarbiausias palankias galimybes ir grėsmes šalies ekonomikos plėtrai. Tam tikros srities strateginė analizė, kurios rezultatų apibendrinti neįmanoma nors vienu nurodytu aspektu, arba yra strategiškai nereikšminga, arba buvo blogai atlikta.

Strateginės analizės apibendrinimo minėtais keturiais aspektais galutinis rezultatas yra pirminė informacija, padedanti pagrįsti ekonomikos plėtros strateginių tikslų ir valstybės veiksmų bei priemonių tiems tikslams pasiekti pasirinkimą. Todėl kiekvienam veiksmui būtinas komentaras, atskleidžiantis jo esmę ir svarbą šalies ekonomikos plėtrai.

Pagrindinė klaida gali būti siekimas pateikti kuo ilgesnius SSGG analizės veiksmų sąrašus su nepakankamu jų argumentavimu ir pagrindimu. Labiau įtikinantys ir naudingi yra trumpi tinkamai argumentuotų veiksmų sąrašai.

Ekonomikos išorinės aplinkos strateginės analizės sritims nustatyti ir detalizuoti gali padėti strateginio valdymo dalykinėje literatūroje vadinamoji PEST analizė. Santrumpa PEST lietuvių (šiuo atveju atsitiktinai ir anglų) kalba iššifruojama taip: politinė teisinė (*Political-Legal*) aplinka, ekonominė (*Economical*) aplinka, socialinė kultūrinė (*Socio-Cultural*) aplinka, technologinė (*Technological*) aplinka. Dalykinėje strateginio valdymo literatūroje, apibūdinant šią analizę, pateikiama tik bendra tiriamų sričių ir problemų charakteristika, pripažįstant, jog patys analizės ir prognozavimo metodai pateikiami atitinkamų probleminių sričių literatūroje.

Pirmoje PEST analizės srityje sujungti praktiškai mažai tarpusavyje susiję politinis ir teisinis ekonomikos išorinės aplinkos aspektai. Šalies ekonomikos plėtrai tiek galimybių, tiek grėsmių prasme gali daryti įtaką ir šalies vidaus ir tarptautinė politinė situacija bei jos galimi pokyčiai. Lietuvai integruojantis į Europos Sąjungą, strateginės analizės objektu tampa ir šios bendrijos, o ne vien nacionaliniai teisės aktai ir normos, reglamentuojantys ekonomikos funkcionavimą ir ekonominius santykius.

Analizuojant šalies ekonomikos išorinę aplinką ekonominiu aspektu, analizės sričių ir problemų įvairovė yra labai didelė. Pirmiausia – tai svarbiausių šaliai gamybos veiksmų ir šalyje pagamintos produkcijos realizavimo pasaulinės ir regioninių rinkų tyrimai, apimant tarptautinės prekybos apyvartos didėjimą, kainas, prekybos režimą ir konkurenciją. Strateginiu aspektu labai svarbi situacija ir galimi pokyčiai (krizės) tarptautinėse valiutų, pinigų ir kapitalo rinkose. Pagaliau šalies ekonomikos plėtrai didelę įtaką turi bendra makroekonominė situacija pasaulyje ir atskiruose regionuose: ekonominis augimas, užimtumas, infliacija, investicijos ir t. t.

Socialinėje kultūrinėje PEST analizės srityje būtina kruopščiai ištyrinėti gamtos apsaugos problemas, kadangi vis didėjantys gamtos apsaugos reikalavimai ir standartai tampa vienu iš svarbiausių veiksmų, ribojančių šalies ekonomikos plėtrą. Švietimas, kultūra ir sveikatos apsauga taip pat yra ekonomikos išorinės aplinkos sudedamosios dalys, ir šių sferų plėtra priklauso nuo šalies ekonominių galimybių, viena vertus, ir yra svarbus pačios ekonomikos spartesnio vystymo garantas, kita vertus. Lietuvai integruojantis į Europos Sąjungą ir kitas pasaulines struktūras, strateginė analizė socialiniu kultūriniu aspektu negali apsiriboti tik nacionaliniu lygiu.

Šalies ekonomikos augimas ir jos konkurencinė galia pasaulinėje rinkoje labiausiai priklauso nuo technologijų pažangos. Svarbiausias šiuolaikinės ekonomikos plėtros veiksnys yra praktiškai pritaikytos žinios arba mokslo ir technologijų plėtra. Lietuvos mokslų akademijos iniciatyva baigiama rengti mokslo ir technologijų baltoji knyga, kuri skiriama mokslo ir technologijų plėtros ilgalaikės strategijos būtinumui pagrįsti, jos principams ir tikslams apibrėžti. Technologijų pažanga, iš esmės susijusi su visomis šalies raidos sritimis ir mokslo bei technologijų plėtros strategija, yra svarbiausia nacionalinės plėtros strategijos sudedamoji dalis [5]. Mokslo ir technologijų strateginė analizė ekonomikos plėtros aspektu turi išryškinti galimybes ir būdus, kaip panaudoti mokslinių tyrimų generuojamas naujas žinias, kurios gali padėti padaryti produkcijos (paslaugų) ir jų gamybos technologijų kokybinį šuolį.

Atskleisti šalies ekonominio potencialo stiprybes ir silpnybes padeda strateginė analizė tokiais aspektais:

- šalies geografinė padėtis, gamtos ir materialiniai ištekliai;
- žmonių išsilavinimo ir kvalifikacinio profesinio parengimo lygis;
- gamybos potencialas ir techninis technologinis lygis: pramonė, žemės ūkis, statyba;
- materialinė infrastruktūra: energetika, transportas, nuotoliniai ryšiai;

- ekonominė finansinė infrastruktūra: bankai, prekių biržos, fondinės biržos, draudimas;
- makroekonominė šalies situacija: ekonominis augimas, ūkio struktūra, investicijos, užimtumas, infliacija, biudžetas, valstybės skola, valiutos stabilumas;
- šalies tarptautiniai ekonominiai ryšiai: užsienio prekyba, šalies konkurencinė galia užsienio rinkose, užsienio investicijos ir investicijos užsienyje, mokėjimų balansas, skola užsieniui;
- valstybės ekonominė politika.

Pateikta preliminari ir dar pakankamai nedetalizuota strateginės analizės sričių ir problemų įvairovė rodo, kad detalies bei išsamiesiems jų visų tyrimams reikės nemažai laiko, išteklių ir ne visuomet jie būna reikalingi. Jau minėjome, kad strateginės analizės darbus galima ir būtina siaurinti ir tikslingai orientuoti griežtai reikalaujant, kad analizės rezultatų apibendrinimas leistų išryškinti ir argumentuoti SSGG analizėje apibrėžiamas keturias veiksmų grupes. Tuo tikslu taip pat gali padėti strateginio valdymo dalykinėje literatūroje vadinamųjų svarbiausių sėkmės veiksmų nustatymas.

Ekonomikos plėtros antraeilių sėkmės veiksmų atsisakymas ir svarbiausių išskyrimas yra naudingas startinis žingsnis atliekant strateginę analizę. Svarbiausi sėkmės veiksniai tolesniuose strateginės analizės etapuose padeda atrinkti tas sritis ir problemas, kurias tikslinga išnagrinėti detaliau ir plačiau. Šie veiksniai taip pat suteikia galimybę atsiriboti nuo kai kurių nereikšmingų ekonomikos plėtros strategijai SSGG analizės veiksmų. Pagaliau strategijos kūrimo stadijoje svarbiausi sėkmės veiksniai gali būti panaudoti tarpusavyje lyginant ekonomikos plėtros strategijos alternatyvas. Svarbiausi sėkmės veiksniai gali būti nustatyti analizuojant užsienio šalių, o ypač tų šalių, kuriose ilgą laikotarpį buvo pasiekti labai aukšti ekonominio augimo tempai (pvz., Airija, Suomija, Švedija, Danija, Norvegija, Pietų Korėja, Taivanas ir kt.), patirtį.

4. Strategijos kūrimas

Ekonomikos plėtros strategijos kūrimo stadijoje nustatoma šalies ekonomikos vizija, ekonomikos plėtros valstybės misija ir strateginiai tikslai, ekonomikos plėtros alternatyvos, atliekama alternatyvų palyginamoji analizė ir parengiami strategiją įforminantys dokumentai. Ekonomikos vizija, ekonomikos plėtros valstybės misija ir strateginiai tikslai apibrėžia strategijos tikslinę orientaciją trim skirtingos detalizacijos ir konkretizacijos lygiais.

Šalies ekonomikos vizija traktuojama kaip sąmoningai apibendrintas suvokimas, kokią ekonomiką siekiama išplėtoti perspektyvoje. Vizija yra tik šalies ekonomikos ateities paveikslas, susietas su ilgalaike perspektyva, nebūtinai tiksliai apibrėžiant jos trukmę. O misija ir tikslai susiejami su kiek galima konkretesniu laikotarpiu ir nustatytais įvykdymo terminais. Misija ir tikslai turi normatyvinį pobūdį, t. y. valstybės įsipareigojimą tam tikriems veiksams ir sprendimams. Tuo tarpu vizija tokio įpareigojančio vaidmens neatlieka.

Neįmanoma griežtai ir tiksliai taisyklėmis nusakyti, koks visapusiškas ir detalus turi būti šalies ekonomikos vizijos formuluotės tekstas. Labai svarbu, kad vizija apibendrintai nusakytų šalies ekonomikos ateities paveikslą dviem aspektais: ekonomikos socialinės paskirties aspektu ir ekonomikos tarptautinės konkurencijos aspektu. Vizijoje turi būti numatyti esminiai pokyčiai šalies ekonomikoje ir tuos pokyčius lemiantys svarbiausi veiksniai. Vizijos formuluotės tekstas yra įtikinamesnis ir įtaigesnis, jeigu jame aprašyta realybė, o ne fantazija, įvertintos realios sąlygos susiklosčiusiai ekonominei situacijai pagerinti. Tikslingos yra maksimalios pastangos pasiekti politinių partijų susitarimą dėl šalies ekonomikos ateities vizijos. Kadangi visiškai susitarti realiai nepavyksta, būtina nustatyti problemas, kurios iškils, kai paraleliai bus keletas ateities vizijų.

Ekonomikos plėtros valstybės misija – tai apibendrintai aprašytos ir trumpai argumentuotos konkretaus perspektyvinio laikotarpio valstybės bendrosios tikslinės nuosta-

tos ir pagrindinės veiksmų kryptys. Panašiai kaip ir vizijos atveju, neįmanoma griežtai ir tiksliais taisyklėmis nurodyti, koks visapusiškas ir išsamus turi būti ekonomikos plėtros valstybės misijos formuluotės tekstas. Vizijos ir misijos formuluotės turi būti susietos tarpusavyje: neturinčios normatyvinio pobūdžio bendrosios vizijos nuostatos turi būti išskleisčiau konkretizuotos valstybės tikslais ir veiksmais, įgyvendinančiais šias nuostatas. Nors po misijos strateginiai tikslai yra atskira strategijos tikslinės orientacijos dalis, misijoje taip pat akcentuojama keletas svarbiausių bendresnio pobūdžio tikslų. Taigi ekonomikos plėtros valstybės misija pateikia bendriausias valstybės tikslines nuostatas ir pagrindines veiksmų kryptis.

Strateginiai tikslai misijos formuluotės bendrąsias nuostatas transformuoja į tiksliau apibrėžtus įsipareigojimus, kurie parodo, kas, kada ir kodėl turi būti pasiekta plėtojant šalies ekonomiką. Be ekonominių tikslų, nustatomi politiniai ir socialiniai strateginiai ekonomikos plėtros tikslai. Turint parengtą misiją, nebūtina visų šių tikslų apibendrinti kaip vieno svarbiausio tikslo, kuris dažniausiai tampa pernelyg bendru lozungu. Patys strateginiai tikslai logiškiau gali būti detalizuoti ir konkretizuoti keliais lygiais, sudarant vadinamąjį tikslų medį.

Paprastai rekomenduojama strateginius tikslus apibrėžti kiek galima kiekybiškiau. Tačiau didelę dalį tikslų, ypač politinių ir socialinių, išreikšti kiekybiškai yra labai sudėtinga arba apskritai neįmanoma. Nors kokybiniai tikslai taip pat yra svarbūs ekonomikos plėtros strategijai, nepapildant misijos kiekybiniais tikslais, strategijos kūrimas, svarytymas ir įgyvendinimo kontrolė tampa sunkiai valdomu procesu. Vadinasi, ekonomikos plėtros strategijoje tikslinga naudoti ir derinti kokybinius bei kiekybinius strateginius tikslus, vengiant pernelyg bendrų ir virstančių lozungais kokybinių tikslų formuluočių.

Strateginiai tikslai dažniausiai yra tarpusavyje prieštaringi. Ieškant strateginių sprendimų prieštaringų tikslinių interesų sąlygomis, būtina strateginių tikslų tam tikra prioritetų sistema ir kompromisai. Sudėtingos problemos iškyla pasirenkant strateginių tikslų įtemptumo laipsnį. Skirtingas tikslų įtemptumo laipsnis nulems ir nevienodas pastangas jiems įgyvendinti. Pasirinkimą, ar tikslai turi būti lengvi, kad garantuotai būtų pasiektas realus rezultatas, ar įtempti, su tam tikra įgyvendinimo rizika, neretai nulemia konfliktuojančių interesų grupių diskusijos ir kompromisai.

Ekonomikos plėtros strategija, be tikslinę orientaciją apibrėžiančių vizijos, misijos ir strateginių tikslų, – tai valstybės pagrindiniai veiksmai ir svarbiausios priemonės, garantuojančios, kad bus įgyvendinti valstybės strateginiai tikslai. Strateginiai sprendimai dėl valstybės pagrindinių veiksmų ir svarbiausių priemonių parenkami iš tam tikrų alternatyvų. Nebūtina priimti sprendimo apskritai, kai nėra pasirinkimo tarp kelių alternatyvų galimybių. Kuriant ekonomikos plėtros strategiją, būtina fiksuoti sprendimus tik tais aspektais, kurie yra susiję su pasirinkimu tarp kelių alternatyvų. Todėl strateginių sprendimų alternatyvų plėtojimas kuriant ekonomikos plėtros strategiją turi nepaprastą svarbą.

Kadangi šalies ekonomikos plėtros problemos yra daugiaspektės ir sudėtingos, gali būti be galo daug strateginių alternatyvų. Labai svarbu visose strateginių alternatyvų plėtojimo stadijose atsiriboti nuo antraeilių alternatyvų visapusiškos ir detalios palyginamosios analizės. Nėra tikslų ir visuotinai priimtinių metodų ir taisyklių, leidžiančių susiaurinti nagrinėjamų strateginių alternatyvų skaičių. Pernelyg sumažinant alternatyvų skaičių, didėja pavojus išleisti iš akiračio naudingiausias alternatyvas. Tačiau tokį pavojų ne visuomet pašalina ir alternatyvų skaičiaus didinimas, dažnai papildomai sukeldamas alternatyvų palyginamosios analizės didesnių sunkumų.

Nustatant strateginių sprendimų alternatyvas, rekomenduojama ieškoti ryšio tarp alternatyvų ir anksčiau minėtų svarbiausių sėkmės veiksnių. Tos strateginės alternatyvos, kurios susiejamos su vienu iš svarbiausių sėkmės veiksnių, daugeliu atveju yra priimtinesnės. Tačiau tas ryšys nėra absoliutus, nes gali būti ir kitokių strateginių alternatyvų sudarymo motyvų. Nors dažnai ir įrodinėjama, kad strateginių alternatyvų kūri-

mas turi būti bešališkas, racionalus ir logiškas, strategijos kūrimą tam tikra linkme orientuoja šalies aukščiausi politiniai, įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios vadovai.

Palyginamoji strateginių alternatyvų analizė ir galutinių strateginių sprendimų parinkimas pagrįstas įvairiais kriterijais, iš jų svarbiausi yra šie:

- tikslinio suderinamumo kriterijus – būtina įvertinti, ar strategijos alternatyvos yra suderintos su ekonomikos plėtros valstybės misija ir strateginiais tikslais. Nesuderinamumo atveju tenka arba atmesti nagrinėjamą alternatyvą, arba koreguoti misiją ir tikslus;

- atitikimo situacijai kriterijus – alternatyvos turi būti ištirtos pagal tai, kiek jos siejasi su SSGG analizės metu nustatytais keturiais veiksniais. Pavyzdžiui, alternatyvos, ignoruojančios šalies ekonominio potencialo stiprybes, turi būti labai atidžiai nagrinėjamos ir gali būti atmestos;

- ekonominio racionalumo kriterijus – būtina vertinti bei lyginti strategines alternatyvas pagal galutinį rezultatą ir sąnaudas;

- pagrįstumo kriterijus – turi būti įvertintas kiekvienos strateginės alternatyvos padarytų prielaidų ir panaudotos informacijos pagrįstumas;

- įgyvendinamumo kriterijus – būtina įvairiapusiškai įvertinti kiekvienos alternatyvos įgyvendinimą ribojančius vidaus ir išorės veiksnius;

- rizikos kriterijus – reikia įvertinti strategines alternatyvas pagal valstybei priimtina rizikos laipsnį;

- patrauklumo kriterijus – būtina atsižvelgti į tai, ar strateginės alternatyvos priimtinos įvairioms politinėms partijoms ir interesų grupėms.

Šalies ekonomikos plėtros strategiją įforminančius dokumentus sąlyginai galima suskirstyti į bendros strategijos ir specifinių strategijų dokumentus. Bendros strategijos dokumente pateikiama ekonomikos vizijos, ekonomikos plėtros valstybės misijos ir strateginių tikslų formuluotės, apibendrinama svarbiausi valstybės veiksmai ir pagrindinės priemonės įgyvendinant strateginius tikslus, pagrindžiama nacionalinių programų sudėtis ir prioritetai. Specifinių strategijų dokumentuose pateikti strateginiai sprendimai atskiroms ekonomikos plėtros sritims. Pavyzdžiui, atskiru dokumentu įforminta ir Seimo patvirtinta Nacionalinė energetikos strategija [7]. Preliminari specifinių strategijų dokumentų sudėtis būtų tokia:

- ekonomikos augimo;
- ekonomikos struktūrinės plėtros;
- ekonomikos regioninės plėtros;
- tarptautinės ekonominės integracijos;
- užsienio prekybos plėtros;
- finansų sektoriaus plėtros;
- energetikos plėtros;
- ryšių ir informatikos plėtros;
- transporto plėtros;
- tranzito plėtros;
- pramonės plėtros;
- žemės ūkio plėtros;
- kaimo plėtros;
- vidutinio ir smulkaus verslo plėtros;
- užimtumo ekonominių veiksnių;
- aplinkos apsaugos ekonominių veiksnių;
- socialinės plėtros ekonominių veiksnių;
- ekonominės reformos plėtros;
- valstybės ekonominės politikos.

5. Strategijos įgyvendinimas

Įgyvendinant šalies ekonomikos plėtros strategiją, strateginius tikslus, veiksmus ir priemones turi detalizuoti ir sukongretinti nacionalinės programos, vyriausybių programos ir veiksmų planai, konkrečių ministerijų bei kitų valstybės žinybų veiksmų planai. Ekonominę strategijos įgyvendinimo pagrindą garantuoja finansiniai ištekliai ir valstybės disponuojamų finansinių išteklių paskirstymo sistema. Strategijos įgyvendinimo eiga turi būti stebima ir kontroliuojama. Įgyvendinant naują strategiją, būtina pertvarkyti valstybės ekonomikos valdymo organizacinę struktūrą. Visa tai ir lemia strategijos įgyvendinimo stadijos turinį ir organizavimo formas bei metodus.

Valstybės strategijos įgyvendinimo veiksmai bei priemonės detalčiau ir konkrečiau susistemunami nacionalinėse programose, kurios skirtos konkrečioms šalies ekonomikos plėtros aspektams. Taigi nacionalinės programos yra neatsiejami priedai, papildantys šalies ekonomikos plėtros strategiją ir padedantys organizuoti bei garantuoti jos įgyvendinimą. Šalies ekonomikos vizija, ekonomikos plėtros valstybės misija ir strateginiai tikslai leidžia sujungti ir suderinti tarpusavyje visas nacionalines programas. Kiekviena nacionalinė programa susieta su vieno arba kelių strateginių tikslų įgyvendinimu, todėl nacionalinių programų visuma turi būti tokia, kad garantuotų, jog bus įgyvendinti visi strateginiai tikslai. Bendri strateginiai tikslai nacionalinėse programose gali būti toliau konkretizuojami ir detalizuojami atsižvelgiant į savo srities specifiką. Nacionalinių programų sudėtis apibrėžiama ir pagrindžiama ekonomikos plėtros bendrai strategijai skirtame dokumente.

Vyriausybių programose ir veiksmų planuose numatoma strategijos įgyvendinimo veiksmų ir priemonių sudėtis, vykdytojai ir įvykdymo terminai, finansavimo apimtis ir šaltiniai. Vyriausybės strategijos įgyvendinimo programos vykdytojai yra ministerijos ir kitos valstybinės žinybos, kurių kiekviena parengia savo lygio veiksmų planus, nustatančius žinybos vidaus užduotis, jų vykdytojus ir atlikimo terminus. Vadinas, hierarchinė grandinė: strategija–nacionalinės programos–vyriausybių programos ir veiksmų planai–ministerijų ir kitų valstybės žinybų veiksmų planai garantuoja bendrą valstybinių strateginių sprendimų susiejimą su konkrečiais vykdytojais ir vykdymo terminais. Tai nėra paprastas uždavinys, todėl paprastai reikia gana daug sprendimų derinimo iteracijų.

Įgyvendinant šalies ekonomikos plėtros strategiją, finansiniai ištekliai paskirstomi dviem srautais. Valstybės finansiniai ištekliai skirstomi per šalies nacionalinį biudžetą, įvairius nebiudžetinius fondus ir valstybės vardu gaunamų paskolų panaudojimo sistemą. Šie ištekliai skirstomi vadovaujantis valstybės įstatymų nustatytais arba administraciniais Vyriausybės ir jos institucijų sprendimais. Firmos nuosavus ir skolintus finansinius išteklius skirsto pačios. Valstybė orientuoti juos ekonomikos plėtros strategijai įgyvendinti pageidautina kryptimi gali ne tiesiogiai administraciniais sprendimais, o netiesiogiai atitinkamos ekonominės politikos svertais.

Turi būti nuolat stebima, kaip įgyvendinama ekonomikos plėtros strategija, fiksuojant tam tikru periodiškumu faktinius strategijos įgyvendinimo rezultatus ir išorinėje aplinkoje vykstančius pokyčius. Tai gali garantuoti specifinės strategijos įgyvendinimo stebėjimo (monitoringo) procedūros. Strategijos įgyvendinimo kontrolės procedūros sulygina stebėjimo metu gautą informaciją su strategijos tikslais ir sprendimais, išryškina nukrypimus nuo pasirinktos strategijos trajektorijos ir šiuos nukrypimus nulėmusius vidaus bei išorės veiksnius. Stebėjimo ir kontrolės metu gauta informacija gali paskatinti strategiją pakoreguoti arba kurti naują strategiją. Labai svarbus yra stebėjimo ir kontrolės informacijos gavimas laiku, nes tik tokiu atveju galima imtis koreguojančių veiksmų ir priemonių, geriausiai atitinkančių situaciją. Ši informacija įgyja realią vertę, kai ji tampa naudinga priimant strateginės svarbos sprendimus. Strategijos kūrimas priklauso nuo būdų ir metodų, kuriais remiantis renkama, apdorojama ir interpretuojama strategijos įgyvendinimo stebėjimo ir kontrolės informacija.

Išsiskiria du požiūriai į ekonomikos plėtros strategijos ir ekonomikos valdymo struktūros tarpusavio ryšį. Šalies ekonomikos valdymo struktūrą nusako valdymo procese dalyvaujančių valstybinių institucijų sudėtis, šių institucijų funkcijos ir vidaus organizacinė struktūra (padaliniai ir ryšiai tarp jų). Vadovaujantis nustatyta metodologija, pripažįstamas nuoseklus strategijos ir struktūros ryšys: pirmiausia sukurama strategija ir tik po to pasirenkama struktūra, veiksmingiausiai garantuojanti, kad bus įgyvendinta pasirinkta strategija. Plėtotinė metodologija propaguoja dvipusę strategijos ir struktūros ryšį: strateginiai sprendimai priklauso nuo valdymo struktūros, o pastarajai savo ruožtu daro įtaką strategija. Kartu strategija ir struktūra kuriama ir plėtojama lygia greta, stengiantis prisitaikyti prie besikeičiančios aplinkos.

Ekonomikos plėtros strategija susieta su šalies pažanga, todėl jos įgyvendinimas neišvengiamai lemia pokyčius visos šalies, visuomenės, jos atskirų grupių ir net kiekvieno individualaus žmogaus gyvenime. Jeigu tam tikri visuomenės sluoksniai priešinosi strateginėms ekonomikos plėtros iniciatyvoms, iškyla nemažai sunkumų įgyvendinant šią strategiją. Visuomenės sluoksnių, vertinančių strategiją entuziastingai, indėlis įgyvendinant strategiją yra teigiamas. Todėl yra svarbu tyrinėti ir suprasti šalies visuomenės gyvenimo pokyčius, vykstančius įgyvendinant ekonomikos plėtros strategiją. Jie vadinami strateginiais pokyčiais.

Strateginiai pokyčiai yra iniciatyvus pokyčių visuomenėje valdymas, siekiant įgyvendinti apibrėžtus strateginius nacionalinės plėtros tikslus. Strateginiai pokyčiai nėra pasyvus visuomenės, jos atskirų grupių ir individų dreifavimas pasroviui, o iniciatyvi veiklos ir gyvenimo naujovių paieška. Kitaip tariant, strateginiai pokyčiai yra valdomi, o ne stichiški visuomenės pokyčiai. Dėl šių pokyčių didžioji visuomenės dalis turi keisti savo veiklos šablonus, vertybių ir net įsitikinimų skales. Vadinasi, strateginiai pokyčiai susiję ne tik su ekonomikos, bet ir apskritai su nacionalinės plėtros naujos strategijos įgyvendinimu. Jie labai pakeičia susiklosčiusį ir įprastą visuomenės gyvenimą. Šalies sugebėjimas keistis yra pagrindinė jos sėkmingos nacionalinės plėtros, apimant ir ekonomiką, sąlyga. Strateginių visuomenės pokyčių valdymas yra būtina šalies ekonomikos plėtros strategijos sėkmingo įgyvendinimo prielaida.

Pasipriešinimo strateginiams pokyčiams problema yra pagrindinė kliūtis ekonomikos plėtros strategijai įgyvendinti. Priežasčių pasipriešinimui yra daug, o jo įveikimo būdai priklauso nuo bendro politinio klimato šalyje. Politika strateginių pokyčių atžvilgiu prasideda įtikinėjimu palaikyti naują strategiją. Strateginiai pokyčiai visuomenei būna priimtinesni ir pasipriešinimas jiems mažesnis, jeigu, kuriant ir svarstant strategiją ir strateginius pokyčius, dalyvauja kuo daugiau politinių partijų ir kitų formalių bei neformalių visuomenės grupių. Tai sumažina strateginių pokyčių įgyvendinimo tempą, nes platesniam visuomenės dalyvavimui reikia papildomo laiko. Politika yra skirtingų prioritetų, interesų, galios ir nuomonių balansavimo klausimas. Todėl pageidautinas politinis susitarimas dėl pagrindinių „taisyklių“, t. y. kriterijų, pagal kuriuos derinami minėti aspektai. Sunkesnių politinių problemų iškyla tuomet, kai, net ir priėmus minėtus kriterijus, lieka pasipriešinimas, pasireiškiantis nesibaigiančiomis diskusijomis, gudrybėmis ir net intrigomis. Tikimybė įgyvendinti strateginius pokyčius yra tuo mažesnė, kuo šie pokyčiai susiduria su stipresniais politiniais barjeriais.

Net po aštrių šalies ekonomikos plėtros naujos strategijos diskusijų bus visuomenės sluoksnių, pritariančių strategijai, ir bus tokios visuomenės grupės, kurios neigs strateginius pokyčius. Tačiau ir tokioje situacijoje ateina laikas priimti sprendimą dėl naujos strategijos. Iniciatyvos dėl šio sprendimo turi imtis valdančioji politinė partija arba partijų koalicija. Kad šalies nacionalinė plėtra vyktų teigiama linkme, svarbus vaidmuo tenka politinei kultūrai. Plėtojant pilietinę visuomenę šalyje, bus išugdytas supratimas, kad, esant neišvengiamiems pokyčiams, visuomenė neturi laukti pasyviai, kol tie pokyčiai paprasčiausiai įvyks patys savaime. Šia prasme strateginė užduotis valstybei

yra imtis iniciatyvos, o ne reaguoti į jau įvykusius pokyčius. Visuomenė turi mokytis gerai vertinti pokyčius, o valstybė traktuoti strateginius pokyčius kaip teigiamus iššūkius ir atitinkamai juos valdyti.

Išvados

Bendriausių metodologinių nuostatų aptarimas rodo, kad šalies ekonomikos plėtros strateginio valdymo sistemos kūrimas ir įgyvendinimas yra labai sudėtinga problema įvairiais aspektais: organizaciniu, politiniu visuomeniniu ir moksliniu.

Sudėtingumas organizaciniu aspektu – tai, kad į šį procesą turi įsitraukti praktiškai visos valstybės valdymo grandys, apimant ir įstatymų leidžiamąją ir vykdomąją valdžią. Šalies ekonomikos plėtros strateginio valdymo funkcija yra nenutrūkstamas ir cikliškai pasikartojantis strateginės analizės, strategijos kūrimo ir jos įgyvendinimo procesas. Todėl šios funkcijos įgyvendinimo užduotys turi būti pavestos atitinkamų lygių valstybinės valdžios ir valdymo institucijoms, įpareigojant bei tvarką reglamentuojant įstatymais ar kitomis teisės normomis. Atsižvelgiant į šias užduotis, valstybės institucijose reikia atlikti vidinius struktūrinius pertvarkymus ir perduoti strateginio valdymo funkciją konkreitiems padaliniais, pareigoms ir individams. Tik tokiu atveju sąlyginai bus galima atsieti valstybinio ekonomikos reguliavimo strateginius ir operacinius sprendimus.

Politinio visuomeniniu aspektu šalies ekonomikos plėtros strateginio valdymo sistemos kūrimas ir įgyvendinimas yra sudėtingas, nes visuomenėje įvairiomis formomis visuomet pasireiškia didesnio ar mažesnio masto pasipriešinimas strateginiams pokyčiams. Strateginiai pokyčiai visuomenei būna priimtinesni, o pasipriešinimas jiems mažesnis, jeigu, kuriant ir svarstant strategiją ir strateginius pokyčius, dalyvauja kuo daugiau politinių partijų ir kitų formalių bei neformalių visuomenės grupių. Visuomenės strateginių pokyčių valdymas yra būtinas ir susijęs ne tik su ekonomikos, bet apskritai ir su nacionalinės plėtros naujos strategijos įgyvendinimu.

Šalies ekonomikos plėtros strategijai parengti, be praktinės patirties, reikia mokslinių žinių ir gebėjimo jas pritaikyti, t. y. mokslinės kompetencijos. Atlikti strateginę analizę, prognozuoti ateitį, nustatyti strateginius tikslus, numatyti strateginių sprendimų alternatyvas, įvertinti strateginių sprendimų padarinius nebus įmanoma be išsamesnių įvairių sričių mokslinių tyrimų. Todėl, įgyvendinant ekonomikos plėtros strateginio valdymo funkciją, turi kartu dalyvauti ir glaudžiai bendradarbiauti valstybinės valdžios ir valdymo institucijos bei mokslinė visuomenė. Veiksmingo bendradarbiavimo pagrindu galėtų tapti mokslinės visuomenės inicijuojamas mokslo ir technologijų plėtros strategijos ir programos parengimas ir įgyvendinimas.

Šiame straipsnyje akcentuotas šalies ekonomikos plėtros strateginio valdymo funkcijos įgyvendinimo problemų sudėtingumas neturėtų tapti argumentu, kad neįmanoma realiai įgyvendinti šios funkcijos. Problemos sudėtingumo visapusiškas ir sąmoningas suvokimas kaip tik ir yra sėkmingo jos išsprendimo garantas.

Literatūra

1. Ansoff H. *Strategic Management*. N. Y.: John Wiley, 1979.
2. Bivainis J., Rakauskienė O. *Lietuvos ūkio vidutinės trukmės strategijos gairės//Pinigų studijos*, 2000, Nr. 1.
3. David F. *Concepts of Strategic Management*. Prentice Hall, 1995.
4. Juzevičius R. *Strateginis organizacijų valdymas. Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras*, 1998.
5. *Lietuvos mokslo ir technologijų baltoji knyga: projekto santrauka. Mokslo ir studijų departamentas prie Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos*, 2000.
6. Lynch R. *Corporate Strategy*. PITMAN Publishing, 1997.
7. *Nacionalinė energetikos strategija. Lietuvos energetikos institutas*, 2000.

8. Porter M. *The Competitive Advantage of Nations*. N. Y.: Free Press, 1990.

9. Porter M. *Competitive Strategy: Techniques for Analysing Industries and Competitors*. N. Y.: Free Press, 1980.

10. Wright P., Kroll M. and Parnell J. *Strategic Management: Concepts and Cases*. Prentice Hall, 1996.

Straipsnis gautas 2000 m. lapkričio mėn.

Priimtas spaudai 2000 m. gruodžio mėn.

Summary

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF THE FORMULATION AND IMPLEMENTATION OF THE STRATEGY FOR LITHUANIA'S ECONOMIC DEVELOPMENT

Aleksandras Vasiliauskas

The article deals with the methodological principles of the formulation and implementation of the national strategy for Lithuania's economy based on the results of recent research in the strategic management science and considers the main specific peculiarities of the regulation of economy at national level. An attempt is made to substantiate the expediency of and the possibility for the implementation of the system, to describe briefly the concepts of the national economic development strategy and the national strategic economic development management, to characterize individual stages in the process of national strategic economic development management: strategic analysis, strategy formulation, and strategy implementation.

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS BANDOMOSIOS MONETOS

Stanislovas Sajauskas

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus
V. Putvinskio g. 55, LT-3000 Kaunas
El. paštas: stanislovas.sajauskas@tef.ktu.lt

Straipsnyje aprašomos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XVI–XVIII a. pr. bandomosios monetos, analizuojama jų prasmė, istorinės ir gamybinės atsiradimo priežastys. Pagrindiniai žodžiai: numizmatika; LDK monetos.

Įvadas

Bandomųjų monetų gaminimas yra neišvengiamas monetų gamybos etapas, padedantis tinkamai įvertinti, aprobuoti sukurtą monetos spaudą, priimti galutinį sprendimą dėl monetos kalimo. Paprastai atlikus bandymus ir nustatčius, kad monetos spaudas yra tinkamos kokybės, nutariama kalti nustatytą kiekį monetų. Bandomuosius monetų egzempliorius atskirti nuo kitų monetų galima tik tokiu atveju, jeigu jie buvo nukalti iš kitokio, paprastai žemesnės prabos arba netauriojo metalo (vario, bronzos).

Tačiau kartais atsitinka, kad bandomosios monetos neatitinka kokybės reikalavimų arba išbandytą monetą tiražuoti nėra prasmės dėl kitų priežasčių, tarkime, techninių galimybių. Tuomet istorijai lieka vos viena ar keletas bandomųjų monetų, besiskiriančių nuo kitų to paties nominalo ir laikotarpio monetų.

Šiame straipsnyje terminu „bandomoji moneta“ vadinsime monetas, kurios dėl vieno ar kitų priežasčių, pavyzdžiui, sulūžus spaudui, dėl netinkamos spaudo kokybės, netinkamo legendos turinio ar monetos vaizdo, nebuvo tiražuotos. Tie atvejai, kai žinomi pirmieji bandomosios monetos egzemplioriai buvo nukalti iš kitokio metalo, bet kartu buvo nukalta ir serija pilnaverčių monetų, nėra šio straipsnio tyrimų objektas.

Deja, monetos priskyrimas prie bandomųjų gali būti ginčytinas, nes šiuo klausimu neprieita prie bendros nuomonės. Vadovausimės šiais bandomųjų monetų požymiais: 1) moneta nepaprastai reta; 2) žinomas vienintelis šio tipo monetos spaudas; 3) monetos masė ryškiai skiriasi nuo tokios pačios vertės (nominalo) monetų masės (kelis kartus); 4) moneta nukaldinta iš žemesnės prabos ar netauriojo metalo, pavyzdžiui, vietoj sidabro – varis, bronzos; 5) visi žinomi monetos egzemplioriai (dažnai vienintelis) defektuoti (įtrūkęs spaudas, neįskaitoma legenda); 6) ryškūs netikslumai, klaidos monetos legendoje. Pažymėtina, kad pirmąjį ir antrąjį požymius turi visos bandomosios monetos, tačiau tai nėra pakankama, kad monetą būtų galima priskirti prie bandomųjų.

Tenka konstatuoti, kad apie retąsias monetas dažniausiai gaunama informacijos tik iš literatūros, kurioje paprastai pateikiama ne autentiškos monetos fotografija, bet jos piešinys, raižinys, neperteikiantis svarbių monetos vaizdo detalių, pagal kurias neabejojant galima būtų spręsti apie bandomąją monetos pobūdį. Todėl tik tiesiogiai apžiūrėjus vieną ar kitą unikalią monetą,

1 pav. Aleksandro bandomasis grašis (1502 m.). M. 1 : 1

- Stanislovas Sajauskas – profesorius, habilituotas daktaras (fizikos kryptis), Kauno technologijos universitetas, Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus numizmatas, Vlodo Jurgučio premijos laureatas (1998 m.). Veiklos sritys: LDK numizmatika, valstybinė heraldika.

2 pav. Žygimanto Augusto bandomasis grašis (1545 m.). M. 1 : 1

3 pav. Žygimanto Augusto bandomasis trigrašis (1556 m.). M. 1 : 1

4 pav. Žygimanto Augusto bandomasis keturgrašis (1568 m.). M. 1 : 1

5 pav. Žygimanto Augusto bandomasis florinas (1571 m.). M. 1 : 1

turint jos toninę fotografiją, metrologinius duomenis, galima nuspręsti, ar tai bandomoji moneta.

Krokuvos nacionaliniame muziejuje saugomas garsiausias Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės E. Hutten-Czapski monetų rinkinys, aprašytas dar XIX a. pabaigoje. Su šiame rinkinyje saugomomis lietuviškomis monetomis buvo galimybė susipažinti nuvykus į Krokuvos nacionalinį muziejų. Čia saugoma ši pagal monetų aprašų išsamumą ir prieinamumą unikali lenkiškų bei lietuviškų monetų ir medalių kolekcija [4, 9]. Lenkijos numizmatų garbei reikia pripažinti, kad, nepaisant viską naikinančių karų ir pokario sumaiščių, rinkinys išsaugotas praktiškai visas (prarasta viena moneta). Išsaugota net autentiška aplinka, E. Hutten-Czapski rankraščiai, monetų aprašų kartoteka ir asmeniniai daiktai (lupos, svarstyklės, rašomasis stalas, Vienoje jo užsakytos monetų spintos ir kt.).

LDK bandomosios monetos

Vadovaujantis [12, 14] nustatyta klasifikacija, iš viso suskaičiuojama 16 bandomųjų lietuviškų monetų tipų. Juos ir aptarsime. Seniausia bandomoji moneta, kurios buvęs vienintelis egzempliorius, deja, pražuvo gaisro metu, yra 1502 m. Aleksandro grašis [2, 11]. Sprendžiant pagal lietuviškojo grašio masės ir lenkiškojo grašio masės santykį, tai buvo nesėkmingas abiejų valstybių bandymas suvienodinti pinigų sistemas, numatytas 1501 m. Petrakovo suvažiavime. Galima spėti, kad tokiam suvienodinimui sutrukdė ankstyva Aleksandro mirtis 1506 m. Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje, Trakų istorijos muziejuje, taip pat Krokuvos nacionaliniame muziejuje yra šios monetos muliažai (žr. 1 pav.).

E. Hutten-Czapski rinkinyje esantis Žygimanto Augusto 1545 m. grašis (žr. 2 pav.), mūsų žiniomis, yra unikalus ir, matyt, bandomasis. Jo likimą nulemti galėjo dvi priežastys – lūžęs spaudas ir nelogiškas legendos turinys, panašus tiek averse, tiek reverse: SIGIS AVG R-EX POL M D L – averse; SIGIS AVG REX POL MA DVX L – reverse.

Vienintelis žinomas ir tik šioje kolekcijoje esantis 1556 m. bandomasis trigrašis taip pat defektuotas (žr. 3 pav.). Tai labai keistas ir netikėtas 1546–1547 m. trigrašių tipo atnaujinimo bandymas, matyt, susijęs su naujai paskirtu Vilniaus monetų kalyklos valdytoju Gabrieliumi Tarla (1556–1565). Po šio nepasisėkusio bandymo Vilniaus kalykloje trigrašiai nebuvo kaldinami net iki 1562 m., t. y. kol neatsirado poreikis perlydyti falsifikatų, užtvindžiusių rinką. Iš jų buvo nukaldinti žemos prabos, vadinamieji didieji trigrašiai ir šešiagrašiai.

1568 m. puošnūs keturgrašis (žr. 4 pav.) yra didžiausia kiekvieno numizmatikos rinkinio savininko svajonė, deja, neišsipildanti. Nors ši moneta yra įtraukta į visus katalogus, tačiau niekur nepažymėta, kad ji yra bandomoji, o tai ir klaidina numizmatas. Iš pradžių nesuprantamas atrodo naujo tipo keturgrašio atsiradimas, kai dar nuo 1565 m. kasmet masiškai buvo kaldinami panašūs keturgrašiai, tačiau, palyginus tos pačios prabos masę (3,76 g) su senojo tipo keturgrašių mase (4,3 g), peršasi išvada, kad tai neapbruotas bandymas sumažinti sidabro kiekį piniguose, t. y. įteisinti infliaciją. Mūsų žiniomis, tik E. Hutten-Czapski rinkinyje esantis 1568 m. keturgrašis yra tikras.

J. Tiškevičius [14] ir M. Gumowski [3] aprašė 1571 m. lietuvišką Žygimanto Augusto floriną (žr. 5 pav.), esantį Berlyno muziejuje ir Sankt Peterburgo Ermitaže. Tai vienintelė Žygimanto Augusto pounijinė aukso moneta. Kaip žinoma, 1569 m. sudarytoje Liublino unijoje buvo numatyta suvienodinti Lietuvos

6a pav. Stepono Batoro bandomasis denaras (1581 m.). M. 1 : 1,5

6b pav. Stepono Batoro bandomasis denaras (1582 m.). M. 1 : 1,5

7 pav. Stepono Batoro bandomasis šilingas (1579 m.). M. 1 : 1

8 pav. Stepono Batoro bandomasis grašis (1580 m.). M. 1 : 1

9 pav. Stepono Batoro bandomasis taleris (1580 m.). M. 1 : 1

Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos pinigų sistemas. Ši aplinkybė, matyt, ir nulėmė tai, kad 1571 m. florinas, kaip spėjame, liko bandomuoju. Tiesa, lietuviškosios ir lenkiškosios monetų kalimo pėdų suvienodinimas tiesiogiai taikytinas tik sidabro monetoms, nes tik sidabrinės lietuviškosios monetos buvo 20 procentų tauresnės (vertingesnės) už analogiškas lenkiškąsias monetas. Tačiau, uždarius Vilniaus sidabro monetų kalyklą, matyt, negalėjo veikti ir aukso monetų kalykla, kurioje tikriausiai dirbo tie patys spaudų raižytojai.

Stepono Batoro 1581 m. ir 1582 m. denarai (žr. 6a ir 6b pav.), aprašyti K. Beyer [1] ir esantys E. Hutten-Czapski rinkinyje, sprendžiant pagal jų išvaizdą [12, p. 180, 181], pagaminti iš gryno vario (turėtų būti biloniniai). Šių monetų unikalumas ir netaurusis metalas leidžia manyti, kad jos yra bandomosios. Veikiausiai jų kaldinimo atsakyta dėl monetų mažumo ir menkavertškumo.

Neabejotina, kad bandomoji moneta yra ir 1579 m. šilingas [7; 12] (žr. 7 pav.), kurio vienintelis žinomas egzempliorius, esantis E. Hutten-Czapski rinkinyje, pagamintas iš aukštos prabos sidabro. Moneta labai stora (apie 2 mm), o jos masė (5,375 g) apie 10 kartų didesnė už normalią šilingo masę.

Bandomasis yra ir 1580 m. grašis (žr. 8 pav.), kurio reverse atvaizduoti Lietuvos ir Lenkijos herbai (be skydų), o monetos reverso apačioje, po Batorų giminės herbu (Vilko iltimi), yra Vilniaus kalyklos ženklas. Vienintelio žinomo grašio egzemplioriaus, esančio E. Hutten-Czapski rinkinyje, masė yra 1,644 g, t. y. net 0,2 g mažiau, negu numatyta 1580 m. sausio 5 d. Ordinacijoje lietuviškosioms monetoms kaldinti. Pažymėtina, kad tais pačiais 1580 m. masiškai buvo kaldinami lietuviški grašiai, labai panašūs į aprašytąją unikaliją monetą, kurių masė buvo 1,87 g [12, p. 189]. Šiuose grašiuose Vytis ir Erelis, atvaizduoti reverse, yra uždėti ant skydų, o Vilniaus monetų kalyklos ženklas – trilapis, įkaltas virš jų. Kadangi 1580 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Žemės išdininką Lauryną Vainą pakeitė Jonas Glebavičius, aišku, kad pirmoji moneta sietina su Laurynu Vaina, o antroji – su Jonu Glebavičiumi.

Labai problemiškas yra Stepono Batoro lietuviškųjų talerių kaldinimas. Panašu, kad abudu iš literatūros žinomi 1580 m. taleriai [2; 12; 15] yra bandomieji. Pirmojo talerio tipo, kaip teigia M. Gumowski [2], žinomi egzemplioriai tik 1,5 karto ir 2 kartus yra didesnės masės, negu turėtų būti, taip pat auksinis 10 dukatų vertės egzempliorius [12, p. 213]. Tuo tarpu antrojo tipo taleris, atrodo, buvęs nukaltas tik iš aukso [12, p. 214] (žr. 9 pav.). Pirmasis Stepono Batoro lietuviškas taleris nepažymėtas jokių LDK Žemės išdininko heraldiniu ženklu ir kaldintas dar Lauryno Vainos. Tuo tarpu antrajame iškaltas Jono Glebavičiaus herbas Leliva. Įdomu tai, kad abiejų šių talerių aversai nukalti tuo pačiu spaudu. Taigi vienintelis tiražuotas Stepono Batoro lietuviškas taleris – 1585 m. emituotas taleris su Vilniaus monetų kalyklos valdytojo Leono Sapiegos herbu Lape [12, p. 215].

Bandomosios monetos, nukaldintos iš tauresnio negu derėtų metalo (pavyzdžiui, aukso), turi šiek tiek kitokią prasmę. Mūsų manymu, tai ne tiek spaudų bandymas ar monetos pavyzdžio gaminimas, kiek suvenyro, šiuo atveju 10 dukatų vertės, skirto dovanojimui ir labiau atitinkančio medalio, o ne monetos paskirtį, gaminimas. Tokių pavyzdžių lietuviškoje numizmatikoje žinoma ir daugiau, ypač iš Zigmanto Vazos laikų.

Zigmanto Vazos lietuviškos numizmatikos bandomoji moneta – tai 1602 m. trigrašis (klipa) [13; 15]. Moneta ryškiai išsiskiria iš visos lietuviškosios numizmatikos – neiprasta stačiakampė forma, būdinga Švedijos monetoms. Matyt, dėl šio skirtumo aptariamoji moneta ir liko bandomąja.

Jono Kazimiero valdymo laikotarpiu (1648–1668) bandomąja moneta laikytinas 1652 m. grašis (žr. 10 pav.) su klaidingai pažymėta verte – 09, o tai

10 pav. Jono Kazimiero bandomasis graišis (1652 m.). M. 1 : 1

11 pav. Jono Kazimiero bandomasis auksinas (1666 m.). M. 1 : 1

12 pav. Jono Sobieskio bandomasis šešiagrašis (1679 m.). M. 1 : 1

13 pav. Augusto II bandomasis trigrašis (1706 m.). M. 1 : 1

yra 1/90 talerio dalis. Manome, kad šis netikslumas ir užkirta kelią tiražuoti monetą. Grašio iliustracija pateikta J. Tiškevičiaus kataloge [14], kurio autorius tvirtina mažesnę monetą grafo A. Platerio rinkinyje.

Neabejotinai bandomoji moneta yra lietuviškasis auksinas – 1666 m. 30-ies grašių moneta (žr. 11 pav.) [12]. Tiek dėl išvaizdos, tiek dėl nepaprastai mažos realiosios vertės, lygios vos 12 grašių, jis yra analogiškas lenkiškajai „zlotuvkei“, kaldintai 1661–1666 m. Bydgoščiaus kalykloje. Itin maža „zlotuvkės“ realioji vertė kėlė stiprų gyventojų nepasitenkinimą. Būtent dėl to 1666 m. teko nutraukti lenkiškųjų monetų kaldinimą ir, matyt, atsisakyti bandymo kaldinti toje pačioje Bydgoščiaus kalykloje, kaip teigia M. Gumowski [2], dar ir lietuviškuosius auksinus. Kita vertus, tam įtakos galėjo turėti ir Jono Kazimiero 1666 m. įsakymas kaip nuostolingas uždaryti visas monetų kalyklas. Vienintelis žinomas lietuviškojo auksino egzempliorius yra Sankt Peterburgo Ermitaže.

Prie bandomųjų derėtų priskirti ir E. Kopicki [10] aprašytą Jono Kazimiero lietuviškąjį „portugalą“, kurio vienintelis egzempliorius, kaip teigiama, esąs nukaltas iš sidabro. Šis faktas kelia abejonių dėl jo nominaliosios vertės – tai greičiau taleris negu portugalas. Neatmetant galimybių, kad gali būti aptikta šiandien nežinomų dokumentinių įrodymų apie ketinimą 1650 m. Vilniaus monetų kalykloje kaldinti portugalus, abejonių kelia ir nuomonė, jog tai moneta. Sprendžiant pagal išvaizdą (legendą), tai turėjęs būti greičiau medalis, o ne moneta.

Beje, E. Kopicki [10] nurodo dar porą bandomųjų lietuviškų Jono Kazimiero monetų – 1652 m. trigrašį ir šešiagrašį. Mums žinomi 5 skirtingi trigrašiai (Kaune, Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje yra 2) ir 4 šešiagrašiai (Vilniuje, Nacionaliniame muziejuje yra 1), todėl manome, kad tai nėra bandomosios monetos.

Ryškus lietuviškosios bandomosios monetos pavyzdys yra 1679 m. Jono Sobieskio šešiagrašis (žr. 12 pav.), kurio žinomi tik variniai bandiniai [2, 10, 12]. Vienas bandomasis varinis šešiagrašis yra Krokuvos nacionaliniame muziejuje. Šios monetos istorija yra susijusi su varinių šilingų kaldinimo sutarties su T. L. Boratiniu vienašališku nutraukimu iš Jono Kazimiero pusės, 1666 m. pabaigoje uždarius visas monetų kalyklas. 1678 m. Gardino seime T. L. Boratinis apskundė Iždą dėl jam padarytų 1,5 mln. zlotų nuostolių. Deja, tada teisme nebuvo įrodyta, kad jis neteisėtai gavo pelno kaldindamas palengvintus varinius šilingus, gudriai taikydamas *al marco* principą (kai iš tam tikro kiekio žaliavos turi būti nukaldintas nustatytas skaičius monetų, nekeliant griežtų reikalavimų atskiros monetos masei) [6], ir buvo pripažinta minėta Iždo skola. T. L. Boratiniui norėta atsilyginti, suteikiant jam teisę kaldinti monetas Krokuvos kalykloje ir gauti atitinkamą pelną. Planuota kaldinti ne tik Lenkijos Karūnos, bet ir LDK šešiagrašius, tačiau veikiausiai dėl politinių priežasčių lietuviškų monetų kaldinimas, nutrūkęs 1666 m., taip ir nebuvo atnaujintas.

Vykstant Šiaurės karui (1700–1721 m.) tarp Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos iš vienos pusės ir Švedijos iš kitos pusės, Karolio XII sumuštas Augustas II buvo priverstas atsisakyti Lietuvos ir Lenkijos sostų Stanislovo Leščinskio naudai. Tuo metu Augustui II ištikimas LDK žemės išdininkas Liudvikas Pociėjus slaptai nuošaliame Gardine atidarė monetų kalyklą, kurioje nukaldino dviejų tipų lietuviškas monetas – trigrašius ir šešiagrašius. Net du kartus sumažintos masės monetų kaldinimas turėjo ekonominę prasmę ir turėjo duoti nemažą pelną, kurio reikėjo karui vesti. Beje, trigrašius (žr. 13 pav.) buvo nukaldinta labai mažai, tėra žinomas vos vienas Drezdeno muziejuje esantis egzempliorius. Mums jis žinomas tik iš literatūros [5; 14], dėl to manome, kad ši moneta nebuvo kaldinama ir liko bandomąja. Beje, paskutiniu metu išsakytos tyrinėtojų E. Ivanausko [5] ir V. Kakarieko [16] nuomonės, kad lenkiškieji ir lietuviškieji šešiagrašiai buvo kaldinami ne Gardine, bet Rusijos sostinėje Maskvoje. Kartu

V. Kakarieko abejoja, ar Drezdeno muziejuje esantis lietuviškas trigrašis yra tikras ir ar tai nėra XIX a. falsifikatorių gaminy.

Išvados

Taigi LDK numizmatikoje randame mažiausiai 16 tipų monetų, kurios dėl įvairių priežasčių nebuvo tiražuotos ir liko bandomosios. Pagrindinės priežastys – emisijos prasmės išnykimas iki kaldinimo pradžios, taip pat spaudų gamybos technologiniai trūkumai arba spaudų raižytojų klaidos.

Nuoširdžiai dėkojame Krokuvos nacionalinio muziejaus bendradarbiams dr. J. Reyman, E. Korczyńska, mielai pagelbėjusiems mums susipažįstant su E. Hutten-Czapski kolekcija, Varšuvos nacionalinio muziejaus Numizmatikos kabineto vedėjui T. Bylicki ir Varšuvos Karališkosios pilies bendradarbei A. Szcęcina už pagalbą kaupiant numizmatinę medžiagą.

Literatūra

1. Beyer K. *Skorowidz monet polskich od 1506 do 1825 r.* Kraków, 1880. Warszawa, 1973.
2. Gumowski M. *Mennica Wileńska w XVI i XVII wieku.* Warszawa, 1921.
3. Gumowski M. *Podręcznik numizmatyki polskiej.* Kraków, 1914.
4. Hutten-Czapski E. *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises.* St Petersburg, 1871, t. 1; 1872, t. 2; 1880, t. 3; Cracovie, 1881, t. 4; 1916, t. 5. Graz, 1957.
5. Ivanauskas E. *Augusto II lietuviškų monetų kaldinimo vietos klausimas.* Kultūros paminklai. Vilnius, 1997, Nr. 4, p. 73–77.
6. Janušonis S. *Nieznane rachunki z lat 1663–1667 dotyczące bicia miedzianych szelagów w miennicach W. Ks. Litewskiego*//*Wiadomości Numizmatyczne*, 1975, z. 2.
7. Kałkowski T. *Tysiąc lat monety polskiej.* Kraków, 1974.
8. Karys J. *Senovės lietuvių pinigai.* Bridgeport, Connecticut, 1959.
9. Kocójowa M. *Pamiętkom ojczytym ocalonym z burzy dziejowej.* Kraków, 1970.
10. Kopicki E. *Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski oraz ziem historycznie z Polską związanych. 1632–1795.* Warszawa, 1978, t. 3, cz. 1.
11. Piekosiński F. *Pieczęcie wieków średnich.* Kraków, 1899.
12. Sajauskas S., Kaubrys D. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės numizmatika.* Vilnius: Žaltvykslė, 1993.
13. Steżyński-Bandtkie K. W. *Numizmatyka krajowa.* Warszawa, 1839, t. 1; 1840, t. 2. Warszawa, 1988.
14. Tyszkiewicz J. *Skorowidz monet litewskich.* Warszawa, 1875.
15. Zagórski I. *Monety dawnej Polski z trzech ostatnich wieków.* Warszawa, 1845. *Monety dawnej Polski. Tablice I–LX.* Warszawa, 1969.
16. *Какареко В. Гродненский монетный двор 1706–1707 г.г.*//*Материалы з III Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej „Mennice między Bałtykiem a morzem Czarnym – Wspólnota dziejów“.* Warszawa, 1988.

Straipsnis gautas 2000 m. lapkričio mėn.

Priimtas spaudai 2000 m. gruodžio mėn.

Summary

PATTERN COINS OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

Stanislovas Sajauskas

The article analyses the reasons for the origination and the history of pattern coins of the Grand Duchy of Lithuania. 16 basic types of pattern coins struck between early 16th and 18th centuries are described. These comprise: The Alexander groat of 1502, the Sigismund Augustus groat of 1545, the threegroat of 1556, the fourgroat of 1568 and the florin of 1571; the Stephan Bathory denarii of 1581 and 1582, the shilling of 1579, the groat of 1580 and the talers of 1580; the threegroat of

Sigismund Vasa (clippe); the John Casimir groat of 1652 and the auksinas (30 groats) of 1666; the John Sobiesky sixgroat of 1679; the Augustus II threegroats of 1706.

The major reasons why the pattern coins have not been minted include the disappearance of the sense of emission prior to striking them, technological defects of die production or errors of die engravers.

MAŽAKALBIS JUOZAS PAKNYS – KETVIRTASIS LIETUVOS BANKO VALDYTOJAS

Vladas Terleckas

A. Mickevičiaus g. 7–7a, LT-2004, Vilnius

Straipsnyje pagal fragmentiškas, įvairioje literatūroje išsimėčiusias žinutes mėginama atkurti ministro, Lietuvos banko direktoriaus, valdytojo pavaduotojo ir ketvirtojo valdytojo biografiją, nuveiktus darbus, pažiūras kai kuriais bankininkystės ir pinigų klausimais.

Pagrindiniai žodžiai: Juozas Paknys; Lietuvos banko valdytojas; litas; pinigai.

Įvadas

J. Paknys – ketvirtasis Lietuvos banko valdytojas. Juo tapo mirus J. Tūbeliui.

Būsimasis Lietuvos banko vadovas pasaulį išvydo 1883 m. rugsėjo 23 d. Pakniškių (Rokiškio aps., Jūžintų vlsč.) viensėdžio savininko šeimoje. Tėvai turėjo apie 50 ha derlingos žemės ūkį. Be Juozo, gimė ir išaugo dar 11 vaikų. J. Paknys mokslo žinių sėmėsi, visuomeniškai brendo Mintaujos gimnazijoje. Jis su draugais, kaip susipratę lietuviai, išsiskyrė iš moksleivių minios. Gimnazijoje J. Paknys kartu su bendramoksliais J. Šepečiu, J. Glemža ir kitais sudarė atskirą kuopelę, kurioje kartu su latviais gimnazistais studijavo politinę ekonomiją, kultūrą ir civilizacijų istoriją [3, p. 449]. Taip pat jis priklausė „Kūdikio“ draugijai, aktyviai veikė socialistinės pakraipos Lauko darbininkų, bežemių ir mažžemių organizacijoje, kuri laikoma pirmąja slapta jų organizacija. Pagal P. Čepėną, ją įsteigė (1903 m.) J. Paknys ir V. Požela [5, p. 40]. J. Paknys buvo išrinktas į tos organizacijos vykdomąjį komitetą. V. Požela, J. Paknio bendražygis, liudija, kad pastarasis sukviėtė pasitarimą dėl kaimo vargingųjų organizacijos įsteigimo, jam pirmininkavo, teikė pasiūlymus. Jų esmė buvo tokia: kadangi kasmet daugėja kaimo proletariato, kadangi LSDP nukrypusi į miesto proletariatą, o kaime neveikia, sėkmingai kaimo proletariato kovai dėl savo padėties, revoliuciniam darbui kaime reikia įkurti atitinkamą organizaciją, leisti jos darbo „Pranešimus“ [29, p. 289–290]. Šioms mintims buvo pritarta. Vėliau organizacija ir „Pranešimai“ pavadinti „Draugu“.

1904 m. baigęs gimnaziją, J. Paknys apsigyveno Kaune, veikė tarp vietos darbininkų, įsteigė kuopelę, kurioje aiškino marksizmą [3, p. 301]. Pakludamas tėvų valiai ir vengdamas paėmimo į Rusijos armiją, 1904 m. rudenį įstojo į Kauno kunigų seminariją. Joje mokėsi apie vienerius metus.

Pasitraukęs iš seminarijos, J. Paknys aktyviai dalyvavo revoliuciniame judėjime, priklausė socialdemokratų kovos grupei, vienas ir kartu su kitais organizavo mitingus, demonstracijas, dvarų (Komaro) darbininkų streikus, Žeimiuose su draugais nuginklavo urėdininką, uždarė degtinės monopolį. Grįžtantį į Kauną suėmė policija. 1906 m. J. Paknį kartu su bendražygiais kaip plėšikus teisė Kauno apygardos teismas. Tik bylą perėmusieji Vilniaus teismo rūmai J. Paknį teisė jau kaip politinį veikėją ir skyrė jam 1 metus tvirtovės kalėjimo. Jis buvo kalinamas Kauno kalėjime. Žymus tų laikų socialdemokratų veikėjas K. Bielinis rašo, kad, išgirdęs žinią apie J. Paknio įkalinimą, tuo negalėjo patikėti, kadangi pažinojo kaip fiziškai silpną, kuklų gimnazistą [2, p. 318]. Panašiai rašo ir Z. Toliušis: „Iš viso buvę sunku patikėti, kad tylus, kuklus J. Paknys kadaise galėjo būti veiklus revoliucionierius“ [33, p. 318]. Kalėjime jis patyrė viršininkų ir prižiūrėtojų fizinį bei dvasinį smurtą. Iš kalėjimo išėjo 1907 m. pabaigoje.

■ Vladas Terleckas – socialinių mokslų daktaras, docentas.
Veiklos sritys: Lietuvos bankų ir pinigų istorija, bankininkystės teorija.

J. Paknys Peterburgo komercijos instituto studentas

„Lietuvių enciklopedijoje“ ir kituose leidiniuose rašoma, kad 1908 m. J. Paknys įstojo į Peterburgo komercijos institutą. Tačiau abejonių sukelia P. Bugailišio atsiminimų teiginys, jog J. Paknys buvo Pabedinskio ekonomikos mokslų aukštųjų kursų klausytojas [4, p. 118]. Z. Toliušis su abejone rašo, kad J. Paknys mokėsi privačiame Psichoneurologiniame institute. Tačiau J. Paknio asmens byloje įrašyta, kad jis baigė Peterburgo komercijos institutą. Pagaliau išlikusioje studento J. Paknio nuotraukoje esantis įrašas „Peterburgo komercijos institutas“ išsklaido visas abejones dėl jo baigtos aukštosios mokyklos. J. Paknys buvo priverstas uždarbiauti, kadangi dėl pasitraukimo iš Kunigų seminarijos tėvai materialiai nerėmė. Studijuodamas priklausė Lietuvių studentų draugijai, buvo jos valdybos narys ir toliau aktyviai reiškėsi LSDP veikloje. 1910 m. pradžioje kartu su M. Biržiška ir S. Kairiu pradėjo leisti žurnalą „Visuomenė“, rašė straipsnius į jį ir į „Darbo balsą“. 1912 m. XII LSDP konferencija išrinko J. Paknį kandidatu į CK. Pagal V. Lukoševičių, iš tikrųjų LSDP CK

vadovavo J. Paknys, M. Biržiška ir S. Kairys, nes P. Eidukevičius ir kiti nariai vėliau turėjo išvykti iš Lietuvos [33, p. 41]. Tada J. Paknys su minėtais bendraminčiais neleido, kad LSDP būtų sujungta su RSSDP ir pasmerkti vadinamieji oportunistai bei likvidatoriai, kaip to iš kalėjimo reikalavo Z. Angarietis [18, p. 249].

1912 m. baigęs institutą, J. Paknys apsigyveno Kaune, įsidarbino komercijos banke (neišaiškinta kokiam), vedė.

Kaizerinės okupacijos laikais J. Paknys gyveno Vilniuje, aktyviai dalyvavo LSDP ir visuomeninėje veikloje. Buvo išrinktas LSDP CK nariu, administravo šios partijos laikraštį „Darbo balsas“, daug rašė į socialdemokratų spaudą. Dirbdamas liaudies valgyklų ir vaikų prieglaudų administratoriumi, J. Paknys rūpinosi ir varguomenės šelpimu. Dalyvavo 1917 m. rugsėjo 18–22 d. Vilniuje vykusioje Lietuvių konferencijoje, buvo išrinktas į jos sekretoriatą, dalyvavo diskusijoje dėl Lietuvos politinio tikslo. J. Paknio pagrindinė mintis buvo tokia: „Kad yra sąlygos mūsų nepriklausomybės obalsiui iškelti sunkios ir nepalankios, tikėti reikia į kylančią pasaulio demokratijos įtaką <...>“ [23, p. 9]. Kartu jis pasisakė už etnografinės Lietuvos sienas, bet su būtinomis ekonominėmis korektyvomis. Renkant Tautos Tarybą, J. Paknys buvo įrašytas šeštuoju kandidatu į ją vadinamajame demokratų sąrašė, tačiau nebuvo išrinktas, nes už jo kandidatūrą balsavo 54, o prieš – 143 konferencijos dalyviai.

1919 m. pradžioje J. Paknys pasitraukė nuo bolševikų į Kauną, nors prieškaryje su V. Kapsuku veikė vienoje partijoje, pastarasis jį vadino savo draugu. J. Paknys davė V. Kapsukui medžiagą apie kalinimo Kauno kalėjime sąlygas, žiaurų administracijos elgesį su kaliniais. Šią medžiagą V. Kapsukas savo vardu skelbė (1906 m.) „Darbininke“. Tais laikais V. Kapsukas rašė apie J. Paknį, kaip kairįjį socialdemokratą, rusų socialdemokratų literatūros išauklėtą, tolimą lietuvių socialdemokratų nacionalizmui [10, p. 147]. Pagal K. Bielinį, 1905 m. revoliucijos laikais J. Paknys priklausė V. Kapsuko vadovaujamai Lietuvos socialdemokratų darbininkų partijai. Ji daugiau rėmėsi vadinamuoju darbo žmonių internacionalizavimu, leninizmu. K. Bielinis rašo: „Tik veikiami revoliucijos įvykių ir negalėdami toleruoti „vado“ (V. Kapsuko – *V. T.*) užmojų, susijungė su LSDP“. Tik J. Pakniui nuėjus su Lietuva, V. Kapsukas pradėjo jį pravardžiuoti renegatu, atsimetėliu nuo darbininkų klasės.

1919 m. J. Paknys M. Sleževičiaus buvo pakviestas į Ministrų Kabinatą valdyti Maitinimo ir viešųjų darbų ministeriją. Tuo laiku, kai Lietuvoje nebuvo A. Smetonos, paaštrėjo prieštaravimai tarp Lietuvos Valstybės Tarybos Prezidiumo ir Vyriausybės. Siekiant pašalinti įtampą, buvo sumanyta pakeisti Laikinąją Lietuvos Konstituciją ta prasme, kad Prezidiumo funkcijos būtų perduotos naujai įkuriama Prezidento institucijai. Tarp šio sumanymo autorių ir jo įgyvendintojų buvo ir J. Paknys. 1919 m. kovo mėn. pabaigoje M. Sleževičius, J. Paknys, V. Sidzikauskas, J. Šernas, J. Šimoliūnas ir

J. Vailokaitis sutarė atitinkamai pakeisti Konstituciją [6, p. 40]. 1919 m. balandžio 12 d. M. Sleževičiui antrą kartą sudarius Ministrų Kabineta, J. Paknys tapo darbo ir socialinės apsaugos ministru. Šiai Vyriausybei atsistatydinus, 1919 m. spalio 7 d. J. Paknys nuėjo dirbti į Valstybės kontrolę, kur vadovavo Krašto apsaugos ministerijos Revizijos departamentui. 1921 m. rugsėjo 14 d.–1922 m. vasario 20 d. redagavo žurnalą „Lietuvos ūkis“ [15, p. 45]. Vėliau buvo pakviestas į Finansų, prekybos ir pramonės ministeriją viceministro pareigoms. Jas ėjo nuo 1922 m. vasario 21 d. iki spalio 10 d. [15, p. 45].

1. Tarnyba Lietuvos banke

1922 m. rugsėjo mėn. J. Paknys, kaip bankininkas praktikas, V. Jurgučio buvo pakviestas į kuriamą Lietuvos banką. 1922 m. rugsėjo 27 d. jis išrinktas šio banko valdybos nariu. Nuo tada J. Paknys pasišventė Lietuvos bankui. 1926 m. birželio 1 d. Lietuvos Respublikos Prezidento aktu J. Paknys pakeltas į aukštesnes pareigas – paskirtas valdytojo pavaduotoju ir jas nepertraukiamai ėjo iki 1939 m. spalio 25 d., kada tapo valdytoju. Be to, laikotarpiu nuo V. Jurgučio atsistatydinimo iki V. Stašinsko paskyrimo J. Paknys laikinai ėjo Lietuvos banko valdytojo pareigas.

Dabar susipažinkime su J. Paknio rūpesčiais, darbais ir nuopelnais.

1926 m. birželio 26 d. valdybos nutarimu J. Pakniui pavesta rūpintis banko statybomis, kitais ūkio reikalais, skyrių inspektavimu, centrinės buhalterijos kontrole ir sąmatos vykdymu. Yra žinoma, kad 1924 m. jam pavesta atsakinga misija – derėtis su Anglijos banku dėl paskolos [7, p. 36]. Daugelis ano meto amžininkų liudija, kad po V. Jurgučio atsistatydinimo 1929 m. J. Paknys buvo faktiškas Lietuvos banko vadovas, nors iš šalies visiškai nepastebimas, o svarbiausias jo patarėjas – V. Jurgutis. Privachuose jų „posėdžiuose“ būdavusi išgvildenama Lietuvos banko ir lito padėtis, numatomos veiklos gairės. Šias asmenybes siejo profesinė draugystė, abipusis pasitikėjimas. Rūpinimasis valstybės reikalais, gilus pareigos jausmas nusvėrė jų ideologinius pažiūrų ir charakterių skirtumus. J. Paknys buvo mažakalbis, ramus, o V. Jurgutis – gryna priešingybė: auksaburnis, kunkuliuojantis enciklopedistas. Be to, kaip ankstesniame straipsnyje [Pinigų studijos, 2000, Nr. 2] rašyta, pinigų politikos tikslai ir priemonės, valstybės finansų reikalai buvo aptariami ir su Ministru Pirmininku J. Tūbeliu.

J. Paknys (būdamas Lietuvos banko valdytojo pavaduotoju) visuomet darydavo banko tarybai pranešimus svarbiausiais dienotvarkės klausimais. Z. Toliušis prisimena, kad pranešimai visada būdavo kruopščiai parengti, tikslūs, išsamūs, iliustruoti palyginimais, skaičiais [19, p. 40]. Pranešimai leisdavę gerai pažinti ne tik banko veiklą, bet ir bendrą krašto ūkio padėtį. Žinoma, svarbesnis buvo jo sumanus, atsidasavęs vadovavimas pagrindiniam šalies bankui. Taip pat labai svarbu, kad J. Paknys visą laiką Lietuvos banke užėmė aukštas pareigas, todėl „Nors keitėsi banko vadovai, direktoriai, kiti atsakingi tarnautojai, bet Paknys buvo savo vietoje, ir visi galėjo būti ramūs dėl banko veiklos, lito likimo, nes žinojo, kad bankas tvarkomas atsidavusio savo darbui, rūpestingo, sumanaus, sąžiningo ir prityrusio Paknio rankose“ [19, p. 39]. Taip buvo užtikrinamas banko politikos tęstinumas, pastovumas.

Didelė atsakomybė užgulė J. Paknio pečius jam einant valdytojo pareigas (1929 10 31–1930 06 07). 1930 m. pradžioje jis banko akcininkams kalbėjo: „Vidujinės Lietuvos banko organizacijos atžvilgiu praeitieji metai buvo bankui labai sunkūs, sunkesni negu bet kurie pirmesniųjų metų. Dirbti teko prislėgtu ūpu, dažnai labai neramioj, įtemptoje atmosferoje“ [32, p. 54]. Tokią padėtį jis aiškino valdybos narių sumažėjimu iki minimumo ir V. Jurgučio išėjimu iš banko. Neatrodytų, kad J. Paknys galėjo ir įvardyti visas nuotaiką drumsčiusias priežastis. Jo liko nepasakyta, kad 1929 m. atstatydintas Vyriausybės vadovas A. Voldemaras, visi specialistai – banko direktoriai (išskyrus J. Paknį) pakeisti agronomu ir karininku, iš Lietuvos banko turėjo pasitraukti vyriausiasis buhalteris. Iš vėžių banko vadovybę išmušė ir jo tarnautojų teismo procesas,

kuriame vadovai sugaišo daug laiko duodami parodymus. Pagaliau ir pats J. Paknys, iki tol užsiiminėjęs daugiausia banko ūkio reikalais, turėjo įgyti pinigų politikos įgūdžių.

J. Paknio vadovavimą bankui lengvino pagerėjusi lito padėtis, V. Jurgučio patarimai. Kita vertus, pasaulyje ir Lietuvoje sumažėjus palūkanų normoms, komisinių paslaugų tarifams, valiutų kursų skirtumams, bankų veiklos sąlygos pasidarė sudėtingesnės. Todėl reikėjo daugiau rafinuotumo, daugiau skaičiuoti.

Eidamas valdytojo pareigas, J. Paknys išdėstė savo požiūrį į Lietuvos banko uždavinius ir jų vykdymo ribas. Jis pabrėžė, kad labai dažnai per plačiai suprantami banko uždaviniai, manant, jog norėdamas bankas gali ir pinigų trūkumą pašalinti, ir paskolas atpiginti. Pagal jį, šias galimybes apriboja banko turimi ištekliai. Jis atmetė ir infliacijos, ir defliacijos, vienodai pragaištingų, politiką, nes ji įsuktų kainų ir valiutų kursų svyravimo sukurius [21, p. 15]. Pirmą kartą J. Paknys pripažino, kad Lietuvos bankas turi vadovautis šalies ekonominės politikos tikslais.

1930 m. paskelbtas J. Paknio straipsnis leidžia tvirtinti, kad jis pirmasis iškėlė mintį, skaičiuojant lito padengimą auksu ir užsienio valiuta, turėti galvoje ne tik į apyvartą išleistus banknotus, bet ir einamųjų sąskaitų likučius. Tais pačiais metais iš dalies šis pasiūlymas buvo įgyvendintas, į pinigų kiekį pradėtos įskaičiuoti lėšos izdo einamosiose sąskaitose. Be to, tada pasikeitė padengiamųjų vertybių samprata ir jų skaičiavimas. Nutarta prie jų priskirti sidabrinę monetą (buvusių apyvartoje) 50 procentų nominaliosios vertės. Dar kita naujovė – JAV dolerio kurso litais nustatymo pakeitimas. Iki 1929 m. rudens Lietuvos bankas visą laiką už dolerį mokėjo 10 litų, t. y. vertino pagal paritetą. Ilgam nukritus dolerio kursui tarptautinėse rinkose, Lietuvos bankas už jį taip pat pradėjo mokėti mažiau. Taip norėta apsidrausti nuo kursų nuostolių ir priversti pakeisti Lietuvos gyventojų, verslininkų nuomonę, kad doleris yra nepajudinamas.

1939 m. spalio 25 d. J. Paknys paskiriamas Lietuvos banko valdytoju. Tuo buvo pripažintas jo pareigingumas, darbštumas, sumanumas ir kt. Po karo pradėta svarstyti, kodėl valdžia ilgai toleravo J. Paknio tarnavimą Lietuvos banke, leido jam užimti aukštas pareigas, kodėl jis taip vėlai paskirtas banko vadovu. J. Pažemėnas mano, kad Vyriausybė J. Paknį toleravo kaip nepakeičiamą sveikos ir tęstinos pinigų politikos atstovą [22, p. 378]. Manychiau, kad jau pats toks klausimo kėlimas nėra korektiškas ir objektyvus, nes, 1922 m. kviečiant J. Paknį į Lietuvos banką užimti aukštas pareigas, buvo nepaisyta jo revoliucinės praeities, priklausymo LSDP viršūnėms. Be to, toks požiūris nesiderina su nevienkartiniais aukštais valstybiniais J. Paknio apdovanojimais, su jo įtraukimu į Finansų ministerijos patariamąjį organą – Ūkio tarybą ir paskyrimu jos vicepirmininku (pirmininkas J. Tūbelis). Pagaliau socialdemokratinė praeitis nesukliudė ir V. Stašinskui tapti Lietuvos banko vadovu. Tad vartoti žodį „toleravo“ su pakantumo atspalviu netinka. J. Paknys nemėgdavęs kalbėti apie savo revoliucinę veiklą, kuri jam galėjo atrodyti keistai, iš ekspropriatoriaus tapus svarbiausio krašto banko vadovu.

Z. Toliušis mano, kad J. Pakniui anksčiau tapti Lietuvos banko valdytoju sutrukdė jo revoliucinė praeitis ir priklausymas socialdemokratų partijai [19, p. 40]. Bet ar tam vėlgi neprieštarauja V. Stašinsko atvejis? Ar negalėjo J. Pakniui sutrukdyti anksčiau gauti valdytojo portfelį viena smulkmena – mažakalbystė? Perdėtai teigiama, kad J. Paknys per metus išstardavęs vos keletą žodžių. Ar tai Vyriausybei, ūkio organizacijų vadovams netrukdė bendrauti, spręsti kildavusius klausimus?

Likimas taip lėmė, kad J. Paknys buvo paskirtas vadovauti bankui mūsų valstybės egzistavimo pabaigoje, smilkstant už jos sienų Antrojo pasaulinio karo laužui ir aidint Molotovo–Ribentropo protokolų gedulingai Lietuvos laidojimo melodijai. Į karo gniaužtus buvo patekę mūsų bankai ir litas. Juos talžė karo audrų sukeltos užsienio prekybos ir tarptautinių atsiskaitymų komplikacijos.

Laikotarpiu nuo Klaipėdos krašto atplėšimo iki Lenkijos pasidalijimo (imtinai) Lietuvos indėlininkai išėmė iš kredito įmonių (išskyrus kredito kooperatyvus) 71 mln. Lt,

arba 42 procentus, indėlių. Taip smarkiai padidėjusį indėlių poreikavimą bankai įstengė patenkinti tik imdami paskolas iš Lietuvos banko. Jų įsiskolinimas Lietuvos bankui padidėjo 20 mln. Lt. Taip pat 4 mln. Lt padidėjo Lietuvos banko paskolos valstybei. Dėl šių priežasčių nuo 1939 m. kovo 1 d. iki spalio 1 d. banknotų apyvarta padidėjo beveik 28 mln. Lt, o tuo tarpu padengiamųjų vertybių (aukso, užsienio valiutos) atsargos dėl Lietuvos mokėjimų balanso pasyvumo sumažėjo beveik 4 mln. Lt. Todėl krito lito padengimas. Padengimo auksu procentas pavojingai artėjo prie įstatymų leistos minimalios normos (33,3 %). Minėtas neigiamas pinigų rinkoje tendencijas vėliau (lapkričio–gruodžio mėn.), atgavus Vilniaus kraštą, sustiprino Beverčių zlotų iškeitimas į litus. Visa tai vertė Lietuvos banko vadovybę varžyti ūkio kreditavimą, branginti paskolas ir pakeisti banko įstatymo 12 paragrafą, t. y. nustatyti mažesnę lito padengimo auksu normą. 1939 m. lapkričio 8 d. Seimas pritarė Lietuvos banko pateiktam to paragrafo pakeitimo projektui. J. Paknys pakeitimo būtinumą motyvavo pinigų apyvartos padidėjimu dėl Vilniaus krašto prijungimo, užsienio prekybos ir tarptautinių atsiskaitymų sąlygų pablogėjimu, per karą nenormaliai pagreitėjusiu pinigų apyvartumu [31, p. 128]. Seimui priėmus Lietuvos banko įstatymo pakeitimą, jam buvo leista pirmuosius 36 mln. Lt išleisti jų nepadengus auksu. Virš šios sumos išleisti litai turėjo būti padengti auksu ne mažiau kaip 1/3. Taip buvo praplėstos lito emisijos ribos. Dėl išorės veiksnių (įvežamų prekių ir jų transportavimo pabrangimo), didėjančios litų apyvartos ir spartėjančio jos greičio nuo 1939 m. spalio mėn. ėmė kilti prekių kainos. 1939 m. spalio–1940 m. balandžio mėn. bendras kainų indeksas padidėjo nuo 52 iki 76. Žinotina, kad tais laikais infliacija įsisiūbavo tiek kariavusiose, tiek nekariavusiose šalyse. Taigi J. Pakniui ir jo komandai rūpesčių pakako. Realus gyvenimas, ūkio raidos dėsningumai neleido išsipildyti 1939 m. spalio 24 d. finansų ministro gen. J. Sutkaus kalboje per Lietuvos radiją duoto pažado nedidinti litų emisijos, kad jis nenuvertėtų. Jau 1940 m. vasario 29 d. vykusiame Lietuvos banko akcininkų susirinkime J. Paknys pirmą kartą pripažino infliacijos Lietuvoje faktą. Jis infliacijos vyksmą aiškino užsienio veiksniais, per dideliu kredito išsipūtimu ir emisijos naudojimu biudžeto reikalams. Mėginant pažaboti infliaciją, bankas dar kartą griebėsi kreditavimo ir paskolų panaudojimo varžymų. Šįkart buvo atsisakyta branginti paskolas, nes jų palūkanų normos ir taip buvo didesnės negu kaimyninėse šalyse.

Atgavus Vilniaus kraštą, J. Paknio vadovaujama Lietuvos banko valdybai teko spręsti sudėtingus savo srities uždavinius. Pirmiausia reikėjo pasirengti zlotų pakeitimui litais, krašto ūkio kreditavimui. Operatyviai, jau 1939 m. lapkričio 2 d., įsteigti Lietuvos banko Vilniaus, Trakų ir Švenčionėlių skyriai. Iš V. Martinėnienės, tomis istorinėmis dienomis komandiruotos iš Kauno į Vilnių pinigų keitimo darbu, prisiminimų žinoma, kad tam buvo pasirengta dar iki Lietuvos kariuomenės įžengimo į Vilnių [35, p. 271]. Iš visos Lietuvos buvo surinkti įvairių profesijų žmonės, mokėję lenkų kalbą. Gerai buvo organizuotas jų apmokymas, surinkimas ir nugabenimas į Vilnių.

Daug sunkiau buvo išspręsti Vilnijos žmones jaudinusį zloto iškeitimo uždavinį. Jį sprendžiant, susikirto Finansų ministerijos ir Lietuvos banko vadovų požiūriai. Pagal K. Musteikio prisiminimus, zlotų keitimo klausimui skirtas Ministrų Tarybos posėdis buvo audringas [26, p. 45]. Finansų ministerija siūlė nedideles zlotų sumas (iki 500) keisti į litus santykiu 1:1, o Lietuvos bankas buvo numatęs tam tikras sumas iškeisti mažesniu santykiu. Finansų ministerija gynė savo, o Lietuvos bankas – savo projektus. Tuometiniam Ministro Pirmininko pavaduotojui K. Bizauskui pašiepiamai pakritikavus banko projektą: „Lietuvos bankas nori ubagų priperėti“, J. Paknys atsikirtęs, kad jei taip kalbama, tai mums čia ne vieta, ir pakilo išeiti, o paskui jį – direktoriai [26, p. 45]. Viskas pasibaigė abipusiais atsiprašinėjimais ir Lietuvos banko vadovų sutikimu su pakoreguotu Finansų ministerijos projektu. Kadangi minimi projektai nesurasti ir nežinomos jų detalės, neįmanoma ką nors konkrečiau pasakyti, juos palyginti ir įvertinti. Neabejotinai aišku, kad nuo zlotų keitimo į litus santykio, kitų sąlygų labai priklausė

lenkų laikysena Lietuvos valdžios atžvilgiu, valstybės ir Vilniaus krašto gyventojų padėtis bei ūkio ateitis. Šią mintį patvirtina 1939 m. spalio 31 d. Vilniuje kilusios riaušės. Jų svarbiausia priežastimi laikoma Kauno radijo paskelbta (spalio 29 d. vakare) žinia, kad zlotas prilyginamas 20 centų. Galiausiai zlotų pakeitimas litais buvo sutvarkytas palankiomis lenkiškų pinigų savininkams sąlygomis. Šitai pripažino tuometiniai Vilniaus lenkų veikėjai ir šių laikų Lenkijos istorikai. Taip pat nelengva buvo likviduoti valstybinių Lenkijos bankų padalinius krašte, nes daugelis jų skolininkų buvo likę už Lietuvos ribų. Buvo nemalonu atleisti ir senuosius jų tarnautojus.

2. Priešinimasis okupantams

J. Paknio tarnavimą Lietuvai, būnant Lietuvos banko priešakyje, nutraukė okupacija. Kokios mintys kamavo J. Paknį pirmosiomis okupacijos dienomis, užfiksavo J. Vaišnoras. J. Paknys, atėjęs pasveikinti okupantų paskirto finansų ministru J. Vaišnoro, lotyniškai pasakęs: „Bijau danajų, dovanas nešančių, bet dar daugiau bijausi vokiečių laimėjimo“ [34, p. 3]. Taigi J. Paknys, kaip ir kiti stambiųjų ūkio organizacijų, bankų ir partijų vadovai, sveikino Kremliaus statytinius, tuo prisideddami prie Vakarų atstovų klaidinimo dėl įvykių Lietuvoje. Šiandien keistokai atrodo didesnis baiminimasis ne faktiško Lietuvos okupanto, o Vokietijos. Bet toks įvykių supratimas buvo būdingas daugumai Lietuvos elito. J. Paknys, atleistas iš Lietuvos banko valdytojų, J. Vaišnora kalbėjęs:

– Jeigu Vyriausybė manimi pasitikės, aš dirbsiu, kur būsiu daugiausia naudingas. Šiandien turime remtis blaiviu protu ir darbščiomis rankomis, norėdami išlikti įaudrintoje Europoje [34, p. 3].

1940 m. rugsėjo 17 d. LSSR LKT nutarimu J. Paknys atleistas iš valdytojo pareigų [20, p. 35]. Tarp kitko, šis nutarimas neteisėtas, nes, pagal Lietuvos banko įstatymą, atleidimo galia priklausė Lietuvos Respublikos Prezidentui. Atleidimo priežastis – drąsus, kietas, labai argumentuotas J. Paknio pasipriešinimas V. Dekanozovo reikalavimui (dar iki Lietuvos aneksijos) Lietuvos banko auksą perduoti SSRS valstybiniam bankui. Jų dialogą (įvykusį liepos 6 d.) aprašė trečias pokalbio dalyvis – finansų ministras J. Vaišnoras. J. Pakniui nesutinkant atiduoti aukso Lietuvos užgrobėjams, V. Dekanozovas kraupiai pagrasino: „<...> mes, siekdami įgyvendinti Tarybų Sąjungos Vyriausybės tikslus, nesustojame pusiaukelėje net ir tuo atveju, jeigu reikia kam nors ir galvą nuimti“ [28, p. 138]. Po slegiančios tylos Lietuvos bankininkas atsakė: „Taip, aš žinau, kad jūs turite pakankamai priemonių Lietuvoje nuimti galvą bet kam. Tai nesunkus dalykas. Kitas reikalas išauginti galvą. Gindamas Lietuvos banko auksą, aš nedarau žalos nei Lietuvos, nei Tarybų Sąjungos ūkiui. Aš ginu tik lito pastovumą <...>“ [28, p. 138].

J. Paknys pasiūlęs tokią išeitį: jis paduos atsistatydinimo prašymą, o paklusnus naujai paskirtas valdytojas pasirašys reikiamus dokumentus. Pagal J. Vaišnorą, taip ir buvę pasielgta. Tačiau tuometinio Ministro Pirmininko ir užsienio reikalų ministro V. Krėvės prisiminimai bei nutarimo dėl J. Paknio atleidimo data prieštarauja J. Vaišnoro tvirtinimui. V. Krėvė rašo, kad jį iš Ministrų Tarybos posėdžio iškviė susijaudinęs J. Paknys, supažindino su V. Dekanozovo reikalavimu ir pasakė, kad banko vadovybė neturinti galimybių pasipriešinti prievartai, kad Vyriausybė negalinti bankui, kaip nepriklausomai nuo jos institucijai, padėti. Todėl banko valdyba turėsianti priimti sprendimą dėl aukso atidavimo. Tada V. Krėvė tarė J. Pakniui, jog reikės suimti visą banko vadovybę, „nors tuo pat momentu supratau, kad tai tik tuščias grasinimas, kurio įvykdyti neturėsime jėgų, kad ir norėtume“ [12, p. 81]. J. Pakniui pasirodė, kad suėmimas ir būtų ta išeitis, kuri leistų jo komandai išvengti nemalonaus ir skaudaus nutarimo (dėl aukso) priėmimo.

V. Krėvės pasiūlymu Ministrų Taryba nutarė pareikšti SSRS Vyriausybei griežtą protestą dėl brutalaus prievartos. Po tam tikro laiko V. Dekanozovas pranešė, kad

reikalavimas atšaukiamas, kad jis atsiradęs dėl SSRS užsienio reikalų liaudies komisariato neapdairumo.

Šiek tiek nukrypstant nuo temos, norisi supažindinti su tolesniais V. Krėvės veiksmais aukso reikalu. V. Krėvė išsikvietė šalių, kuriose buvo laikomas Lietuvos auksas, atstovus. JAV ir Prancūzijos pasiuntiniai užtikrino, kad auksas Maskvai nebus perduotas. Anglijos atstovas pareiškė įsitikinimą, jog jo šalies centrinis bankas neišdrįs patenkinti SSRS reikalavimo. Tik Švedijos atstovas šaltai išdėstė, kad jo vyriausybė turės patenkinti SSRS norus, kadangi dėl to nenorės konfliktuoti su ja [12, p. 82]. Kaip jie sakė, taip ir atsitiko. Pagaliau ir Lietuvoje (atsistatydinus V. Krėvei, o E. Galvanauskui pasitraukus į Vokietiją) neliko kam ginti aukso. 1940 m. liepos 12 d. LSSR Ministrų Taryba priėmė nutarimą „parduoti“ auksą SSRS valstybiniam bankui.

Literatūroje įsitvirtinusi nuomonė, kad pavedimą užsienio bankams dėl Lietuvos aukso perdavimo sovietams pasirašė J. Paknio įpėdinis A. Drobnys. Tačiau nutarimų dėl pirmojo atleidimo ir antrojo paskyrimo bei dėl Švedijoje laikyto aukso perdavimo SSRS valstybiniam bankui datų sugretinimas A. Drobnį išteisina. Auksas atiduotas sovietams anksčiau negu A. Drobnys paskirtas Lietuvos banko vadovu. Be to, reikėtų atkreipti dėmesį į tą faktą, kad 1940 m. rugsėjo 18 d. LSSR Liaudies Komisarų Tarybos nutarimu J. Paknys valdytojo pareigas perdavė Z. Starkui. Apskritai, kol nesurastas Lietuvos banko pavedimas Švedijos centriniam bankui dėl aukso perdavimo SSRS valstybiniam bankui, nieko tikra negalima pasakyti, neįmanoma įvardyti tą dokumentą pasirašiusių. Net šiems paaiškėjus, neturėtume jų kaltinti, nes jie turėjo paklusti marionetinės valdžios nutarimui (1940 07 12) dėl aukso atidavimo Lietuvą okupavusios valstybės centriniam bankui.

Kai kurioms užsienio valstybėms blokavus ne tik Lietuvos banko auksą, bet ir valiutos atsargas (kad nepaimtų SSRS), J. Pakniui kilo naujas galvos skausmas, kaip atsiskaityti su užsieniu. Be to, Lietuvos banko veiklą papildomai komplikavo okupanto įgulų pirkimų Lietuvoje kreditavimas. Gautų iš Lietuvos banko ir komercinių bankų paskolų okupantas nė neketino gražinti. Dėl negražinamų paskolų blogėjo bankų likvidumas. Apskritai dėl okupanto primetamų sovietinių naujovių mažėjo Lietuvos banko savarankiškumas, didėjo tarnautojų darbo krūviai ir nervinė įtampa. 1940 m. liepos 11 d. paskyrus į Lietuvos banką didžiulius įgaliojimus turėjusį Valstybės kontrolės atstovą (Dz. Budri), banko vadovai prarado veiksmų laisvę. Jie be šio atstovo žinios galėjo atlikti tik smulkias operacijas (iki 1 000 Lt). Liepos mėn. pabaigoje Maskvai atsiuntus į Lietuvos banką SSRS valstybinio banko įgaliotinius, J. Pakniui ir jo komandai beliko vykdyti jų dažnai kaitaliojamus nurodymus, teko patirti jų nepasitikėjimą. Nuolat didėjo bankininkų darbo krūviai, nes buvo įvestas privalomas įmonių įplaukų atidavimas į bankus, įsakyta fiziniams ir juridiniams asmenims deponuoti Lietuvos banke jiems priklausiusius vertybinius popierius, įmonių kreditavimas, jų savitarpio atsiskaitymai pradėti telkti centriniame banke ir kt. J. Paknio negalėjo neįaudinti ir vertybių iš banko seifų nuomininkų atėmimas, indėlių išmokėjimo suvaržymas.

Po atleidimo J. Paknys kurį laiką dirbo finansų ministro patarėju, vėliau tapo jo pavaduotoju. Prie to daugiausia prisidėjo J. Vaišnoras, kuris nuo studijų laikų artimai bendravo su J. Paknio vyriausiuoju sūnumi Steponu. Pasak J. Vaišnoro, J. Paknio paskyrimui finansų viceministru priešinosi V. Dekanozovas, nors jo kandidatūrą palaikė A. Sniečkus ir M. Gedvilas. Čia nulėmė tuometinio SSRS finansų ministro A. Zverevo žodis. J. Vaišnoras dėl J. Paknio paskyrimo finansų viceministru pakalbėjęs su Kaune viešėjusiu A. Zverevo pavaduotoju Maletinu, kuris pasakė: „Šaunus senis, jam lito pastovumas brangesnis už galvą“. Maletinas telefonu pakalbėjo su A. Zverevu, kuris pažadėjo pasitarti su V. Molotovu. Po dienos buvo pranešta apie sutikimą paskirti J. Paknį finansų viceministru. Maletinas pasakęs: „Nesibijok, drauge Vaišnorai, Paknio galva liks sveika, galėsi naudotis jo žiniomis“ [34, p. 10]. Viceministru, vėliau finansų liaudies komisaro pavaduotoju J. Paknys dirbo iki karo pradžios. Jo žinios labai praverčiusios nacionalizuojant įmones ir bankus, sudarant 1941 m. biudžetą. Jis žinojo

įmonių pajėgumus ir jų padėtį, buvo sukaupęs beveik 200 įmonių įvairių rodiklių kartoteką.

Tačiau jo likimas galėjo pasisukti kitaip dėl A. Smetonos indėlio užsienio valiuta išmokėjimo (1940 m. birželio 15 d.). Valstybės kontrolė, ištyrusi šį faktą ir jo aplinkybes, inkriminavo J. Pakniui ir V. Mašalaičiui keturis kaltinimus, tarp jų užsienio valiutos A. Smetonai išmokėjimą be Valiutų komisijos leidimo, taip norint padėti Prezidentui pasitraukti į Vokietiją. Valstybės kontrolė revizijos medžiagą perdavė prokuratūrai, kuri byla perdavė tardytojui M. Krygeriui (pasižymėjusiam 1934–1935 m. Klaipėdos nacių byloje, dėl kurios 1942 m. gestapo buvo įkalintas). M. Krygeris iškvietė J. Paknį, kuris buvo labai susirūpinęs ir nusiminęs [13, p. 47]. M. Krygeris J. Paknio tardymo protokole parašęs, kad šis vykdes Vyriausybės reikalavimus, kad užsienio valiutą iš Lietuvos banko išreikalavo buvęs Ministras Pirmininkas ar Lietuvos Respublikos Prezidentas, o jų ištardyti nėra galimybių. Todėl tardytojas byla gražino prokuratūrai, niekam nepateikęs jokių kaltinimų. Tuo ši byla ir pasibaigusi. Emigrantinėje spaudoje V. Mašalaitis prisipažino, kad valiuta buvo paimta be Valiutų komisijos nutarimo ir rašė: „Tik gero žmogaus (M. Krygerio – *V. T.*) sumanumu ir rizika pavyko mums su Pakniu išvengti raudonųjų barbarų koncentracijos stovyklos“ [13, p. 47]. Dėl tokio M. Krygerio poelgio vertinimo abejonių negalėtų kilti. Bet tardytojas nebuvo visagalis. Kažkodėl okupantas nustojo domėtis užsienio valiutos išmokėjimu A. Smetonai. Gal iš tikrųjų okupantui buvo reikalingos J. Paknio žinios ir autoritetas?

A. Daukša (buvęs Lietuvos banko Mažeikių ir Alytaus skyrių direktorius, vėliau – Vilniaus universiteto Finansų ir kredito katedros docentas) šio darbo autoriui pasakojo, kad karo pirmomis dienomis J. Paknys apgavo savo palydovus ir taip išvengė pasitraukimo į Rusiją.

Iki 1941 m. rudens J. Paknys dirbo Laikinojoje Lietuvos Vyriausybėje finansų viceministru. Jį į šias pareigas pasikvietė J. Matulionis (finansų ministras), kuris neišvaizdavo savo ministeriavimo be tokio talkininko, kaip J. Paknys. „Paknys, žinant jo pareigingumą ir sumanumą, buvo garantija, kad viskas bus padaryta gerai ir laiku. Taip ir buvo“, – rašo J. Matulionis [25, p. 20].

J. Matulionis konsultavosi su J. Pakniu dėl savo sumanymų pinigų ir bankų klausimais. J. Matulionis turėjo vilčių (net 1943 m. pavasarį), kad vokiečiai leis Lietuvai turėti savus pinigus. J. Paknys buvo šalininkas to, kad geriau Lietuvai laikytis vokiečių pinigų, nes, neturint suverenumo, būtų sunku tvarkyti jų apyvartą. Jis buvo tvirtai įsitikinęs, jog bankai turi būti tik lietuvių rankose.

1941 m. spalio 29 d. J. Paknys vėl ėmė vadovauti Lietuvos bankui. Nepaisant nacinių okupantų įvairiausių trukdymų, geriausių klientų atiminėjimo, karo sąlygų, J. Paknio sumanumo dėka bankas apie metus įstengė plėsti savo operacijas, gauti pelną. Tačiau 1942 m. antroje pusėje naciai suintensyvino banko likvidavimą, prisidenginėdami pretekstu – tariamu jo nesugebėjimu atlikti savo funkcijų. Į tai J. Paknys reagavo raštu generaliniam komisariui, kuriame pareiškė: „Viešai iškeltieji banko likvidacijos <...> argumentai neatitinka tikrosios padėties“ [27, p. 25]. J. Paknys ir J. Matulionis (generalinis finansų tarėjas) įvairiais raštais, memorandumais bandė bent nutolinti banko likvidavimą. J. Paknys bankininkų pasitarime pareiškė, kad jis banko nelikviduos. Greitai jis vokiečiams įteikė atsistatydinimo prašymą, savo turiniu panašų į memorandumą. Jame išreiškė protestą prieš Lietuvos banko likvidavimą: „<...> banko sunaikinimą laikau žalingu Lietuvos ūkio interesams <...>“ [27, p. 25]. Kaip matome, J. Paknys dar kartą pademonstravo drąsą, visomis priemonėmis priemonėmis protestuodamas prieš griovimą to, ką jis du dešimtmečius kūrė. Tai, atrodo, šiek tiek sutrikdė nacių administraciją. Buvo gautas generalkomisaro A. Rentelno raštas (1942 09 01) apie tai, kad Lietuvos bankas nelikviduojamas. Tikriausiai naciai siekė jo autoritetu pridengti banko likvidavimą, kad būtų mažesnis tautos nepasitenkinimas. Be to, jiems ilgai nesisekė surasti tinkamo kandidato vadovo pareigoms. Tik po ilgo

delsimo 1942 m. spalio 12 d. A. Rentelnas pagaliau pasirašė įsakymą dėl J. Paknio atleidimo iš pareigų.

Pasitraukęs iš banko, J. Paknys įprastu kruopštumu dalyvavo antinacinėje rezistencijoje, prisidėjo prie Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK'o) kūrimo, organizavo lėšų rinkimą VLIK'ui, vadovavo jo Ūkio atstatymo ir Lietuvos karo nuostoliams apskaičiuoti komisijoms. Buvo sudarytos įvairios komisijos, siekiant geriau organizuoti ir koordinuoti nepriklausomybės siekimo darbus. VLIK'o vicepirmininkas B. Gaidžiūnas prisiminimuose yra pabrėžęs, kad, sudarant šį antinacinės rezistencijos centrą, labai aktyviai veikė ne vien į jį įėjusieji, bet ir J. Paknys, A. Danta, K. Bielinis, Z. Ivinskis, A. Maceina ir kt.

Pagrindinėje veikloje, atrodo, dalyvavo ir vienas J. Paknio sūnus. Jį gestapas įtarė dėl dalyvavimo leidžiant pagrindinę spaudą.

3. Gyvenimas ir veikla emigracijoje

1944 m. vasarą J. Paknys pasitraukė į Vokietiją, minima, kad taip padarė ir keturi jo sūnūs [30, p. 112]. Emigracijos metais J. Paknys nenutraukė visuomeninio, politinio darbo. Veikė minėtose VLIK'o komisijose. 1945 m. gegužę pakeitus Lietuvos Raudonojo kryžiaus valdybą, į ją buvo paskirti J. Paknys, prof. Z. Ivinskis ir kiti [11, p. 78]. Naujai valdybai teko sunkus uždavinys – organizuoti lietuvių pabėgėlių materialinį šelpimą. Jį sunkino tai, kad Lietuvos Raudonojo kryžiaus oficialiai nepripažino nei UNRA (Jungtinė tautų paramos ir atkūrimo organizacija), nei vėliau ją pakeitusi IRO (Tarptautinė pabėgėlių organizacija), nepalanki buvo ir amerikiečių okupacinė administracija. Dėl pastarosios priežasties Lietuvos Raudonojo Kryžiaus centrinė būstinė iš amerikiečių zonoje buvusio Viurcburgo persikėlė į geranoriškiau nusiteikusių prancūzų administruotą Tiūbingeną, vėliau – į Roitlingeną. Kartu iš miesto į miestą kilnojosi ir J. Paknys. Be to, jis buvo išrinktas į LSDP CK.

Be abejonės, emigracijoje J. Paknį kamavo nostalgiškos mintys, tėvų žemės ilgešys. Lietuvos politinių pabėgėlių jauseną meniškai apibendrino poetas A. Nyka-Niliūnas:

Ir kai jau nieko nebejaus apkurtę ausys,

Tai kraujas šauks ligi mirties: – Namol! [8, p. 203].

Tikriausiai J. Paknys, kaip ir poetas, išgyveno tokią pačią būseną: „Priededu prie žemės ausį ir klausau tėvynės“.

J. Paknys mirė 1948 m. sausio 3 d. Roitlingene (Vokietijoje).

Literatūroje aptinkama aiškiai klaidinga informacija apie J. Paknį. Štai KGB darbuotojo, prisidengusio J. Jakaičio pavarde, leidinyje parašyta, jog J. Paknys 1940 m. pabėgo į Vokietiją [9, p. 26]. Viename rezistentų leidinyje teko skaityti, kad neva J. Paknys buvo nuteistas 10 metų už ryšius su brolio sūnumi – partizanu.

4. Interesai ir charakteris

Be banko, J. Paknys mylėjo knygas ir keliones po Lietuvą. Jis turėjo turtingą biblioteką, priklausė Kauno bibliofilų (XXVII knygos mėgėjų) draugijai, įsteigta 1931 m. pradžioje [14, p. 68]. Draugijos tikslai buvo skleisti knygų meną ir ugdyti meilę joms, palaikyti ryšius su kitomis knygų mėgėjų draugijomis. Tuo tikslu draugija rengė paskaitas, parodas, konkursus, tyrinėjo Lietuvos knygų istoriją, steigė savo bibliotekas ir kt. Pagal draugijos reguliamą, kiekvieno mėnesio 27 d. buvo renkama pas vieną narį, kuris skaitydavo paskaitas bibliografijos tema. Paskaitos buvo spausdinamos „XXVII knygos mėgėjų draugijos metraštyje“, kurių spėta išleisti du tomai. Draugija daug prisidėjo prie knygų grafikos puoselėjimo, knygų kultūros ugdymo. Draugija išleido 9 meniškias knygas, tarp jų V. Petravičiaus raižiniais iliustruotą pasaką „Gulbė karaliaus pati“, kuri 1937 m. moderniojo meno ir technikos parodoje Paryžiuje buvo apdovanota didžiuoju prizu. Metraščiuose paskelbta daug svarbios bibliografinės ir knygų istorijos medžiagos.

Draugijoje galėjo būti ne daugiau kaip 27 nariai, nors tiek jų ir nebuvo. Kodėl tik 27 nariai? Draugijos nariai į tai atsakydavo įvairiai. Vieni juokaudavę, kad tas vardas kilęs iš žemaitiškų „trejų devynerių“. Kiti sakydavę, kad tai atsitiktinis kabalistinis skaičius. Treti paaiškino: ribotas narių skaičius – tai gera draugijos savybė, jos intymumas, tai knygos mėgėjų elitas [14, p. 68]. Metraščių turinys rodo, kad J. Paknys paskaitos draugijos nariams neskaitė. Dar daugiau. Draugijos posėdžių protokolai nerodo, kad jis būtų juos lankęs.

Taip pat bankininkas buvo vienas iš M. Pečkauskaitės privačiai gimnazijai remti draugijos steigėjų, jos valdybos pirmininkas. Jis padėjo įsteigti Lietuvos ūkiui tirti draugiją, buvo jos revizijos komisijos narys. Tik formaliai (mokėdamas nario mokestį) J. Paknys priklausė Ekonominių studijų draugijai. Tai neturėtų mūsų stebinti, nes, kaip matyti iš amžininkų prisiminimų, J. Paknys visas jėgas ir laiką skyrė Lietuvos bankui, jame išbūdavo iki vėlumos. J. Paknys, lankydamas banko skyrius, nepraleisdavo progos aplankyti nuošaliausių gražių gamtos kampelių.

Už nuopelnus valstybei J. Paknys buvo apdovanotas LDK Gedimino III laipsnio ordinu (1928 05 15), Lietuvos Nepriklausomybės medaliu ir Vytauto Didžiojo III laipsnio ordinu. K. Bielinis nutapė tokį J. Paknio – gimnazisto portretą: „<...> padarė nepaprastai fiziškai silpno ir kuklaus bernioko išpūdį ir sukėlė mintį, kad su tokia sveikata netoli tenueis. Nedidoko ūgio, nepaprastai pablyškusio veido, smulkių bruožų, šviesiais kaip linas plaukais. J. Paknio tik išvaizda buvo menka, bet gabumų jam daug kas pavydėti galėjo“ [2, p. 318]. Z. Toliušiu atrodė, kad J. Paknys vykdė didžiojo prancūzų filosofo R. Dekarto dėsnį: gerai gyveno tas, kuris gerai tylėjo [33, p. 251]. Kaip jau minėjau, visiems į akis krisdavo J. Paknio mažakalbiškumas, kuris kartais trikdydavo interesantus. Kita jo charakterio savybė – darbštumas. Pagal Z. Toliušį, J. Paknys darbe išbūdavo nuo ankstyvo ryto iki vėlyvo vakaro [33, p. 250]. J. Vaišnoriai (dažnai besisvečiavusiam pas studijų draugą Steponą Paknį) J. Paknys atrodė tolimas, nepasiekiamas, beveik nedalyvaujantis šeimos pobūviuose [34, p. 10]. V. Poželai išsiminė toks J. Paknio charakterio bruožas: „Idomus buvo Paknys – savarankus nuo momens iki padų. Jis neklausė jokių nurodymų ar patarimų“ (LSDP vadovų – V. T.) [29, p. 300]. Rašinių norisi baigti ilgoka citata iš vieno V. Jurgučio laiško, kuri išsamiai ir vaizdžiai apibūdina J. Paknio asmenybę. Profesorius rašė: „Tai buvo *gentlemen* kilniausia to žodžio prasme <...>. Galima sakyti, kad asmeninio gyvenimo jisai neturėjo. Tai būta vyro nenuilstamo darbštumo, didelių gabumų, plačios ne tik ekonominės <...> erudicijos. Buvo tai žmogus didelio objektingumo savo sprendimuose, didelio teisingumo savo užsimojimuose, didelio sąžiningumo savo darbuose. Banke jam teko sunkiausia darbo našta <...>. Kadrus parinkdamas ir ugdydamas, jis niekuomet nežiūrėjo žmonių įsitikinimų, bet tik jų sugebėjimų <...>. Šioje srityje jis turėjo nepaprastų gabumų. Čia jam padėjo jo švelnus, su visais mokantis sugyventi būdas <...>“ [1, p. 72]. Panašius J. Paknio būdo bruožus išsiminė ir buvęs Lietuvos banko tarnautojas A. Martinaitis: „J. Paknys garsėjo ypač nepalenkiama valia, nepakertama energija, išmintimi ir pasiryžimu siekti užsibrėžto tikslo“ [16].

Ir vis dėlto, nepaisant J. Paknio didelių nuopelnų Lietuvos bankui, gražių žmogiškųjų savybių, kaip teisingai rašoma emigrantinėje enciklopedijoje, jis platesnei visuomenei buvo mažai žinomas.

Literatūra

1. Aidai, 1967, Nr. 2.
2. Bielinis K. Dienojant. V., 1992.
3. Bielinis K. Penktieji metai. NewYork, 1959.
4. Bugailiškis P. Gyvenimo vieškeliais. Šiauliai, 1994.
5. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. V., 1992, t. 1.
6. Eidintas A. Lietuvos Respublikos prezidentai. K., 1991.
7. Gaigalaitė A. Anglijos kapitalas ir Lietuva 1919–1940. V., 1986.

8. *Gasperaitis A. Tave papuošt žadėjom. Utena, 1998.*
9. *Jakaitis J. Išdavystės keliu. V., 1976.*
10. *Kapsukas V. Raštai. V., 1962, t. 4.*
11. *Končius J. Atsiminimai iš BALF'o veiklos 1944–1964. Chicago, 1966.*
12. *Krėvė V. Bolševikų invazija ir liaudies vyriausybė. V., 1992.*
13. *Krygeris M. Rūstūs prisiminimai. K., 1994.*
14. *Kultūros barai, 1972, Nr. 6.*
15. *LCVA, f. 755, ap.1, b.701.*
16. *Lietuvos aidas, 1997 10 01.*
17. *Lietuvos banko biuletėnis, 1940, Nr. 48.*
18. *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraižos. V., 1971, t. 1.*
19. *Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka. Rankraščių skyrius, f. 66, b. 8.*
20. *Lietuvos TSR Vyriausybės nutarimų ir potvarkių rinkinys. 1940, Nr. 2.*
21. *Lietuvos ūkis ir rinka, 1930, Nr. 1.*
22. *Lietuvių enciklopedija. Boston, 1960, t. 21.*
23. *Lietuvių konferencijos 1917 m. rugsėjo 18–22 d. posėdžių protokolai [V.], 1917.*
24. *Lukoševičius V. Liberalizmo raida Lietuvoje. V., 1995.*
25. *Matulionis J. Neramios dienos. Toronto, 1975.*
26. *Musteikis K. Prisiminimų fragmentai. London, 1970.*
27. *Pasaulio lietuvis, 1987, Nr. 8–9.*
28. *Pergalė, 1988, Nr.10.*
29. *Požela V. Jaunystės atsiminimai. London, 1971.*
30. *Prūsas Z. Dvidešimtojo amžiaus verpetuose. K., 1999.*
31. *Seimo stenogramos, 1939 II 08.*
32. *Tautos ūkis, 1930, Nr. 2.*
33. *Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius, f. 87, b. 19.*
34. *Ten pat, f. 190, b. 184.*
35. *Žygis į Vilnių. V., 1997.*

Straipsnis gautas 2000 m. lapkričio mėn.

Priimtas spaudai 2000 m. gruodžio mėn.

Summary

THE TIGHT-LIPPED JUOZAS PAKNYS, THE FOURTH GOVERNOR OF THE BANK OF LITHUANIA

Vladas Terleckas

J. Paknys (1883–1948), the son of a well-to-do farmer, active figure of the 1905 revolution and the Lithuanian Social Democratic party, graduated from the Institute of Commerce in St Petersburg and was experienced in commercial banking. He was elected to the first board of the Bank of Lithuania in 1922, worked as Deputy Governor of this bank in 1926–1939 and as Governor in 1939–1940.

Of all managers of the Bank, J. Paknys was the only one to work for 18 years without a break during the preoccupation period, filling all management positions. He became famous for his strong resistance to the USSR requirement to transfer to it the Bank of Lithuania's reserve gold and the intention of nazi occupants to liquidate this Bank. Continually at the helm of the central bank, J. Paknys ensured the continuity of its credit and monetary policies. J. Paknys was a consistent opponent of inflation and devaluation of the litas. His major accomplishments as the head of the Bank include changes to the procedure of calculation of currency in circulation, backing the litas with gold, and the implementation of monetary reform in Vilnius territory in 1939.

2000 m. PIRMOJO PUSMEČIO BALTIJOS VALSTYBIŲ MOKĖJIMŲ BALANSŲ PALYGINAMOJI ANALIZĖ

Mokėjimų balansas – tai statistinė ataskaita, į kurią įtrauktos šalies išorės operacijos, įvykusios per tam tikrą ataskaitinį laikotarpį. Mokėjimų balansą sudaro dvi sąskaitos: einamoji bei kapitalo ir finansinė. Einamojoje sąskaitoje parodytos visos užsienio prekybos operacijos, kapitalo pajamos ir einamieji pervedimai, o kapitalo ir finansinėje sąskaitoje – operacijos, susijusios su užsienio finansiniais aktyvais ir išipareigojimais, bei atvaizduoti investicijų procesai. Svarbiausia mokėjimų balanso dalis yra šalies oficialiosios tarptautinės atsargos.

Remiantis trijų Baltijos valstybių mokėjimų balansų duomenimis, atlikta balansų palyginamoji analizė ir įvertintas einamųjų sąskaitų priimtinumai.

1. Lietuvos, Latvijos ir Estijos 2000 m. pirmojo pusmečio mokėjimų balansų apžvalga

2000 m. pirmojo pusmečio ekonominiai rodikliai rodo, kad Baltijos valstybių ūkiai atsigauna po Rusijos krizės. Kaip antai 1999 m. sulėtėję bendrojo vidaus produkto (BVP) didėjimo tempai 2000 m. pirmąjį pusmetį ženkliai padidėjo visose trijose valstybėse. Gal kiek lėčiau su krizės padariniais tvarkosi Lietuva, tačiau bendrame Baltijos valstybių kontekste galima drąsiai teigti, kad 2000 m. buvo jos ekonomikos atsigavimo metai. Palyginti su praėjusių metų atitinkamais laikotarpiais, 1999 m. ir 2000 m. pirmąjį pusmetį BVP pokyčiai Lietuvoje sudarė: –4,1 ir 1,9 procento, Latvijoje buvo 0,1 ir 5,1 procento, o Estijoje sudarė –1,1 ir 6,4 procento. Tokį BVP didėjimo tempų pokytį daugiausia nulėmė padidėjęs eksportas į Europos Sąjungos (ES) ir kitas šalis.

Einamosios sąskaitos rodiklių kitimą rodo 1 lentelės duomenys. Kaip matyti, 2000 m. pirmąjį pusmetį Baltijos valstybių einamosios sąskaitos balansas ir toliau išliko neigiamas ir sudarė: Lietuvos – 225,4, Latvijos – 185,6, Estijos – 134,8 mln. JAV dolerių [1; 2; 3]. Palyginti su 1999 m. pirmuoju pusmečiu, Lietuvos einamosios sąskaitos deficitas sumažėjo 60,1, Latvijos – 18,8, o Estijos – 14,4 procento. Todėl Lietuvos einamosios sąskaitos deficito dalis BVP buvo mažiausia – 4,2 procento, o Latvijos ir Estijos atitinkamai – 5,6 ir 5,4 procento (žr. 1 pav.).

Pagrindinis einamosios sąskaitos deficitą nulemiantis veiksnys ir toliau išliko neigiamas užsienio prekybos balansas (prekių importas buvo didesnis už eksportą). Šis rodiklis Lietuvoje sudarė –7,8, Latvijoje buvo –13,5 ir Estijoje sudarė –15,1 procento BVP. Atitinkamai prekių eksportas pagal analizuojamas šalis sudarė 38,0, 30,8 ir 62,3 procento BVP.

Tarp Baltijos valstybių 2000 m. pirmąjį pusmetį, palyginti su atitinkamu praėjusių metų laikotarpiu, labiausiai padidėjo Lietuvos prekių eksportas (31,6 %). Tai lėmė net 74,2 procento padidėjęs eksportas į Centrinės Europos laisvosios prekybos asociacijos (CELPA) šalis. Po didelio nuosmukio 1999 m. taip pat pradeda atsigauti prekių eksportas ir į NVS šalis (padidėjo 5,2 procento). Tačiau prekių eksporto dalis, tenkanti šioms šalims, išliko nedidelė – 14,5 procento viso eksporto [3]. Nepaisant to, kad Lietuvos eksportuotojai prarado dalį savo pajamų dėl euro kurso smukimo, prekių eksportas į ES šalis padidėjo 17,3 procento, o šių šalių grupės dalis išliko didžiausia Lietuvos eksporto struktūroje – sudarė 47,2 procento [3].

Prekių eksporto padidėjimą daugiausia nulėmė 55,0 procento (tai sudarė 35,9 % viso prekių eksporto padidėjimo vertės) padidėjęs naftos perdirbimo produktų eksportas, kadangi nagrinėjamu laikotarpiu pakilo naftos kainos užsienio rinkose. Padidėjus lengvųjų automobilių reeksportui, padidėjo ir transporto priemonių eksportas (72,2%) [3].

Latvijos ir Estijos prekių eksportas padidėjo 11,2 ir 30,9 procento. Šios šalys daugiausia eksportavo mašinas ir įrengimus, medieną ir jos dirbinius.

I lentelė

2000 m. pirmojo pusmečio Baltijos valstybių mokėjimų balansai

(mln. JAV dolerių)

	Lietuva	Latvija	Estija
Einamoji sąskaita	-225,4	-185,6	-134,8
% BVP	-4,2	-5,6	-5,4
<i>Prekybos balansas</i>	-415,0	-450,6	-376,9
% BVP	-7,8	-13,5	-15,1
Prekių eksportas	2 017,0	1 026,0	1 556,3
Prekių importas	-2 432,0	-1 476,5	-1 933,2
<i>Paslaugos</i>	194,9	254,0	275,2
% BVP	3,7	7,6	11,0
Kreditas	522,3	604,9	722,0
Debetas	-327,4	-350,9	-446,8
<i>Pajamos</i>	-103,2	-32,8	-92,3
% BVP	-1,9	-1,0	-3,7
Kreditas	64,5	96,5	49,5
Debetas	-167,7	-129,4	-141,8
<i>Einamieji pervedimai</i>	97,9	43,8	59,2
% BVP	1,8	1,3	2,4
Kreditas	99,6	92,1	72,5
Debetas	-1,8	-48,3	-13,3
Kapitalo ir finansinė sąskaita	325,4	174,6	93,8
% BVP	6,1	5,2	3,8
<i>Kapitalo sąskaita (grynoji)</i>	1,5	13,0	7,9
<i>Finansinė sąskaita (grynoji)</i>	323,9	161,6	85,9
Tiesioginės investicijos (grynosios)	138,4	170,7	42,5
Investicijos užsienyje	-0,3	-8,0	-102,0
Užsienio investicijos	138,7	178,7	144,5
Investicijų portfelis (grynasis)	313,8	-98,2	197,0
Investicijos užsienyje	-39,8	-121,6	109,2
Užsienio investicijos	353,6	23,4	87,8
Kitos investicijos (grynosios)	-128,3	89,0	-153,6
Investicijos užsienyje	-139,9	-227,4	-167,0
Užsienio investicijos	11,6	316,5	13,4
Oficialiosios tarptautinės atsargos („–“ padidėjimas)	-187,2	-2,8	1,8
% BVP	-3,5	-0,1	0,1
Klaidos ir praleidimai	87,2	13,8	39,2

Šaltiniai: [1; 2; 3].

2000 m. pirmąjį pusmetį Lietuvos prekių importas sudarė 45,8 procento BVP ir, palyginti su pirmuoju 1999 m. pusmečiu, padidėjo 11,7 procento. Daugiausia padidėjo mineralinių produktų (63,0%), gyvų gyvūnų ir jų produktų (36,4%), plastikų ir jų dirbinių (26,0%) importas [3]. Visiškai logiška, kad, atsigauant prekių eksportui, didėja ir jų importas. Lietuvos prekių importas iš ES šalių padidėjo 4,4, NVS šalių – 44,0 procento. Prekių importas į Latviją ir Estiją taip pat padidėjo, atitinkamai – 10,4 ir 23,1 procento [1; 2]; šių šalių prekių importas atitinkamai sudarė 44,3 ir 77,4 procento BVP.

Prekių eksporto ir importo rodiklių analizė leidžia padaryti išvadą, kad nors Rusijos krizė 1998–1999 m. labiausiai paveikė Lietuvos ūkį, tačiau jis pamažu pradeda atsigauti. Tuo tarpu Latvijos ir Estijos ūkiai patyrė mažesnius krizės padarinius, todėl ir jų užsienio prekybos didėjimo tempai yra lėtesni. Geresnis visų trijų valstybių prekių eksporto ir importo subalansuotumas lėmė tai, kad jų einamųjų sąskaitų deficitai pirmąjį 2000 m. pusmetį sumažėjo, pasiekdami priimtinas ribas.

2000 m. pirmojo pusmečio Baltijos valstybių bendrieji paslaugų balansai buvo teigiami ir, palyginti su atitinkamu praėjusių metų laikotarpiu, padidėjo: Lietuvos – 34,4, Latvijos – 49,1 ir Estijos – 16,6 procento. Pagrindinė to priežastis – padidėjęs paslaugų eksportas (atitinkamai pagal šalis sudarė 1,9%, 20,2% ir 8,3%). Lietuvoje sparčiausiai didėjo transporto paslaugų eksportas (27,3%), tačiau, sumažėjus atvykstančių į Lietuvą užsieniečių skaičiui, kelionių paslaugų eksportas sumažėjo 23,4 procento. Todėl bendras Lietuvos paslaugų eksportas padidėjo mažiausiai. Didesnes Latvijos paslaugų eksporto apimtis garantavo spartesnis jūrų transporto paslaugų eksportas, kuris padidėjo 37,5 procento.

Lietuvos grynosios paslaugos sudarė 3,7, Latvijos – 7,6, o Estijos – 11,0 procento BVP. Taigi Estija ir toliau pirmauja pagal užsieniečiams suteiktą paslaugų apimtį (722,0 mln. JAV dol., arba 28,9% BVP). Bendra visų šalių tendencija – nerezidentams paslaugų suteikta daugiau, negu iš jų gauta, o didžiausią paslaugų eksporto ir importo dalį sudaro transporto bei kelionių paslaugos.

Baltijos valstybių bendrieji pajamų balansai buvo neigiami: Lietuvos – 1,9, Latvijos – 1,0, o Estijos – 3,7 procento BVP. Išmokos nerezidentams už jų kapitalo investicijas ir jų darbo pajamos Baltijos valstybėse buvo didesnės negu šių valstybių rezidentų pajamos iš užsienio. Tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad 2000 m. pirmąjį pusmetį, palyginti su 1999 m. pirmuoju pusmečiu, tik Lietuvos neigiamas pajamų balansas sumažėjo (30,7%). Tai lėmė padidėjusios šalies ūkio subjektų pajamos už investicijas užsienyje ir sumažėjusios nerezidentų reinvesticijos [3].

2000 m. pirmąjį pusmetį Lietuvos, Latvijos ir Estijos einamųjų pervedimų balansai buvo teigiami. Daugiausia gautų pervedimų lėšų paskirta įvairiems techninės ir humanitarinės pagalbos projektams.

Kapitalo ir finansinė* sąskaita yra labai svarbi tuo, kad čia parodyti visi šalies investiciniai procesai su užsieniu, taip pat einamosios sąskaitos deficito finansavimo šaltiniai. 2000 m. pirmąjį pusmetį Lietuvos, Latvijos bei Estijos kapitalo ir finansinės sąskaitos balansai buvo teigiami ir sudarė 6,1, 5,2 ir 3,8 procento BVP (žr. 1 lentelę). Tai rodo, kad nerezidentų investicijos šiose valstybėse buvo didesnės negu šių valstybių ūkio subjektų investicijos užsienyje. Lietuvos kapitalo ir finansinės sąskaitos struktūroje didžiausią BVP dalį sudarė užsienio investicijų portfelis (6,7%) ir tiesioginės užsienio investicijos (2,6%), Latvijos – tiesioginės užsienio investicijos (5,4%) ir kitos užsienio investicijos (9,5%), o Estijos – tiesioginės užsienio investicijos (5,8%) ir užsienio investicijų portfelis (3,5%). Vadinasi, Lietuvos ir Estijos mokėjimų balanso einamosios sąskaitos deficitas buvo finansuojamas daugiausia tiesioginėmis užsienio investicijomis ir užsienio investicijų portfeliumi, o Latvija, be tiesioginių užsienio investicijų, einamosios sąskaitos deficitui finansuoti dar naudojo ir užsienio paskolas, kurios padidėjo daugiau kaip 2 kartus. 2000 m. pirmąjį pusmetį teigiamas Lietuvos investicijų portfelis susidarė pardavus AB „Lietuvos telekomas“ akcijas ir išplatinus Vyriausybės skolos vertybinius popierius užsienyje: nerezidentai investavo į šalies vertybinius popierius daugiau negu rezidentai į užsienio vertybinius popierius.

2000 m. pirmąjį pusmetį, palyginti su atitinkamu praėjusių metų laikotarpiu, tiesioginių užsienio investicijų srautas į Latvijos ūkį padidėjo 13,9 procento (žr. 2 lentelę). Daugiausia buvo investuota į bankų, prekybos ir energetikos sektorius. Tuo tarpu tiesioginės užsienio investicijos į Lietuvą ir Estiją atitinkamai sumažėjo 47,0 ir 30,5 procento. Šiose valstybėse daugiausia investicijų teko finansinio tarpininkavimo, pramonės ir nuotolinių ryšių veikloms.

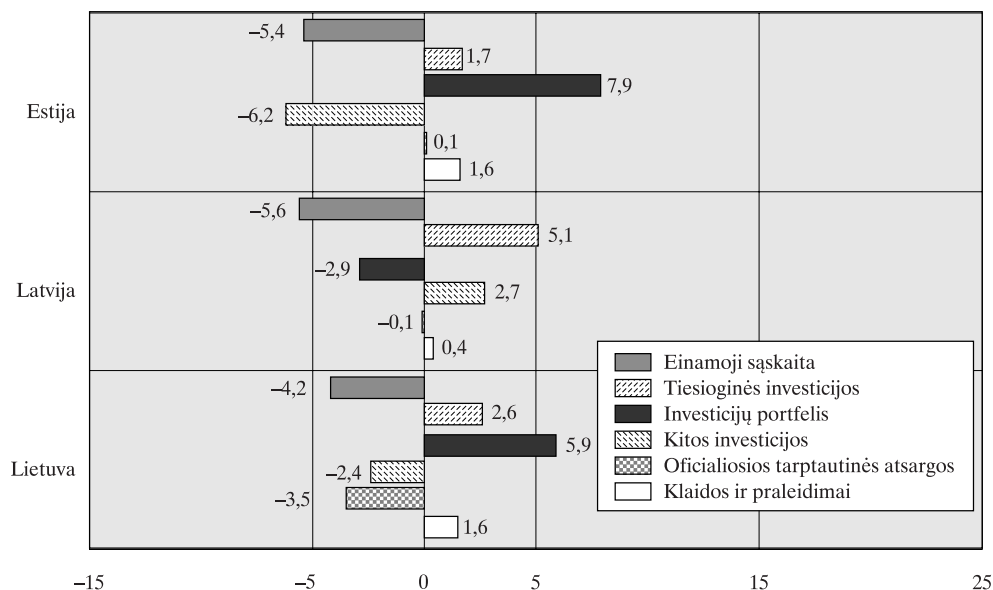
2000 m. pirmąjį pusmetį Lietuvos ir Estijos gautos grynosios užsienio paskolos buvo su minuso ženklu (99,2 ir 79,5 mln. JAV dol.). O tai rodo, kad daugiau užsienio paskolų buvo gražinta, negu gauta. Tuo tarpu Latvijos šis rodiklis yra teigiamas (117,5 mln. JAV dol.). Latvija gavo daugiau užsienio paskolų, negu gražino. Vadinasi, einamosios sąskaitos deficitą ji iš dalies finansavo ir gautomis iš užsienio paskolomis.

*Analizuojant kapitalo ir finansinę sąskaitą, naudojami grynieji rodikliai, kurie apskaičiuojami kaip nerezidentų investicijų šalyje ir rezidentų investicijų užsienyje skirtumas.

Nagrinėjamu laikotarpiu oficialiosios tarptautinės atsargos Lietuvoje ir Latvijoje atitinkamai padidėjo 187,2 ir 2,8 mln. JAV dolerių. Tai galima paaiškinti vienareikšmiai – šių valstybių centriniai bankai daugiau supirko užsienio valiutos iš komercinių bankų, negu šios valiutos jiems pardavė. Be to, Lietuvos oficialiąsias tarptautines atsargas papildė ir gautos lėšos už AB „Lietuvos telekomas“ parduotas akcijas. Tuo tarpu Estijos oficialiosios tarptautinės atsargos sumažėjo 1,8 mln. JAV dolerių.

1 pav. 1999 m. pagrindiniai Baltijos valstybių mokėjimų balansų straipsniai

(procentais BVP)

2000 m. pirmojo pusmečio Baltijos valstybių mokėjimų balansų apžvalga parodė, kad jų einamosios sąskaitos ir toliau išlieka deficitinės, tačiau savo apimtimi gerokai mažesnės negu ankstesniais metais. Padidėjęs prekių eksportas buvo ypač reikšmingas visų trijų valstybių einamųjų sąskaitų deficitų sumažėjimo veiksnys. Tai leido Lietuvai ir Latvijai pagerinti šį rodiklį iki visiškai priimtino lygio ir pagaliau priartėti prie Estijos. Pažymėtina, kad Baltijos valstybių teigiami paslaugų balansai einamosios sąskaitos deficitą mažino, o investicijų struktūroje (% BVP) 2000 m. pirmąjį pusmetį didžiausią dalį sudarė tiesioginės investicijos ir užsienio investicijų portfelis. Vadinas, einamosios sąskaitos deficitas buvo finansuojamas iš kapitalo ir finansinės sąskaitos.

2. Lietuvos, Latvijos ir Estijos einamųjų sąskaitų deficitų priimtimumo įvertinimas

Einamosios sąskaitos deficito kitimas priklauso nuo daugelio veiksnių, kurių visapusiška analizė leidžia tvirtinti apie geresnes ar blogesnes ūkio raidos tendencijas. Remdamiesi 2 lentelės išvestiniais duomenimis, pamėginsime įvertinti Baltijos valstybių einamųjų sąskaitų deficitų priimtimumą. **Kad einamosios sąskaitos deficitas šiuo metu yra nepavojingas ir priimtinas, galėtų įrodyti šie veiksniai:**

1. 2000 m. pirmąjį pusmetį Baltijos valstybių einamųjų sąskaitų deficitai buvo neigiami, tačiau, palyginti su 1999 m. pirmuoju pusmečiu, jie sumažėjo: Lietuvos – 60,1, Latvijos – 18,8, Estijos – 14,4 procento. Vadinas, šios valstybės rado priemonių deficitams mažinti ir savų ūkių būklei gerinti. Jų einamųjų sąskaitų deficitai sumažėjo iki 4,2, 5,6 ir 5,4 procento BVP ir tapo visiškai priimtini (Tarptautinis valiutos fondas priimtinu laiko ne didesnę kaip 8 % BVP dydžio deficitą).

2. Einamosios sąskaitos deficito, apskaičiuoto be tiesioginių užsienio investicijų, ir BVP santykis rodo deficito finansavimo tiesioginėmis užsienio investicijomis lygį. Šis

rodiklis padidėjo: Lietuvoje nuo –6,6 (1999 m.) iki –1,6 (2000 m. pirmąjį pusmetį), Latvijoje – nuo –4,8 iki –0,2 procento, Estijoje – nuo 0,2 iki 0,4 procento. Vienintelei Estijai pakako tiesioginių užsienio investicijų einamosios sąskaitos deficitui visiškai finansuoti. Tačiau galima drąsiai teigti, kad Lietuvos einamosios sąskaitos deficitas buvo finansuojamas tiesioginėmis užsienio investicijomis ir užsienio investicijų portfeliu (atėmus dar ir šias investicijas, einamosios sąskaitos balansas būtų teigiamas ir sudarytų 5,0 % BVP). Kitos užsienio investicijos, iš jų ir paskolos iš užsienio, nebuvo naudojamos einamosios sąskaitos deficitui finansuoti.

3. 2000 m. pirmąjį pusmetį, palyginti su praėjusių metų tuo pačiu laikotarpiu, ženkliai padidėjęs prekių ir paslaugų eksportas (Lietuvos – 24,2%, Latvijos – 14,3%, Estijos – 22,8%) buvo pagrindinis Baltijos valstybių einamosios sąskaitos deficito mažinimo veiksnys. Todėl galima konstatuoti faktą, kad visos trys valstybės sugebėjo savo prekių ir paslaugų eksportą perorientuoti iš Rytų rinkos į Vakarų rinkas.

4. 2000 m. pirmąjį pusmetį padidėjo Baltijos valstybių BVP augimo ir einamosios sąskaitos deficito santykis (% BVP). Vadinasi, atotrūkis tarp BVP augimo ir išpa-reigojimų užsieniui mažėja, o tai rodo, kad yra pakankamai geros prielaidos einamosios sąskaitos deficitui stabilizuoti. Tai ypač pasakytina apie Latvijos padėtį, kur šis santykis

2 lentelė

Einamosios sąskaitos deficito priimtimumo rodikliai

Rodikliai	Lietuva		Latvija		Estija	
	1999 m.	2000 m. I pusmetis	1999 m.	2000 m. I pusmetis	1999 m.	2000 m. I pusmetis
Einamosios sąskaitos deficitas, % BVP	-11,2	-4,2	-10,3	-5,6	-5,7	-5,4
Einamosios sąskaitos deficitas minus tiesioginės užsienio investicijos, % BVP	-6,6	-1,6	-4,8	-0,2	0,2	0,4
BVP pokytis / Einamosios sąskaitos deficitas, % BVP	-0,37	0,45	0,01	0,92	-0,19	0,01
Prekių ir paslaugų eksportas / BVP, %	39,8	47,9	46,7	48,9	76,8	91,2
Prekių ir paslaugų eksporto didėjimas, %	-16,4	24,2	-6,2	14,3	-5,5	22,8
Prekių ir paslaugų importo didėjimas, %	-15,9	8,4	-8,5	9,4	-10,0	18,9
Užsienio prekybos apyvarta (prekių ir paslaugų) / BVP, %	89,9	99,9	104,3	103,7	159,6	186,5
Paslaugų balanso kitimas, %	26,9	34,4	11,1	49,1	0,4	16,6
Tiesioginių užsienio investicijų didėjimas, %	-47,4	-47,0	-2,6	13,9	-47,5	-30,5
Užsienio investicijų portfelio didėjimas, %	n.d.	65,9	748,6	-85,0	139,1 k.	-59,9
Tiesioginės užsienio investicijos / Užsienio investicijų portfelis	0,96	0,39	1,54	7,63	1,99	1,65
Grynųjų užsienio paskolų didėjimas (valst.), %	96,5	n. d.	-36,5	n. d.	n. d.	n. d.
Grynųjų užsienio paskolų didėjimas (privat.), %	-81,7	-34,3	n. d.	n. d.	432,9	n. d.
Grynosios užsienio paskolos (valst.) / Grynosios užsienio paskolos (privat.), %	4,22	0,21	n. d.	n. d.	n. d.	n. d.
Oficialiosios tarptautinės atsargos / Importas (mėn.)	2,79	2,99	3,04	2,97	2,56	2,25
Oficialiųjų tarptautinių atsargų didėjimas, %	-14,9	4,8	13,3	-5,0	11,6	20,2

Pastaba: Didėjimo tempas apskaičiuotas lyginant atskaitinį laikotarpį su tuo pačiu praėjusių metų laikotarpiu.

beveik priartėjo prie vieneto (0,92). Šis santykis laikomas optimaliu, jeigu jis yra ne mažesnis už vieneta.

5. Lietuvos galimybės finansuoti importą oficialiosiomis tarptautinėmis atsargomis (skaičiuojant mėnesiais) pastebimai pagerėjo. 2000 m. pirmąjį pusmetį šis rodiklis sudarė 2,99 mėnesio (1999 m. – 2,79 mėn.). Tuo tarpu kitų dviejų valstybių importo finansavimo trukmė sumažėjo: Latvijos – nuo 3,04 mėnesio (1999 m.) iki 2,97 mėnesio (2000 m. pirmąjį pusmetį), Estijos atitinkamai – nuo 2,56 iki 2,25 mėnesio.

6. 2000 m. pirmąjį pusmetį padidėję teigiami Baltijos valstybių paslaugų balansai taip pat leido sumažinti einamųjų sąskaitų deficitus.

7. Ankstesniais metais vienas iš svarbiausių Lietuvos einamosios sąskaitos deficitą palaikančių veiksnių buvo didelis konsoliduoto valstybės biudžeto fiskalinis deficitas. 1999 m. fiskalinis deficitas sudarė 751,6 mln. JAV dolerių, arba 62,9 procento bendro einamosios sąskaitos deficito. Tačiau 2000 m. pirmąjį pusmetį sumažinus Vyriausybės skolinimąsi iš užsienio ir kai kurias išlaidas šalies viduje, t. y. vykdant griežtesnę fiskalinę politiką, fiskalinį deficitą pavyko sumažinti iki 39,3 mln. JAV dolerių, arba 17,4 procento bendro einamosios sąskaitos deficito. Tokie pokyčiai leidžia manyti, kad ateityje galima būtų pasiekti gal net ir ženklėsnį einamosios sąskaitos deficito pagerėjimą.

8. 2000 m. pirmojo pusmečio Baltijos valstybių mokėjimų balansuose klaidos ir praleidimai buvo su teigiamu ženklu. Vadinasi, į statistinę apskaitą nepateko dalis eksporto ir kapitalo įplaukų. Tai rodo, kad Lietuvos, Latvijos ir Estijos einamosios sąskaitos deficitai galėtų būti dar mažesni.

Taigi veiksnių, kuriuos įvertinus galima būtų *teigti, kad einamosios sąskaitos deficitai yra šiek tiek pavojingas*, praktiškai nėra. Reikėtų atkreipti dėmesį tik į tai, kad 2000 m. pirmąjį pusmetį, palyginti su atitinkamu praėjusių metų laikotarpiu, tiesioginių užsienio investicijų srautai į Lietuvą ir Estiją gana ženkliai sumažėjo. Kaip žinoma, šios investicijos yra vienas iš pagrindinių einamosios sąskaitos deficito finansavimo šaltinių. Tačiau, padidėjus minėtų valstybių užsienio investicijų portfeliams, deficitai buvo finansuojami ir iš šio šaltinio. Vienintelėje Latvijoje tiesioginės užsienio investicijos padidėjo. Tačiau Latvija gavo daugiau užsienio paskolų, negu grąžino, todėl jos einamosios sąskaitos deficitai iš dalies buvo finansuojami ir šiomis paskolomis, o tai nėra gerai.

Išvados

1. Baltijos valstybių einamųjų sąskaitų deficitų priimtimumo analizė parodė, kad 2000 m. pirmąjį pusmetį, palyginti su 1999 m. pirmuoju pusmečiu, visų Baltijos valstybių einamųjų sąskaitų deficitai sumažėjo ir pasiekė visiškai priimtina lygį. Didžiausią įtaką tam padarė ženkliai padidėjęs prekių ir paslaugų eksportas į Vakarų rinkas. Einamosios sąskaitos deficitų susidarymo veiksniai ir toliau buvo užsienio prekybos deficitai ir neigiamas pajamų balansas.

2. Pažymėtina, kad labai svarbus (ir bene svarbiausias) Lietuvos einamosios sąskaitos deficito mažinimo veiksnys buvo pagerėjusi valstybės finansų politika. Konsoliduoto biudžeto fiskalinio deficito sumažėjimas 2000 m. pirmąjį pusmetį leido pagerinti šalies einamosios sąskaitos deficitą, o kartu ir jos makroekonominę būklę.

3. Pagrindinis Baltijos valstybių einamosios sąskaitos finansavimo šaltinis – investicijos. Nors tiesioginės užsienio investicijos į Lietuvą ir Estiją sumažėjo, tačiau einamosios sąskaitos deficitui finansuoti, be jų, dar buvo naudojamas ir užsienio investicijų portfelis, o Latvija naudojo ir kitas investicijas, kurių didžiausią dalį sudarė užsienio paskolos. Tai nėra tinkamas deficito finansavimo šaltinis, nes jis didina valstybės skolą užsieniui.

4. 2000 m. pirmąjį pusmetį Lietuvos importo finansavimas oficialiosiomis tarptautinėmis atsargomis (mėnesiais) buvo didžiausias tarp visų trijų Baltijos valstybių. Vadinasi, prireikus importą finansuoti šiomis atsargomis Lietuva galėtų ilgiau nei Latvija ir Estija, nedarant didelio spaudimo valiutos kurso stabilumui.

*Dr. Ž. Kalinauskas,
Lietuvos banko Pinigų politikos departamento
Ekonominių tyrimų centro
Modeliavimo skyriaus viršininkas*

Literatūra

- 1. Latvia's Balance of Payments. Quarterly Bulletin. 2/2000, Bank of Latvia, 2000.*
- 2. Comments on the Estonian Preliminary Balance of Payments for the Second Quarter of 2000. Newsletter No 5 (212), Bank of Estonia, 18 September 2000.*
- 3. Lietuvos Respublikos mokėjimų balansas. 2000/2. Lietuvos bankas, 2000.*

*Straipsnis gautas 2000 m. gruodžio mėn.
Priimtas spaudai 2001 m. sausio mėn.*